

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГОЛОВАШЕНКО ЮРІЙ ВАЛЕНТИНОВИЧ

УДК 330.342.146:332.122:338.43(1-22)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Спеціальність: 073 – «Менеджмент»
Галузь знань: 07 – Управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
Ю.В. Головащенко

Науковий керівник:
ВАРЧЕНКО ОЛЬГА МИРОНІВНА
доктор економічних наук, професор

Біла Церква – 2025

АНОТАЦІЯ

Головащенко Ю. В. Управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 – Менеджмент **(07 – Управління та адміністрування)**. – Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква, 2025.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано рішення такого важливого наукового завдання, як удосконалення системи управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій.

Зроблено висновок, що на сучасному етапі розвитку економічної теорії актуальними є просторові дослідження, у рамках яких інфраструктура розглядається не лише як система обслуговування, а й як засіб регіонального розвитку, комунікаційна зв'язувальна платформа для територій, спроможна посилювати системні ефекти галузевих і регіональних складових просторових формувань, соціально-економічних систем. Наголошено, що відбулася зміна розуміння цілей соціальної інфраструктури – від формування необхідних умов життя населення до забезпечення можливості відтворення людського капіталу. Це дає змогу поглибити сутність такої інфраструктури та цілі її функціонування в аспекті створення життєвого середовища, орієнтованого на підвищення добробуту сільського населення, а також забезпечення його фізичного, культурного й інтелектуального розвитку.

Авторська дефініція поняття «соціальна інфраструктура сільських територій» розглядає її як динамічну взаємодоповнювальну структуру, що формує та трансформує просторову основу соціально-економічної діяльності на рівні сільської території, забезпечує розвиток взаємопов'язаних, взаємодіючих між собою із зовнішнім середовищем систем, елементів, об'єктів, розміщених на територіях різних ієрархічних рівнів, на основі взаємного доповнення, а також забезпечує життєдіяльність людини і впливає на якість її життя завдяки задоволенню різноманітних потреб.

У дисертації соціальна інфраструктура сільських територій розглядається як комплекс територіально пов'язаних об'єктів, галузей, закладів, підприємств, виробництв та видів діяльності соціального

призначення, які забезпечують збереження, відтворення та поліпшення умов життя сільських жителів, зайнятих у сільськогосподарському виробництві та інших видах підприємницької діяльності, за рахунок створення необхідних умов життєдіяльності сільського населення, з метою збереження сільського укладу, сталого розвитку сільського господарства і сільських територій, забезпечення продовольчої безпеки країни.

Управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій розглядається як цілеспрямований вплив державних, регіональних органів та місцевого самоуправління на соціальну інфраструктуру за допомогою системи важелів організаційно-економічного характеру, які забезпечують позитивну динаміку її розвитку, що сприяє людському розвитку та створенню сприятливих умов життєдіяльності сільського населення, збереженню сільських населених пунктів, відтворенню сільського населення, сталому розвитку сільського господарства та сільських територій.

Систематизовано складові інформаційного забезпечення управління розвитком соціальної інфраструктури на основі виділення зовнішніх та внутрішніх джерел інформації, практичне використання якого сприятиме розробленню та ухваленню обґрунтованих стратегічних, тактичних та оперативних управлінських рішень щодо розвитку соціальної інфраструктури громад. Узагальнено аналітичний інструментарій обробки інформації, що стосується розвитку соціальної інфраструктури, зокрема методи математичного прогнозування, метод кластеризації, економіко-статистичні методи, когнітивний метод.

Встановлено тенденцію до скорочення чисельності сільського населення України, яка у 2021 р. становила 13,1 млн осіб, або 30,1% від загальної кількості в країні. За період аналізу частка осіб працездатного віку в структурі сільського населення коливалася в межах 70%, однак в умовах війни спостерігається нестача осіб працездатного віку, насамперед чоловічої статі, що вимагатиме обґрунтування програм із підготовки та перепідготовки фахівців окремих спеціальностей для села. Чисельність зайнятого населення у сільській місцевості становила 36,9% від загальної кількості сільських жителів, серед яких частка працюючих за наймом з числа працездатного

населення становила 69,8%, а самозайнятих, переважно в особистому селянському господарстві, – 28,7%.

Унаслідок децентралізації відбулося закриття об'єктів соціальної інфраструктури, що вимагає розвитку міжпоселенських зв'язків з кожним із населених пунктів громади з метою надання жителям доступу до соціальних послуг. Зроблено висновок про недостатній рівень забезпеченості медичними закладами та медичним обслуговуванням. Погіршення соціальної ситуації на селі також зумовлене низькою якістю медичних послуг та нерівним доступом до них різних верств населення. Існує необхідність у формуванні привабливості посади медичного працівника у сільській місцевості завдяки врахуванню специфіки їхньої праці, усуненню неузгодженостей щодо утримання понад встановлену норму обслуговування пацієнтів, а також мотивуванню заробітною платою.

Через зменшення у селах чисельності дітей дошкільного та шкільного віку спостерігається недозаповненість шкіл, що робить неможливим їх утримання належним чином територіальними громадами, а отже, призводить до різкого скорочення кількості закладів дошкільної та загальної середньої освіти у сільській місцевості. Як наслідок, громади мають забезпечити надійне транспортування дітей до освітніх закладів у більшій за величиною населені пункти.

Доведено існування певних розривів між потребами сільського населення в окремих соціальних послугах та рівнем їх задоволення, що суттєво впливає на стійкість поселенської мережі й привабливість громади для її жителів та ВПО. Це зумовлює необхідність в умовах повоєнного відновлення реалізувати у сільських населених пунктах програми підтримки підприємницьких структур, які надаватимуть соціальні послуги та здійснюватимуть обслуговування населення через інфраструктурні об'єкти.

Встановлено, що у фінансово спроможних громадах спостерігається збільшення видатків на оплату праці управлінського персоналу громади та соціальних послуг. Цим громадам було надано рекомендацію використовувати підходи фінансового управління джерелами надходжень та видатками бюджету, що сприяє збереженню та посиленню їхньої фінансової

незалежності. Обґрунтовано, що фінансово нестійким громадам доцільно передбачити використання інструментів антикризового управління для формування доходів та виплат бюджету, зокрема, інструментів фінансового забезпечення соціальної сфери. Аргументовано, що в повоєнний період відновлення виникне необхідність у розробленні стратегічних програм для громад із критичною та незадовільною спроможністю із урахуванням реальних причин втрати фінансової спроможності – вплив воєнних дій чи низька дієвість місцевого самоврядування.

Зроблено висновок, що громади виділяють із бюджету недостатні кошти на розвиток культури, фізкультури та спорту, а в частково окупованих та прифронтових районах вони є катастрофічно низькі. Окреслено стратегічні пріоритети розвитку соціальної інфраструктури, які забезпечать її збереження та оновлення внаслідок покращення матеріально-технічної бази, посилення кадрового потенціалу, розвитку малих форм підприємництва в соціальній сфері, цифровізації сільських поселень та соціальних послуг, створення можливості для використання європейських програм розвитку сільських територій, за допомогою яких можна подолати негативні тенденції у розвитку соціальної інфраструктури сільських територій.

Обґрунтовано необхідність удосконалити процес управління соціальною інфраструктурою села завдяки впровадженню принципів сталого розвитку, зокрема чинників-ESG – він розглядається у дисертації як процес неперервного коригування найзначиміших показників (критеріїв), які характеризують соціальну, економічну, екологічну функціональні підсистеми, до такого рівня, що дозволяє максимально ефективно й довго використовувати наявні ресурси без нанесення шкоди навколишньому середовищу та якості життя нинішніх і майбутніх поколінь. Розроблена система інформаційного забезпечення процесу управління розвитком інфраструктури на принципах сталості забезпечить формування нового підходу до розвитку соціальної сфери на основі гармонізації соціальних, екологічних та економічних рішень, які сприятимуть збереженню природних екосистем та підвищенню якості життя сільського населення.

Запропоновано на рівні місцевого самоврядування створювати координаційні ради з розвитку соціальної інфраструктури як добровільні, дорадчо-консультативні органи, до складу яких із правом дорадчого голосу доцільно включати представників місцевого самоврядування, науково-освітніх установ, дослідницько-консультативних компаній, агробізнесу та підприємницьких структур, які функціонують на території громади або наближені до неї. Загалом головною ціллю управління розвитком соціальної інфраструктури є підвищення рівня життя сільського населення завдяки забезпеченню високої якості та доступності соціальних послуг, які у стратегічних програмах розвитку громади мають бути представлені у вигляді коротко-, середньо- і довгострокових підцілей.

Розраховано, що видатки на утримання апарату управління на одного жителя в середньому в 2023 р. по громадам становили 1648 грн, при цьому видатки на культуру, фізкультуру і спорт – 446 грн. У 7 групах громад видатки на утримання апарату управління коливаються від 344 до 4010 грн на одного жителя, а витрати на культуру, фізкультуру і спорт змінювалися від 64 в одній із груп до 867 грн в іншій, або більше ніж у 13 разів, що вимагає розробки дієвих інструментів підтримки фінансової стійкості громад та мотивації управлінського персоналу громади.

Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею, в якій автором розроблено теоретико-методичні та практичні підходи до розв'язання наукової проблеми підвищення результативності управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій, визначено недоліки і методи їх усунення, а також розкрито стратегічні пріоритети розвитку в умовах повоєнного відновлення країни.

Теоретичні узагальнення й отримані результати становлять рекомендаційну базу та спрямовані на вирішення проблем управління функціонуванням і оновленням елементів соціальної інфраструктури сільських територій, з урахуванням умов воєнного стану, що сприятиме повнішому задоволенню потреб сільського населення у соціальних послугах, підвищенню якості життя та розвитку людського капіталу.

Практичне значення одержаних автором результатів полягає у тому, що основні наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у роботі, мають практичне спрямування та можуть бути використані для удосконалення підходів до управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій. Впровадження результатів дисертаційного дослідження в окремих громадах підтверджено відповідними довідками.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, сільські території, управління, сільське населення, фінансова спроможність громад, місцеве самоврядування, ESD-фактори, публічно-приватне партнерство, соціальне партнерство, рівень якості життя, соціальні послуги, територіальні громади.

ANNOTATION

Holovashenko Y. Management of the development of social infrastructure in rural areas. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 073 – Management (**07 – Management and Administration**). – Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, 2025.

The dissertation makes a theoretical generalization and proposes a solution to such an important scientific task as improving the management system for the development of social infrastructure of rural areas.

It is concluded that at the current stage of development of economic theory, spatial studies are relevant, within the framework of which infrastructure is considered not only as a service system, but also as a means of regional development, a communication and connecting platform for territories, capable of enhancing systemic effects in the development of industry and regional components of spatial formations, socio-economic systems. It is emphasized that there has been a change in the understanding of the goals of social infrastructure – from the formation of necessary living conditions for the population to ensuring the possibility of reproducing human capital. This allows us to deepen the essence of such infrastructure and the goals of its functioning in terms of creating a living environment focused on improving the well-being of the rural population, as well as ensuring its physical, cultural and intellectual development.

The author's definition of the concept of "social infrastructure of rural areas" considers it as a dynamic complementary structure that forms and transforms the spatial basis of socio-economic activity at the level of a rural area, ensures the development of interconnected, interacting with the external environment systems, elements, objects located in the territories of different hierarchical levels, on the basis of mutual complementarity, and also ensures human life and affects the quality of their life by satisfying various needs.

In the dissertation, the social infrastructure of rural areas is considered as a complex of territorially connected objects, industries, institutions, enterprises, industries and types of social activities that ensure the preservation, reproduction and improvement of living conditions of rural residents engaged in agricultural production and other types of entrepreneurial activity, by creating the necessary conditions for the life of the rural population, in order to preserve the rural way of life, sustainable development of agriculture and rural areas, and ensuring food security of the country.

Management of the development of social infrastructure in rural areas is considered as a targeted influence of state, regional authorities and local governments on social infrastructure using a system of organizational and economic levers that ensure positive dynamics of its development, which contributes to human development and the creation of favorable living conditions for the rural population, the preservation of rural settlements, the regeneration of the rural population, and the sustainable development of agriculture and rural areas.

The components of information support for the management of social infrastructure development are systematized based on the allocation of external and internal sources of information, the practical use of which will contribute to the development and adoption of substantiated strategic, tactical and operational management decisions regarding the development of social infrastructure of communities. The analytical tools for processing information related to the development of social infrastructure are summarized, in particular, mathematical forecasting methods, clustering method, economic and statistical methods, cognitive method.

A trend towards a reduction in the rural population of Ukraine has been established, which in 2021 amounted to 13.1 million people, or 30.1% of the total number in the country. During the analysis period, the share of working-age people in the structure of the rural population fluctuated within 70%, however, in war conditions, there is a shortage of working-age people, primarily men, which will require substantiation of programs for the training and retraining of specialists in certain specialties for the village. The number of employed people in rural areas was 36.9% of the total number of rural residents, among whom the share of employed people from the able-bodied population was 69.8%, and self-employed people, mainly in personal peasant farms, was 28.7%.

As a result of decentralization, social infrastructure facilities were closed, which requires the development of inter-settlement ties with each of the settlements of the community in order to provide residents with access to social services. A conclusion was made about the insufficient level of provision of medical institutions and medical services. The deterioration of the social situation in the countryside is also due to the low quality of medical services and unequal access to them by different segments of the population. There is a need to form the attractiveness of the position of a medical worker in rural areas by taking into account the specifics of their work, eliminating discrepancies in maintaining wages above the established norm of patient service, as well as motivating with wages.

Due to the decrease in the number of preschool and school-age children in villages, there is an under-staffing of schools, which makes it impossible for territorial communities to maintain them properly, and therefore leads to a sharp reduction in the number of preschool and general secondary education institutions in rural areas. As a result, communities must ensure reliable transportation of children to educational institutions in larger settlements.

It has been proven that there are certain gaps between the needs of the rural population in individual social services and the level of their satisfaction, which significantly affects the stability of the settlement network and the attractiveness of the community for its residents and IDPs. This makes it necessary, in the conditions of post-war reconstruction, to implement programs to support business

structures in rural settlements that will provide social services and serve the population through infrastructure facilities.

It has been established that in financially capable communities there is an increase in expenses for the remuneration of the management staff of the community and social services. These communities were recommended to use approaches to financial management of sources of revenue and budget expenditures, which contributes to the preservation and strengthening of their financial independence. It is substantiated that it is advisable for financially unstable communities to provide for the use of anti-crisis management tools to generate budget revenues and payments, in particular, tools for financial support of the social sphere. It is argued that in the post-war period of recovery there will be a need to develop strategic programs for communities with critical and unsatisfactory capacity, taking into account the real reasons for the loss of financial capacity – the impact of military operations or low efficiency of local self-government.

It is concluded that communities allocate insufficient funds from the budget for the development of culture, physical education and sports, and in partially occupied and frontline areas they are catastrophically low. Strategic priorities for the development of social infrastructure are outlined, which will ensure its preservation and renewal as a result of improving the material and technical base, strengthening human resources, developing small forms of entrepreneurship in the social sphere, digitalizing rural settlements and social services, creating opportunities for using European rural development programs, which can help overcome negative trends in the development of social infrastructure in rural areas.

The need to improve the process of managing the social infrastructure of the village is substantiated by implementing the principles of sustainable development, in particular ESG factors – it is considered in the dissertation as a process of continuous adjustment of the most significant indicators (criteria) that characterize the social, economic, and ecological functional subsystems, which allows for the most effective and long-term use of available resources without harming the environment and the quality of life of current and future generations. The developed information support system for the process of managing the

development of infrastructure on the principles of sustainability will ensure the formation of a new approach to the development of the social sphere based on the harmonization of social, environmental, and economic solutions that will contribute to the preservation of natural ecosystems and the improvement of the quality of life of the rural population.

It is proposed to create coordination councils for the development of social infrastructure at the local government level as voluntary, advisory and consultative bodies, which should include representatives of local government, scientific and educational institutions, research and consulting companies, agribusiness and business structures operating in the community or close to it with the right to an advisory vote. In general, the main goal of managing the development of social infrastructure is to improve the living standards of the rural population by ensuring high quality and accessibility of social services, which should be presented in the strategic programs for community development as short-, medium- and long-term sub-goals.

It is calculated that the expenses for maintaining the administrative apparatus per resident on average in 2023 for communities amounted to 1648 UAH, while expenses for physical education, sports and culture were 446 UAH. In 7 groups of communities, expenditures on maintaining the administrative apparatus range from UAH 344 to UAH 4,010 per resident, and expenditures on physical education, sports, and culture varied from UAH 64 in one group to UAH 867 in another, or more than 13 times, which requires the development of effective tools to support the financial sustainability of communities and motivate community management personnel.

The dissertation research is an independently performed scientific work in which the author developed theoretical, methodological and practical approaches to solving the scientific problem of increasing the effectiveness of management of the development of social infrastructure in rural areas, identified shortcomings and methods for their elimination, and also revealed strategic development priorities in the conditions of the country's post-war reconstruction.

Theoretical generalizations and the results obtained constitute a recommendation base and are aimed at solving the problems of managing the

functioning and updating of elements of social infrastructure in rural areas, taking into account the conditions of martial law, which will contribute to a more complete satisfaction of the needs of the rural population in social services, improving the quality of life and developing human capital.

The practical significance of the results obtained by the author lies in the fact that the main scientific provisions, conclusions and recommendations formulated in the work have a practical direction and can be used to improve approaches to managing the development of social infrastructure in rural areas. The implementation of the results of the dissertation research in individual communities is confirmed by relevant certificates.

Key words: social infrastructure, rural areas, governance, rural population, financial capacity of communities, local self-government, ESD factors, public-private partnership, social partnership, quality of life, social services, territorial communities.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Головащенко Ю. В. Теоретичні засади функціонування соціальної інфраструктури сільських територій. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 2. С. 34–46. doi:10.33245/2310-9262-2022-177-2-34-46 (1,34 д.а.).
2. Головащенко Ю. В. Наукові засади дослідження інфраструктурної системи сільських територій. *Економіка та управління АПК*. 2024. № 1. С. 43–58. doi:10.33245/2310-9262-2024-189-1-43-58 (1,58 д.а.).
3. Головащенко Ю. В. Аналіз розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. *Економіка та управління АПК*. 2024. № 2. С. 150–161. doi:10.33245/2310-9262-2024-193-2-150-161 (1,56 д.а.).
4. Варченко О. М., Крисанов Д. Ф., Вернюк Н. О., Герасименко І. О., Головащенко Ю. В. Застосування когнітивного підходу до моделювання соціально-економічної інтеграції вимушених переселенців у приймаючих громадах. *Зб. наук. праць Уманського НУС*. 2024. Вип. 104. Ч. 2. 2024. С. 233–254. doi:10.32782/2415-8240-2024-104-2-233-254 (0,31 д.а.).

5. Головащенко Ю. В. Зарубіжний досвід управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій. *Зб. наук. праць Уманського НУС*. 2024. Вип. 105. Ч. 2. С. 271–281. doi:10.32782/2415-8240-2024-105-2-271-281 (1,09 д.а.).

6. Головащенко Ю. В. Формування інформаційно-аналітичного забезпечення управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій. *Економічний аналіз*. 2024. Т. 34. № 4. С. 83–94. doi:10.33574/есона (1,18 д.а.).

7. Головащенко Ю. Інформаційно-аналітичне забезпечення оцінювання сталого розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. *Сталий розвиток економіки*. 2024. Вип. 4 (51). С. 267–275. doi:10.32782/2308-1988/2024-51-38 (1,14 д.а.).

Матеріали науково-практичних конференцій:

8. Головащенко Ю. В. Особливості функціонування соціальної інфраструктури сільських територій. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сільське господарство в умовах глобальних викликів: стратегічні пріоритети та загрози» (м. Біла Церква, 6–7 жовтня 2022 р.); Біла Церква: БНАУ, 2022. С. 97–102 (0,18 д.а.).

9. Головащенко Ю. В. Методичні підходи до вивчення соціально-економічної інтеграції ВПО в територіальних громадах. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрямки повоєнного відновлення аграрного сектору в аспекті досягнення цілей сталого розвитку» (Біла Церква, 6–7 червня 2024 р.); Біла Церква: БНАУ, 2024. С. 75–77 (0,21 д.а.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	12
1.1. Еволюція теоретичних поглядів щодо дослідження інфраструктурної системи та її особливостей на рівні сільських територій.....	12
1.2. Складові системи управління соціальною інфраструктурою сільських територій.....	30
1.3. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій.....	49
Висновки до першого розділу.....	68
РОЗДІЛ 2. КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	72
2.1. Аналіз стану та тенденцій розвитку сільських територій.....	72
2.2. Характеристика об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій.....	98
2.3. Оцінювання доступності соціальної інфраструктури сільських територій.....	122
Висновки до другого розділу.....	145
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	150
3.1. Стратегічні пріоритети розвитку соціальної інфраструктури сільських територій.....	150
3.2. Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій.....	173
3.3. Обґрунтування організаційних засад управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій.....	192
Висновки до третього розділу.....	213
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	219
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	225
ДОДАТКИ.....	242

ВСТУП

Актуальність теми. На сьогодні національний розвиток економіки в регіональному аспекті тісно пов'язаний із вирішенням проблем у сфері соціальної інфраструктури сільських територій, яка забезпечує підтримку життєдіяльності сільського населення та сприяє розвитку сільського господарства та інших галузей. Органи державної влади та місцевого самоврядування не в повному обсязі виконують це завдання, що пояснюється впливом численних чинників, які вимагають обґрунтування удосконалення методів управління розвитком соціальної інфраструктури на основі мобілізації внутрішніх резервів громади.

Разом із тим, російська збройна агресія не лише призводить до посилення існуючих проблем, а й додає нових, оскільки відбувається відволікання значних фінансових ресурсів на відновлення зруйнованих та пошкоджених об'єктів соціальної, житлово-комунальної та дорожньої інфраструктури, припиняються роботи з будівництва, реконструкції та капітального ремонту соціальних об'єктів.

Соціальна інфраструктура включає елементи соціально-побутового забезпечення (житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, торгівля та громадське харчування, пасажирський транспорт і зв'язок для обслуговування населення тощо) та соціально-культурного забезпечення (охорона здоров'я, фізична культура і спорт, соціальне забезпечення, освіта, культура та ін.). Характерними особливостями розвитку соціальної інфраструктури сільських територій є високий рівень зношення матеріально-технічної бази, що вимагає розроблення нових підходів до розміщення об'єктів, їх раціонального використання, вибору методів та джерел фінансування їх функціонування, запровадження інноваційних методів надання соціальних послуг, удосконалення системи управління її функціонуванням та розвитком.

Актуальність дослідження підтверджується високою значимістю соціально-економічного розвитку сільських територій, специфікою інфраструктури села, її впливом на розвиток сільськогосподарського виробництва та його диверсифікацію, підвищення інвестиційної привабливості

територій, формування відповідного рівня життя сільського населення. Це зумовлює необхідність розроблення науково-методичних підходів до оцінювання стану та рівня доступності послуг, удосконалення системи управління її функціонуванням та оновленням, визначення стратегічних напрямів розвитку соціальної інфраструктури села в сучасних умовах.

Загальнотеоретичні та методологічні основи щодо розміщення та функціонування інфраструктурних об'єктів висвітлені, зокрема, у фундаментальних працях іноземних науковців – Л. Берталанфі, К. Боулдинга, А. Йоханенса, Р. Каплана, Я. Корнаї, Р. Нурксе, Р. Оуена, П. Розенштейна-Родана, У. Ростоу, А. Сен-Сімона, А. Хіршмана, Дж. Ходжсон.

Розгляду багатоаспектних проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських територій та особливостей управління її об'єктами присвячені праці вітчизняних учених І. Баланюка, С. Батажок, О. Варченко, І. Гончаренко, Ю. Гринчук, Д. Крисанова, І. Косач, Р. Мудрак, І. Паски, В. Рябоконя, О. Серьогіної-Берестовської, М. Талавири, В. Ткачука, Д. Утеченко та багатьох інших. Визнаючи високу значимість проведених зазначеними науковцями досліджень, наявність фундаментальних підходів до розкриття окремих питань цієї наукової проблеми, відзначимо недостатність теоретичних і прикладних досліджень підходів до удосконалення системи управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій. Вище зазначене, а також актуальність дослідження зумовили вибір теми, визначили мету, завдання, об'єкт, предмет, логічну структуру дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до тематики науково-дослідних робіт Білоцерківського національного аграрного університету з теми «Державно-підприємницьке партнерство щодо створення інфраструктури аграрного сектору економіки України» (номер державної реєстрації 0118U003647). Автором досліджено сучасний стан та тенденції розвитку інфраструктури, проведено оцінювання рівня її доступності для сільського населення, узагальнено передумови й умови використання інструментів державно-приватного партнерства, обґрунтовано напрями стратегічного

розвитку в умовах майбутнього повоєнного відновлення країни.

Вивчення теоретичних основ формування та функціонування соціальної інфраструктури сільських територій дало підставу для висунення гіпотези про те, що її розвиток в умовах невизначеності можна забезпечити завдяки удосконаленню системи управління її об'єктами, оновлення стратегічних пріоритетів розвитку, впровадження ESG-принципів (ESG-принципи – врахування екологічних, соціальних та управлінських факторів) у систему місцевого самоврядування.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є поглиблення теоретико-методичних засад та розробка прикладних рекомендацій щодо удосконалення системи управління розвитком соціальної інфраструктури в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення країни. Для досягнення цієї мети було визначено і виконано такі завдання:

поглибити еволюцію теоретичних засад вивчення інфраструктурної системи з метою виділення особливостей її формування та функціонування на рівні сільських територій;

висвітлити складові системи управління соціальною інфраструктурою сільських територій та довести необхідність додержання людиноорієнтованого ціннісного підходу до визначення стратегічної цілі її розвитку;

систематизувати складові інформаційно-аналітичного забезпечення управління розвитком сільських територій та визначити методичні підходи до його оцінювання;

проаналізувати сучасні тренди розвитку сільських територій та узагальнити особливості зайнятості сільського населення в сучасних умовах;

охарактеризувати основні об'єкти соціальної інфраструктури сільських територій та визначити чинники, що формують позитивний і негативний вплив на їхній розвиток;

оцінити вплив доступності соціальної інфраструктури у сільських населених пунктах та якості її послуг на стійкість поселенської мережі громади;

обґрунтувати концептуальний підхід до розвитку соціальної

інфраструктури сільських територій та визначити стратегічні, тактичні цілі й заходи з їх реалізації із урахуванням фінансової спроможності громад та пріоритетів повоєнного відновлення;

розробити систему інформаційного забезпечення управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій з основи урахуванням ESG-принципів та систематизувати параметри, що впливають на її сталий розвиток;

запропонувати напрями удосконалення процесу управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій із урахуванням результатів групування територіальних громад за видатками на утримання управлінського апарату.

Об'єктом дослідження є функціонування соціальної інфраструктури сільських територій та управління її розвитком у мінливому екзогенному й ендегенному середовищі, фактори і процеси, які забезпечують її стійкість.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і прикладних засад управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій в умовах невизначеності.

Методи дослідження. Теоретико-методичною основою дисертаційного дослідження є сукупність методів, прийомів і принципів наукового пізнання, фундаментальні положення економічної теорії з питань еволюції економічного простору, інфраструктури, еволюційної економіки, загальної теорії систем, сталого розвитку, стратегічного управління, наукові розробки зарубіжних і вітчизняних дослідників, які розкривають питання теорії, практики й управління соціальною інфраструктурою території, законодавчі та нормативні акти України щодо регулювання розвитку сільських територій та соціальної сфери.

У дисертаційній роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: *системний підхід* – для вивчення зв'язків між об'єктами соціальної інфраструктури сільських територій; *економіко-статистичний аналіз* – для визначення динаміки чисельності сільського населення, оцінювання сучасного стану та тенденцій розвитку соціальної інфраструктури села, якості соціальних послуг та їх доступності

для сільських жителів; *групування та кластерного аналізу* – для виявлення причинно-наслідкового зв'язку між фінансовою стійкістю громад та соціальними виплатами з місцевого бюджету; *порівняльний* – для зіставлення динаміки чисельності сільського населення в Україні та провідних країнах світу; *діалектичний та абстрактно-логічний* – для здійснення теоретичних узагальнень, формуванні висновків; *структурно-логічного аналізу* – для побудови структури дисертаційної роботи. *Графічні методи* знайшли застосування при дослідженні зв'язків, виявленні тенденцій та визначенні закономірностей функціонування соціальної інфраструктури сільських територій. *Комплексні методи* використано при визначенні стратегічних пріоритетів розвитку соціальної інфраструктури села. *Метод анкетування* – застосовано для збору інформації з метою оцінювання рівня задоволення сільського населення соціальними послугами та доступності до них.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становлять економічні огляди, монографії й науково-аналітичні статті вітчизняних та іноземних авторів, інформаційні матеріали, опубліковані в періодичних виданнях і на офіційних сайтах мережі Інтернет, особисті розробки, дослідження та результати особистих спостережень автора, закони України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, матеріали Державної служби статистики України, нормативна й довідкова література, а також наукова інформація, що має форму недрукованої продукції та розміщена у світовій комп'ютерній мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

удосконалено:

підхід до оцінювання впливу факторів доступності соціальної інфраструктури і привабливості території для проживання та життєдіяльності жителів, що базується на дослідженні рівня задоволеності населення якістю інфраструктурних послуг, проведенні аналізу чинників, які є причиною міграційної активності, використання якого цього підходу сприятиме розробленню та прийняттю раціональних управлінських рішень щодо підвищення стійкості сільської поселенської мережі громади;

систему ухвалення управлінських рішень щодо розвитку соціальної

інфраструктури, яка на відміну від існуючих, передбачає врахування ESG-вимог, що впливають на сталий розвиток інфраструктурних об'єктів та території їх розміщення, використання яких сприятиме формуванню вектору соціального розвитку території відповідно до стратегічних цілей, забезпеченню раціонального використання наявних ресурсів з урахуванням соціальних інтересів населення та збереженню природних екосистем сільської території;

концепцію розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, яка передбачає реалізацію пріоритетних напрямів, а саме: посилення фінансової спроможності громад, модернізація соціальної інфраструктури та її кадрового потенціалу; організація соціального партнерства; розвиток публічно-приватного партнерства; сприяння розвитку підприємств агробізнесу, товарних селянських господарств, активізація підприємницької ініціативи у сфері надання соціальних послуг, впровадження моделі «Розумне село», гармонійної імплементації європейського законодавства, що сприятиме підвищенню зайнятості та доходів сільських жителів, покращенню якості життя;

набули подальшого розвитку:

інтерпретація поняття «соціальна інфраструктура сільських територій», яке розглядається як динамічна взаємодоповнювальна структура, що формує та трансформує просторову основу соціально-економічної діяльності на рівні сільської території, забезпечує розвиток взаємопов'язаних, взаємодіючих між собою із зовнішнім середовищем систем, елементів, об'єктів різних ієрархічних рівнів на основі взаємного доповнення і функціонування якої зорієнтовано на забезпечення сталого розвитку сільських територій;

складові управління соціальною інфраструктурою сільських територій, які, на відміну від існуючих підходів, зорієнтовані на досягнення стратегічної цілі людиноорієнтованого розвитку, що дозволить місцевому самоврядуванню розробити дієву програму стратегічних заходів щодо розвитку людського капіталу сільських територій та створенню сприятливих умов життєдіяльності для сільського населення;

елементи інформаційно-аналітичного забезпечення управління

розвитком соціальної інфраструктури сільських територій, в яких, на відміну від існуючих, передбачається використання таких джерел інформації: зовнішні – інформація, що характеризує соціально-економічний розвиток країни й окремого регіону і складається сукупності нормативно-правових документів, розпоряджень та інформації про розвиток сільських населених пунктів, а також даних Державної служби статистики України, опублікованої у 2014 р.; внутрішні – нормативно-правові й розпорядчі документи громади та інформація, що характеризує розвиток окремих її населених пунктів, паспорт, бюджет, що сприятиме розробленню та прийняттю обґрунтованих стратегічних, тактичних та оперативних управлінських рішень щодо розвитку соціальної інфраструктури;

умови життєдіяльності населення у сільській місцевості, які характеризуються такими трендами: зменшення його чисельності, міграція осіб працездатного віку, висока самозайнятість, збільшення частки безробітних, скорочення зайнятості сільського населення та поширення тіньової зайнятості, порушення вікової структури, врахування яких у стратегічних програмах розвитку сільських територій зумовить підвищення рівня їх привабливості для проживання та життєдіяльності;

ідентифікація факторів, що чинять позитивний (підвищення фінансових можливостей ТГ, покращення транспортного забезпечення, збільшення чисельності за рахунок внутрішньо переміщених осіб (ВПО), розвиток особистого селянського господарства) та негативний вплив (збільшення кількості сіл, в яких кількість померлих перевищує кількість народжених; закриття об'єктів соціальної сфери; скорочення кількості фельдшерсько-акушерських пунктів (ФАПів); низький рівень охоплення дітей закладами дошкільної освіти; зменшення закладів загальної середньої освіти) на розвиток соціальної інфраструктури села, охарактеризовано їх прояв, взаємозв'язки та вектори впливу, що дасть змогу органам місцевого самоврядування ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення щодо посилення або зниження їхнього впливу;

підходи до удосконалення процесу управління соціальною інфраструктурою сільських територій, який включає сукупність принципів,

методів, інструментів, функцій і завдань, спрямованих на стійкий розвиток соціальної сфери села, основними з яких є: модель забезпечення стійкого розвитку соціальної інфраструктури; координаційна рада з розвитку соціальної інфраструктури як добровільний, дорадчо-консультативний орган; інструменти фінансового менеджменту та антикризового управління.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні основних положень дисертаційної роботи в практичну діяльність органів місцевого самоврядування, що сприятиме підвищенню дієвості управлінських рішень та більш якісному задоволенню потреб сільського населення у соціальних послугах. Окремі положення дисертаційного дослідження знайшли практичне застосування. Так, пропозиції автора щодо стратегічних пріоритетів розвитку соціальної інфраструктури та підвищення фаховості працівників місцевого самоврядування, а також забезпечення цифровізації їхньої діяльності та результати статистичного аналізу фінансової стійкості громад були використані Білоцерківською міською громадою для оновлення стратегічної програми розвитку громади (довідка № 47 від 04.02.2025 р.).

Пропозиції автора щодо практичного запровадження у діяльність органів місцевого самоврядування інструментів фінансового менеджменту та антикризового управління з метою підвищення фінансової спроможності громади та створення можливостей для збільшення обсягів фінансування об'єктів соціальної інфраструктури були розглянуті та схвалені для практичного використання Фурсівською сільською громадою (довідка № 07/02-21 від 07.02.2025 р.).

Результати дисертаційного дослідження були використані під час виконання стратегічних та оперативних завдань Ладжинською сільською громадою Черкаської області щодо підвищення якості соціальних послуг та рівня їх доступності для сільського населення шляхом налагодження систематичного опитування населення, поширення практики використання мобільних груп у сфері охорони здоров'я, розвиток телемедицини, покращення транспортного забезпечення (довідка № 4 від 11.01.2025 р.).

Теоретичні положення дисертаційної роботи щодо особливостей

функціонування об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій, складових системи управління нею, інформаційно-аналітичного забезпечення досліджень в галузі управління соціальною інфраструктурою, результати аналітичних розрахунків стосовно сучасного стану та тенденцій розвитку соціальної сфери та фінансової спроможності громад, стратегічних пріоритетів розвитку соціальної сфери села використовуються у навчальному процесі Білоцерківського національного аграрного університету, зокрема в межах дисциплін «Менеджмент», «Регіональна політика та місцеве самоврядування», «Публічне управління агросферою», «Методологія наукових досліджень в економіці та менеджменті» (довідка № 01-12/42 від 27.01.2025 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є завершеною науковою роботою автора, результати, висновки та пропозиції якої отримані автором особисто. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, використані положення лише власних досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Наукові положення та основні результати дисертаційного дослідження були апробовані на двох міжнародних науково-практичних конференціях – Міжнародній науково-практичній конференції «Сільське господарство в умовах глобальних викликів: стратегічні пріоритети та загрози» (м. Біла Церква, 6–7 жовтня 2022 р.) та Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями повоєнного відновлення аграрного сектору в аспекті досягнення цілей сталого розвитку» (м. Біла Церква, 6–7 червня 2024 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковано у 7 статтях у наукових фахових виданнях (загальний обсяг 8,1 друк. арк., особисто автору належать 7,2 друк. арк.) та в матеріалах двох конференцій (загальним обсягом 0,39 друк. арк.).

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел, що налічує 162 найменування. Робота містить 31 таблицю, 14 рисунків, 9 формул та 14 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 222 сторінках комп'ютерного тексту.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Еволюція теоретичних поглядів щодо дослідження інфраструктурної системи та її особливостей на рівні сільських територій

Провідна роль аграрного сектору України у структурі національного валового продукту зумовлює підвищення актуальності питання забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських територій, що досягається на основі розвитку інфраструктурних елементів. Ці питання набувають особливої ваги в умовах воєнного часу, що ставить перед науковцями, керівниками органів державної влади та місцевого самоврядування завдання обґрунтувати нові підходи до інфраструктурного забезпечення сільських територій [1, 2]. Безсумнівно, що забезпечення якісного зростання національної економіки, зокрема аграрного сектору, в умовах війни потребує розробки дієвих заходів щодо забезпечення стабільного функціонування та відтворення діючої інфраструктури сільських територій за рахунок внутрішніх резервів, оскільки на сьогодні вони стали новим місцем проживання для внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій, розміщенням релокованого бізнесу тощо.

Сільські території в останні роки зазнали істотних змін внаслідок проведення реформи територіальної децентралізації, що сприяло підвищення наукового інтересу до питань самоврядування, функціонування територіальних громад, розвитку підприємницької ініціативи, транспортних мереж, інфраструктурних об'єктів у межах локального економічного простору [3]. Це призвело до того, що в сучасних дослідженнях формується дещо інше уявлення про розвиток інфраструктури, згідно з яким вона розглядається не лише як обслуговуюча система, але і як інструмент забезпечення сталого розвитку, комунікаційна платформа сільської території. Окрім цього набули актуальності дослідження щодо створення інфраструктурного забезпечення, орієнтованого на посилення синергетичних

ефектів галузевих і просторових формувань, локальних соціально-економічних систем.

У численних наукових працях вітчизняних та зарубіжних науковців висвітлюються аспекти інфраструктури сільських територій. Зазначимо, що більшість досліджень в області теорії та методології базуються на галузевих аспектах функціонування інфраструктури, пов'язаних з оцінюванням економічних функцій затрат і результатів усіх видів підприємницької діяльності, які здійснюються на рівні сільської території, та їх впливу на локальний розвиток території [4]. При цьому загальносистемний характер інфраструктури потребує подальшого вивчення постулатів еволюційної та системної парадигм у контексті вирішення завдань сільського розвитку. Це пояснюється тим, що еволюція економічних теорій доводить той факт, що на сьогодні посилюється науковий інтерес дослідників до вивчення ускладнених факторів динаміки розвитку сільських територій, а саме: поглиблення теоретичних засад розуміння інфраструктури як важливого просторово утворювального елементу, стратегічного, критично значимого фактору функціонування сільської території, формування просторової структури аграрної економіки, що потребує системного дослідження взаємозв'язків і взаємозалежностей елементів інфраструктури в просторово-господарських утвореннях, оцінювання їхнього впливу на процеси розвитку сільських територій [5, 6]. Отже, постає завдання продовження досліджень щодо поглиблення теоретико-методичних засад розвитку інфраструктури сільських територій, оскільки в умовах ведення війни України з російським агресором, актуальності важливості розвитку економіки, що базується на знаннях та цифровізації, простежується зміна як елементів інфраструктури, так і їхньої ролі в реалізації принципів сталого розвитку.

Вперше термін «інфраструктура» був використаним на початку XX ст. у межах економічного аналізу з метою створення належних умов для виробничої діяльності, які включають об'єкти і споруди, що забезпечують нормальне функціонування господарюючої одиниці. Зауважимо, що в окремих дослідженнях інфраструктура з позиції її сутності розглядається як «загальні умови виробництва», «загальні умови суспільного процесу

виробництва» і «загальні умови праці» тощо, що було описано у працях економістів XVIII-XIX ст. (А. Сміт [7], К. Маркс [8] та ін.). У неокласичній економічній науці із теоретичних позицій це поняття не може бути обґрунтованим повністю. Із середини XX ст. інфраструктура стає об'єктом вивчення економічної теорії та економічних систем. Слід виділити наукові праці в області дослідження інфраструктури таких науковців, як П. Самуельсон [9], П. Розенштен-Родан [10], Р. Йохімсен [11], Х. Зінгер [12], яким належить істотний внесок у розвиток засад відтворювального характеру інфраструктури. Упродовж XX ст. теоретичні дослідження інфраструктури іноземними дослідниками були продовжені у межах інституціональної парадигми (Дж. Кларк [13], Р. Коуз [14], Р. Нурксе [15], А. Хіршман [16] та ін. Результати досліджень перелічених вище науковців забезпечили розвиток теорії інфраструктури, розширення її сутності, виділення в її структурі виробничої та невиробничої сфер. Зарубіжні дослідники упродовж XX ст. сформували сутнісне уявлення про інфраструктуру як необхідний елемент будь-якої економічної системи, а основною її функцією розглядали створення умов для ведення основного виробництва.

Дослідження інфраструктури радянськими економістами у 1970–1980 рр. спиралося на матеріально-речову концепцію інфраструктури, тобто складових матеріально-технічного забезпечення суспільного відтворення, у результаті чого було виділено виробничу та соціальну інфраструктуру. Поняття інфраструктури розглядали також дослідники, які вивчали питання економічного районування, територіальної організації господарства та умов його забезпечення на основі створення різних типів інфраструктури, формування інфраструктурно-територіальних комплексів.

Нами систематизовано підходи до розгляду дефініції поняття «інфраструктура», які представлено у табл. 1.1.

Отже, аналіз еволюції сутності поняття «інфраструктура» дав змогу виділити найбільш поширені підходи до його визначення: сервісний – інфраструктура розглядається як основа обслуговування населення, виробничої діяльності тощо; відтворювальний – інфраструктура є основою

для відтворення товарів, послуг, життєдіяльності та ін.; комплексний – інфраструктура як комплекс об'єктів; системний – інфраструктура як система, сукупність взаємопов'язаних між собою і зовнішнім середовищем об'єктів; просторовий – інфраструктура як просторово-утворювальна основа регіону, локальної території.

Таблиця 1.1

Еволюція сутності та підходів до дефініції поняття «інфраструктура»

Автор	Сутність поняття «інфраструктура»	Підходи
Хіршман А. [17]	Базові послуги, без яких первинні, вторинні та третинні види виробничої діяльності не можуть функціонувати	Сервісний
Розенштейн-Родан П. [10]	Комплекс умов, які забезпечують сприятливий розвиток приватного підприємництва в основних галузях економіки та задоволення потреб всього населення	Комплексний
Ростоу У. [18]	Інструмент, необхідний для ефективного задоволення (соціальних) потреб населення, які постійно зростають	Сервісний
Иохімсон Р. [11]	Система взаємодії економічних агентів, які забезпечують зв'язок між фазами виробництва і споживання, що включає індивідуальні, інституціональні, матеріальні рівні інфраструктур	Системний
Самуельсон П. [9]	Великі капіталовкладення, які використовуються урядом для здійснення важливих проєктів збільшення «суспільного допоміжного капіталу» (social overhead capital): дороги, школи, лікарні, греблі для електростанцій та ін., що мають надзвичайну цінність, невлімові вигоди, особливу роль для розвитку приватного сектору	Відтворювальний
Янгсон А. [19]	Інфраструктура сприяє створенню певної рівноваги у часі та просторі; інвестиції в інфраструктуру є неприбутковими, тому вони виступають як накладні витрати суспільства	Сервісний
Пезенті А. [20]	Інфраструктура (дорожня мережа, транспортні засоби, землеустрій тощо) зменшують накладні витрати капіталістичних підприємств	Системний, сервісний
Нурксе Р. [21]	Інфраструктура виконує функції свого роду «кровоносної системи» народного господарського організму і «покликана» безперебійно, раціонально й чітко обслуговувати усі процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання у структурі народного господарства	Сервісний
Ашауер Д. [22]	Підвищення результативності інфраструктури впливає на результативність приватного сектору економіки	Відтворювальний
Васильєв О. [23]	Інфраструктура невід'ємна складова регіонального простору	Просторовий
Серьогіна-Берестовська О. [24]	Впорядковане складно організоване ціле, яке містить багатофункціональне навантаження і характеризується комплексними процесами відтворення диференційованих соціальних суб'єктів з їх здібностями, потребами і різноманіттям інтересів	Комплексний
Трушкіна Н. [25]	Інфраструктура як сукупність різноманітних інституцій (установи, організації), інститутів (правила, норми), видів економічної діяльності, необхідних для обслуговування й забезпечення дієвого функціонування та управління національним господарством у контексті сталого розвитку	Системний

Джерело: узагальнено автором.

Виявлено, що в окремих дослідженнях можна виділити еволюційний та інституціональний підходи до тлумачення поняття «інфраструктура». Результати узагальнення сутності досліджуваного поняття у працях вітчизняних науковців свідчать, що відбувався перехід від її розуміння в межах сервісного і комплексного до системного, зокрема системно-синергетичного, системно-структурного. Так, у сучасних дослідженнях інфраструктура розглядається як загальносистемне поняття, формується підхід до її розуміння як окремої цілісної системи, так і підсистеми другого порядку, зокрема просторової, соціально-економічної. Саме тому в дослідженні інфраструктури сільських територій особливої уваги набуває просторовий підхід до розуміння її сутності. За такого підходу постає завдання дослідити інфраструктуру як просторову систему, в якій вона функціонує у взаємозв'язку та взаємозалежності із локальним розвитком.

Результати дослідження інфраструктури як фактора територіального, регіонального і просторового розвитку висвітлено у відповідних теоретичних розробках. Відомо, що диференціація рівнів регіонального розвитку, посилення неоднорідності простору, зміна його меж сприяли подальшому удосконаленню територіальної концепції інфраструктури, вивченню взаємозв'язків із розвитком території [9, 10, 26]. За такого підходу прийнято, що територіальний розвиток інфраструктури відображає зміни соціально-економічного, екологічного та іншого характеру, які відбуваються на певній території, що є відмінним у порівнянні із просторовим підходом – розвиток інфраструктури пов'язаний зі змінами її будови. Отже, інфраструктура виконує забезпечувальну функцію, розвиток території залежить від рівня інфраструктурного забезпечення, від сукупності виробництв, закладів оздоровчого, освітянського, культурного, побутового призначення, мереж, які забезпечують функціонування господарства, життєдіяльності населення.

Комплексність розвитку інфраструктури у просторі та можливості планування розглядаються у межах саме просторового підходу. Зазначимо, що за просторовою ознакою виділяють: міжнародну, національну, міжрегіональну, регіональну, локальну інфраструктури [27]. Просторовий розвиток пов'язаний зі змінами конфігурації та просторової структури

території та її складових систем і комплексів, а територіальний розвиток базується на соціальних, економічних, культурних та інших перетвореннях. У зв'язку із цим особливої уваги набуває визначення поняття економічного простору як сфери локалізації та функціонування інфраструктури.

Нами систематизовано основні теорії регіонального і просторового розвитку в аспекті дослідження інфраструктури, що дало змогу охарактеризувати її роль як чинника розвитку регіону, просторової організації господарської діяльності з урахуванням значення окремих елементів. Інфраструктуру можна віднести до матеріальних факторів регіонального розвитку, особливостями яких є матеріально-речова форма, тривалий період впливу, інертність до змін, формування територіальної організації господарської діяльності, системи розселення, структури господарства та ін. Інфраструктуру як категорію регіональної економіки можливо розглядати як поєднання певних об'єктів (споруд, будівель, систем і служб тощо), необхідних для функціонування матеріального і нематеріального виробництва, життєдіяльності населення певної території, що відображає рівень її освоєння. Отже, інфраструктура постає як необхідна умова забезпечення поточних потреб території, а також інструментом розвитку депресивних регіонів.

Вплив інфраструктури на регіональну економіку висвітлювали у своїх працях багато науковців, однак натеper дане питання не втрачає своєї актуальності. З огляду на це необхідно виділити й розглянути регіональні та просторові теорії, їх сутність, що, на нашу думку, є важливими для розвитку інфраструктурних систем регіону: локаційні (А. Вебер, В. Лаунхардт, А. Леш, А. Предель, І. Тюнен, Т. Хегерstrand, Г. Готеллінг, М. Сторпер, Р. Уокер та ін.). Окрім цього пов'язані із розвитком інфраструктури так звані регіональні каркасні теорії (М. Лаппо, І. Маергойз та ін.), які визначають розвиток систем мережевої інфраструктури (транспорту, енергетики, зв'язку), що забезпечує інтегруючу її роль у регіональному розвитку, сприяють вирішенню завдань територіальної організації економічної діяльності. У дослідженнях порушується проблема неоднорідності розвитку інфраструктури у просторі, що корелюється із центр-периферійною моделлю

Дж. Фрідмана [28]: недостатній рівень розвитку, нестача сполучної інфраструктури стримують освоєння периферії і, відповідно, реалізацію такої концепції.

Щодо дослідження ролі інфраструктури в регіональному розвитку необхідно виділити теорію полюсів та центрів зростання (Ж. Будвіль, Ф. Перру) [29, 30]. За такого підходу економічний простір розглядається як центр, у якому діють певні сили, спрямовані до центру, тобто направлені до полюсів або фокусів зростання, для яких інфраструктура виконує забезпечувальну функцію. Доцільно також розглянути теорію П. Пот'є про осі (коридори) розвитку [31], основні положення якої полягають у тому, що розвиток відбувається вздовж основних інфраструктурних транспортних каналів, які поєднують між собою важливі промислові центри.

При розгляді теорій просторової економіки слід висвітлити дослідження окремих аспектів розвитку господарської діяльності: маємо на увазі класичні економічні штандортні теорії, концепцію нової економічної географії [32–34]. Особливості цих теорій полягають у тому, що розгляд одного, окремо взятого сільськогосподарського чи промислового підприємства, розміщення якого доцільно визначати з урахуванням усіх факторів, дозволить узагальнити й обґрунтувати оптимальне місце будівництва підприємства (розміщення виробництва).

Водночас, на розширення підходів до організації простору помітний вплив щодо розвитку інфраструктури у межах певної території мали такі теоретичні розробки: соціальний підхід, представлений в моделі Берджеса [35]; соціальний та комунікаційні підходи в моделі центральних міст Кристалера-Леша, які оптимізують ринкову, адміністративну та транспортну структури в моделі Хойта та Харріса-Ульмана [36]; комунікаційний підхід у концептуальній моделі осей розвитку П. Пот'є [31].

З еволюцією просторових теорій чітко прослідковуються зміна підходів до організації та зміна системної концепції економічного простору й, відповідно, ролі просторового фактору в розвитку. Теоретичною основою сутності простору є теорії соціального простору П. Бурдьє [37], соціологічні концепції простору М. Кастельса [38] та Е. Гідденса [39], концепції

глобального і соціоетального простору. Концепція соціоетального простору дає змогу зрозуміти механізм трансформаційних процесів в економіці, пов'язаного із рівнем людського потенціалу спільнот, успішної його реалізації з метою підвищення ефективності інституціональних систем.

Зазначимо, що у теорії П. Бурдьє простір – це сукупність полів діяльності економічних агентів. На основі соціального підходу дослідник пропонує стратифікувати багатомірний простір за видами полів і за сферами діяльності акторів [40].

Розвиток концепції простору як сукупності полів акторів, які цілеспрямовано трансформують його, враховуючи власні інтереси, обґрунтовано у парадигмі багатомірного фрактального простору, виділено три основні підпростори: простір як зона господарювання; простір як зона життєдіяльності; простір як об'єкт державного управління. Безсумнівно, описану вище парадигму доцільно покласти в основу дослідження інфраструктурних систем сільських територій.

Представлена стратифікація простору відображає стейкхолдерівський підхід. Концепція стейкхолдерів Е. Фрімена передбачає максимальне задоволення інтересів заінтересованих сторін [41]. Суб'єктами сільських територій як носіїв відособлених інтересів можна виділити таких стейкхолдерів (резидентів і нерезидентів території), які можна згрупувати певним чином: господарюючі суб'єкти агробізнесу, малі підприємницькі структури, інвестори; населення, різні громадські організації; органи державної влади, місцевого самоврядування територіальної громади. Так, інтереси господарюючих суб'єктів та інвесторів спираються на систему економічних цінностей та полягають, передусім, у максимізації прибутку на вкладений капітал.

Привабливість простору як зони господарювання для цієї групи стейкхолдерів слід розглянути у межах теорії зростання за рахунок посилення конкурентних переваг регіону. Прихильниками такого підходу вважаємо велику групу дослідників: М. Портер, П. Кругман, І. Беґе обґрунтували концепцію регіональних конкурентних переваг, кластерного розвитку, концепцію регіональних інноваційних мереж; Б. Гардінер,

Р. Мартін, П. Тайлер є розробниками моделі так званої піраміди конкурентоспроможності регіону; Дж. МакКомбі, М. Сеттерфілд обґрунтували циклічну теорію кумулятивної конкурентоспроможності. Відомо, що конкурентоспроможність окремого регіону можна забезпечити на основі кластерної концепції М. Портера, яку називають новою парадигмою в економічній думці, згідно з якою кластерна організація усіх заінтересованих стейкхолдерів може стати рушійною силою для забезпечення конкурентоспроможності території. Дослідник обґрунтував так званий конкурентний ромб М. Портера, тобто територія (країни, регіону) оцінюється сукупністю чотирьох детермінант: 1. Параметри факторів (доступність, якість та вартість факторів виробництва); 2. Параметри попиту (ємність ринку та платоспроможність покупців); 3. Конкуренція в сегментах господарювання; 4. Споріднені та підтримуючі (інфраструктурні) галузі. Політика, яку проводять органи влади та місцевого самоврядування стосовно розвитку бізнесу, значною мірою впливає на привабливість території як зони господарювання [42].

Один із прихильників нової економічної географії П. Кругман виділив дві групи просторових факторів [43]. Перша група – це фактори, які визначаються перевагами території і до яких відносять наявність природних багатств, вигідне географічне розміщення, що дає можливість зменшити транспортні витрати. Друга група охоплює фактори «іншої природи», а саме: агломераційні ефекти і високу щільність населення, які забезпечують економію на масштабах; розвинену інфраструктуру, що скорочує економічну відстань; людський капітал і мобільність населення; інститути, які впливають на підприємницький капітал.

Такі послідовники концепції регіонального розвитку, як Дж. МакКомбі та М. Сеттерфілд довели, що нарощення обсягів валової регіональної продукції є функцією попиту на експортну продукцію регіону, який визначається співвідношенням світових та експортних цін [44]. Отже, цей напрям концепцій регіонального розвитку об'єднує теорії, які формують привабливість простору як зони господарювання. Як результат –

забезпечується підвищення ділової активності господарюючих суб'єктів, залучення інвестицій, нарощення ВВП і ВРП, обсягів експорту.

Очевидно, що привабливість простору як зони великою мірою залежить від рівня розвитку людського капіталу та середовища його життєдіяльності, а також від владної політики. З іншого боку, його розвиток дозволяє досягнути не лише цілей господарюючих суб'єктів, але і забезпечити створення нових робочих місць, зростання доходів населення та надходжень податкових платежів до бюджетів різних рівнів. Це сприяє підвищенню комфорту середовища життєдіяльності та конкурентоспроможності територій, що забезпечує органічний взаємозв'язок усіх трьох виділених сфер єдиного соціально-економічного простору.

Серед сучасних теорій регіонального розвитку слід виділити такі: Дж. Нейсбіт (теорія «інформаційного суспільств»); М. Кітінг (теорія «нового регіоналізму»); М. Сторпер (теорія «соціального капіталу»); Л. Ерхард, В. Ойкен, Е. Прайзер, А. Сен, Е. Лібанова, Л. Семів (концепція «соціально орієнтованої економіки», людського розвитку) [45]. Перелічені теорії вказують на значення формування середовища життєдіяльності людини, оскільки від нього залежать вибір форм і методів освоєння природно-ресурсного потенціалу, масштаби і характер систем розселення. В основі інтересів сільського населення, яке становить найбільш важливу групу стейкхолдерів, лежить можливість задоволення життєво важливих потреб, включаючи фізіологічні потреби, комфорт і безпеку проживання, рівень зайнятості, привабливість сільської території з позиції саморозвитку індивідууму.

Сутність простору як середовища життєдіяльності органічно входить в концепцію сталого розвитку та якості життя, яка передбачає використання людиноорієнтованої парадигми. Підвищення привабливості простору як середовища життєдіяльності знаходить прояв у збільшенні чисельності населення завдяки його природному і механічному приросту. Окрім цього якість середовища впливає на тривалість життя, рівень освіти та фахових компетентностей, можливості залучення і територію робочої сили із вищими кваліфікаційними характеристиками. Очевидно, що збільшення кількості та

якості людського капіталу території підвищує індекс конкурентоспроможності такої території, сприяє покращенню її інвестиційного клімату, що перетворює середовище життєдіяльності на важливий фактор ендегенного економічного зростання.

Просторовий розвиток як об'єкт державного управління відповідно до стратегічних програм, що приймаються на макро-, мезо- та мікрорівнях територіального простору, переважно орієнтуються на реалізацію Цілей сталого розвитку (ЦСР), що передбачає розвиток людського капіталу, зменшення відмінностей в якості життя сільського та міського населення, подолання голоду, забезпечення доступу до якісної освіти, прискорення темпів економічного зростання, техніко-технологічного розвитку, а також рівня національної безпеки країни тощо. Відомо, що до переліку ЦСР відносять такі: подолання бідності й голоду, розвиток сільського господарства; міцне здоров'я і благополуччя; якісна освіта; гендерна рівність; чиста вода й належні санітарні умови; доступна і чиста енергія; гідна праця та економічне зростання; промисловість, інновації та інфраструктура; скорочення нерівності; сталий розвиток міст і громад; відповідальне споживання та виробництво; пом'якшення наслідків зміни клімату; збереження морських ресурсів; захист та відновлення екосистем суші; мир, справедливість та сильні інститути; партнерство заради сталого розвитку [46], досягнення яких позитивно вплине на підвищення якості та комфортності життєвого середовища для населення будь-якої території.

Еволюцію підходів щодо просторової організації суспільства дослідив А. Гранберг, який спирався на положення фундаментальної праці Н. Лумана відносно створення нової теорії соціології систем, яка визначила «гносеологічне зближення соціології та просторової економіки». На основі використання теорії еволюції та самоорганізації систем Н. Луман охарактеризував суспільство як простір комунікацій, які виступають у вигляді глобального узагальнення всіх видів соціальної діяльності [47]. Відповідно до розглянутого вище підходу, сільську територію як багатовимірний соціально-економічний простір слід розглядати за сферами діяльності акторів (стейкхолдерів) як зони господарювання, як середовища

життєдіяльності та як об'єкта державного управління, а також за типами комунікацій (матеріальні, інституціональні, ментальні).

Просторовий розвиток доцільно розглядати як розвиток простору соціально-економічної системи з позиції різних його сфер та інтересів акторів (населення, бізнесу та державної влади по системній вертикалі), що передбачає найбільш доцільне розміщення факторів виробництва, об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури, концентрації населення та бізнесу, його територіальну спеціалізацію, підвищення щільності комунікацій, гармонізації сфер простору й міжрегіональної інтеграції його підсистем.

Отже, аналіз теорій регіонального розвитку в аспекті дослідження інфраструктури свідчить, що інфраструктура є чинником регіонального розвитку, необхідною умовою забезпечення поточних потреб територіального утворення, інструментом розвитку депресивних регіонів, елементом формування каркасу територій, поєднання соціальних, економічних, територіальних, галузевих систем і підсистем. У теоріях просторової економіки, з одного боку, економічний простір розглядається як середовище для функціонування інфраструктури, яке визначає її особливості, специфічні характеристики, структуру, динаміку, а з іншого боку, інфраструктура є основою для з'єднання елементів потенціалу території, функціонування простору та ін. Результати дослідження доводять, що на різних етапах та напрямках становлення теоретичних засад, інфраструктура розглядається у складі активних факторів розвитку регіонів, окремих територій, зв'язування економічного простору, формування основи соціально-економічної діяльності (дод. А). Інфраструктурне забезпечення визначає можливості ведення господарської діяльності в регіоні, розміщення виробництва, систему розселення. Отже, теоретичними засадами дослідження прийнято положення теорій опорного каркасу, осей розвитку, регіонального зростання та сучасних просторових теорій.

Нами систематизовано теоретичні засади сутності поняття «інфраструктура» в аспекті розвитку територій та їхніх систем, а саме: необхідна умова організації продуктивних сил у просторі; фактор визначення меж, простороутворення, розміщення виробництва, розселення; умови

формування точок зростання, зокрема на інфраструктурній основі; фактор зміни відмінностей у динаміці економіки регіонів; об'єкт регіонального управління та місцевого самоврядування; спосіб вирішення соціальних проблем; канал поширення інновацій.

Теорія еволюційного розвитку в економіці набула поширення у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, які доводять непевний, поступальний характер розвитку економіки, появу ключових технологій, траєкторій, пріоритетів, факторів її трансформації [48]. Аналіз показує, що ідеї та концепції еволюційної теорії ґрунтуються на розгляді економіки як системи, яка характеризується нелінійною взаємодією елементів, відкритістю, багаторівневістю, залежністю від попереднього розвитку та від початкових умов, наявністю самоорганізованих процесів, що дає змогу встановити найбільш значимі тенденції та фактори, які зумовлюють певні зміни, що перешкоджають розвитку. В еволюційній економіці виділяють такі вектори аналізу: еволюційний інституціоналізм та інноваційно-технологічний напрям, які вивчають вплив технологічних змін у довгостроковому розвитку. Саме тому для дослідження інфраструктурних систем сільських територій великого значення набувають питання систематизації та узагальнення положень, які характеризують контент та сутність інфраструктури в контексті теорії еволюційного розвитку.

Підсумовуючи вищезазначене, виділимо положення, на які спирається дослідження інфраструктури в межах еволюційного підходу:

обґрунтування необхідності функціонування інфраструктури та існування конкуренції між окремими її елементами;

можливість дослідити еволюцію властивостей інфраструктури;

встановлення залежності між еволюцією інфраструктури та розвитком економічної системи, зміною її структури та економічного простору;

обґрунтування інфраструктури як чинника трансформації економічного простору;

необхідність оцінювання впливу державного регулювання на розвиток інфраструктури території;

системна, а не лише економічна оцінка ефективності інфраструктури у

просторово-господарській організації розвитку країни, функціонування відтворення циклів і ланцюгів.

Використання положень еволюційної теорії у дослідженні сутності інфраструктури дозволяє виявити особливості її функціонування, стійкості (життєздатності, резилентності), встановити вплив інфраструктури, зокрема й окремих елементів, на розвиток економічного простору з урахування її системного характеру, властивостей в умовах незворотних процесів, змін, зумовлених дією екзогенних та ендегенних факторів, інституціонального середовища; сформулювати методологічні засади дослідження інфраструктури.

У науковій літературі крім найбільш поширеного поняття «інфраструктура» дослідники часто послуговуються й поняттям «система інфраструктури», вважаючи їх синонімами, що, нашу думку, недостатньо обґрунтовано. Вважаємо, що розглядаючи інфраструктуру як інфраструктурну систему доцільно звернутися до поняття «система» і положення теорії систем, що дозволить обґрунтувати висновки щодо сутності кожного із понять.

Проаналізуємо детальніше положення теорії систем, системного і системно-структурного підходу до дослідження інфраструктури. Так, основи системного (системно-структурного) підходу були закладені в середині ХХ ст. Л. фон Берталанфі та відображені в його праці «Загальна теорія систем» [49]. Слід зазначити, що формування системного підходу (англ. *systems approach*) розглядається як сукупність методів, інструментів, засобів, що забезпечують дослідження об'єкта як системи із численними взаємозв'язками.

На основі зазначеного вище можна зробити висновок, що, незважаючи на певні відмінності у підходах до дефініції поняття «система» в контексті різних наук (філософія, математика, біологія, кібернетика та ін.), спільним є наявність сукупності елементів та зв'язків між ними, при одночасній неможливості зведення властивостей системи до властивостей елементів, і навпаки. Елементи системи можуть бути об'єднані в певну структуру на основі специфічних видів зв'язків та системи функцій, які виконуються в межах цієї системи. Структуру можна розглядати як характеристику взаємозв'язку елементів всередині

системи, що зумовило появу системно-структурного підходу.

Вивчення структури системи потребує дослідження її цілісності, що розкривається на основі протилежності єдності та множини, включаючи підсистеми. Так, у складі організованої цілісної системи можна визначити як організовані, так і дезорганізовані, неорганізовані підсистеми. Однак, з метою забезпечення стійкості, життєздатності повинні переважати організовані підсистеми. Саме тому в аспекті дослідження інфраструктури як системи (тобто інфраструктурної системи) необхідним є аналіз її складу та структури, а також взаємозв'язків з іншими системами регіону (території), зокрема як підсистеми регіональної економіки (регіональної економічної системи). Тоді із позиції системного підходу інфраструктуру можна визначити як підсистему території (сукупність обслуговуючих елементів, взаємопов'язаних між собою і зовнішнім середовищем, що забезпечують розвиток економічної системи території в довгостроковому періоді з урахуванням зовнішніх впливів, шоківих подій). Зазначимо, що системним підходом до дослідження інфраструктури послуговуються й вітчизняні науковці [50, 51], що дає змогу розширити поняття інфраструктури в аспекті інфраструктурної системи та розглядати її структуру у вигляді взаємопов'язаних відносно самостійних систем.

Інфраструктура як системний об'єкт досліджується в межах таких наук: економіка, зокрема й регіональна, управління, економічна географія, щоб визначити її властивості. Основними положеннями і принципами, які формують основу для розгляду інфраструктури як інфраструктурної системи, є такі:

інфраструктура – це відносно самостійна система і водночас і підсистема системи вищого рівня (регіональної, локальної економічної системи (ієрархічність));

інфраструктурна система складається з елементів (об'єктів), кожному з яких притаманні певні властивості, при цьому властивості інфраструктурної системи в цілому відмінні від суми властивостей її об'єктів (гетерогенність);

між об'єктами інфраструктурної системи існують певні взаємозв'язки, співвідношення, ієрархія (взаємопов'язаність);

інфраструктурна система виконує належні їй функції у просторі, зумовлені взаємодією її об'єктів між собою, із зовнішнім середовищем та їх структурою (функціональність);

інфраструктурна система перебуває в постійному розвитку, її об'єкти можуть змінюватися кількісно, якісно, структурно (організмоподібність).

Таким чином, зазначене вище дозволяє уточнити дефініцію досліджуваного поняття, якого будемо додержуватися: інфраструктурна система – це підсистема локальної економічної системи, що включає в себе систему взаємопов'язаних, взаємодіючих між собою і з зовнішнім середовищем елементів, структур або об'єктів, які забезпечують сталий розвиток сільської території.

За результатами дослідження інфраструктури як інфраструктурної системи в межах регіонального та просторового розвитку можливо виділити такі її особливості:

взаємовплив, взаємозумовленість розвитку соціально-економічної, просторової та інфраструктурної систем сільської території;

створення основи для організації економічних відносин у просторі, розселення населення, розміщення, переміщення виробництва, просторових взаємодій тощо;

наявність горизонтальних і вертикальних взаємозв'язків об'єктів інфраструктурної системи й сільської території (технологічних, управлінських та ін.);

формування інфраструктурних осей розвитку простору господарської діяльності, життєдіяльності населення на певній території.

Особливості розвитку інфраструктурної системи в просторі дають підстави розглядати її просторову економічну систему, яка є одним із видів економічних систем, у яких окрім структурних елементів територій різного масштабу самотійним самоутворювальним компонентом виступають взаємозв'язки (пов'язаність), сукупність характеристик яких забезпечує функціонування і розвиток просторових економічних систем: щільність, протяжність, компліментарність, динамічність, гнучкість, персистентність, конвергентність/дивергентність. Зазначимо, що в економічній літературі

пропонують розглядати просторові системи у широкому аспекті (як економічні) та у вузькому (інфраструктурні, інноваційні та ін.).

Отже, просторова система може бути визначена як система взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою і зовнішнім середовищем об'єктів, що забезпечують формування просторових форм організації економічних відносин, видів діяльності, розселення населення, пов'язаності територій.

Очевидно, що елементам просторової системи властиві є певний тип зв'язків та форма їх вираження. Так, зв'язок визначається як відношення, при якому наявність, відсутність або зміна одних об'єктів є умовою наявності або зміни інших об'єктів, форми взаємодії. Для просторових систем як носіїв зв'язку визначено в основному матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові потоки між елементами системи різних рівнів.

Системний підхід до розгляду інфраструктури дає можливість виділити спільні її ознаки як системи, а також відмінності як просторової системи порівняно з іншими системами [50]. Розглянувши сутність понять «інфраструктурна система» і «просторова система», можна запропонувати дефініцію «інфраструктурна система території» – динамічна взаємодоповнююча структура, що формує та трансформує просторову основу соціально-економічної діяльності на рівні території, забезпечує розвиток взаємопов'язаних, взаємодіючих між собою і зовнішнім середовищем систем, елементів, об'єктів різних ієрархічних рівнів на основі взаємного доповнення [51].

Теоретичні засади дослідження інфраструктурної системи сільської території доцільно формувати на положеннях теорій регіонального, просторового розвитку, теорії інфраструктури, системної та еволюційної теорій (рис. 1.1).

Таким чином, узагальнення положень теорії систем дає підстави виділити основні характеристики інфраструктурної системи певної території:

- 1) як системи типу середовища, оскільки вона формує умови й середовище для економічної діяльності, не має чітко визначених часових і просторових меж (використання інфраструктури може відбуватися не лише в межах одного адміністративно-територіального утворення);

Рис. 1.1. Теоретичні засади дослідження інфраструктурної системи сільської території

Джерело: узагальнено автором.

2) як системи об'єктного типу, яка виробляє інфраструктурні блага на певній території, тобто такої, що має просторові межі, але не визначеної у часі;

3) як системи проєктного типу, оскільки її розвиток забезпечується на основі реалізації великих інфраструктурних проєктів, які обмежені у часі та просторі.

Отже, просторові інфраструктурні системи включають у себе параметри різних типів, що дає підстави використати в дослідженні положення загальної теорії систем у поєднанні із принципами сталого розвитку, економіки знань та цифровізації.

1.2. Складові системи управління соціальною інфраструктурою сільських територій

До пріоритетних сфер економіки, навіть в умовах ведення країною війни, віднесено сільське господарство, сталий розвиток якого не можливо забезпечити без відповідної соціальної інфраструктури. Це зумовлено тим, що аграрне виробництво є унікальним джерелом задоволення не лише потреб населення у продовольстві, а й, відповідно, формує основу продовольчого забезпечення країни. Окрім того, сільське господарство є основою сільського укладу життя, збереження національних традицій, забезпечення дотримання моральних принципів тощо, що визначає особливу роль соціальної інфраструктури у його розвитку.

Стан сільської інфраструктури соціального призначення на сьогодні можна визначити як незадовільний, оскільки відбувається старіння сільських жителів, міграція молоді до міст та за кордон, закриваються дитячі садочки та школи, зменшується кількість медичних закладів, організацій культури та побутового обслуговування, відсутні об'єкти спорту та дозвілля, зруйновано систему капітального будівництва, що не сприяє формуванню відповідних умов для проживання та праці для населення, яке там проживає. Саме такі обставини зумовлюють потребу комплексного дослідження питань функціонування та розвитку сільської інфраструктури соціального призначення і розроблення комплексу заходів з удосконалення управління нею в умовах повоєнного відновлення України.

Узагальнення положень, викладених у науковій літературі, дозволило встановити, що проблеми функціонування об'єктів соціальної інфраструктури привертають неабияку увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Так, в економічній літературі термін «соціальна інфраструктура» стосовно до села найчастіше розглядається на основі сукупності об'єктів і закладів соціального призначення, які знаходяться на території сільського поселення і надають відповідні послуги населенню [52]. Окрім цього існує підхід до розуміння соціальної інфраструктури як сукупності об'єктів, які задовольняють потреби сільського населення на основі надання благ та опосередковано впливають на результативність сільськогосподарського виробництва [53]. Подібну думку висловлює колектив українських науковців, які соціальну інфраструктуру села розглядають як «... сукупність економічних відносин та матеріальних благ, що забезпечують задоволення потреб сільського населення, приймають участь у процесі відтворення людського капіталу і тим самим сприяють підвищенню ефективності виробництва на визначеній території» [54, с. 19].

Нами виявлено, що здебільшого дослідники розглядають соціальну інфраструктуру сільських територій за сукупністю елементів, а саме: «... сукупність структурних елементів сільського поселення ... мережа різних за формами власності підприємств, установ, закладів оздоровчого, освітянського, культурного, побутового призначення, транспорту, зв'язку тощо [55, с. 81]; «... сукупність організацій і підприємств, які забезпечують сприятливі умови життєдіяльності людей на виробництві та в побуті» [56, с. 256]. Отже, найбільш поширеним є підхід до тлумачення економічної категорії «соціальна інфраструктура» як розгляд її на основі складових формуючих елементів та основних завдань, що ними вирішуються. Однак, у даному випадку потрібно враховувати якісні зміни, які відбуваються у складі об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій через необхідність задоволення нових потреб сільського населення та стратегічних завдань на кожному етапі стратегічного розвитку аграрного сектору економіки.

Привертає увагу дефініція поняття соціальної інфраструктури як комплексу галузей, де створюються нематеріальні форми багатства, які

відіграють вирішальну роль у розвитку людини, примноженні її розумових і фізичних здібностей, професійних знань, підвищенні освітнього та культурного рівня [57]. Унаслідок цього зрозумілими є висновки українських вчених про те, що одна з головних причин депопуляції сільських територій криється в незадовільному рівні розвитку соціальної інфраструктури та необхідності запровадження державних програм щодо модернізації життєзабезпечуючих систем, зокрема опалення житла на сільських територіях [58], що надто актуально у нинішніх умовах воєнного стану.

Про важливу роль соціальної інфраструктури в забезпеченні сталого розвитку сільських територій свідчать результати досліджень іноземних науковців, а також висловленої ними потреби пошуку нових підходів до активізації її розвитку. Так, німецькі вчені доводять, що на сьогодні спостерігається занепад інфраструктури у багатьох сільських районах та обґрунтовують висновок про необхідність розвитку так званих громадських кооперативів як соціальних підприємств у сільській місцевості, основним призначенням яких є реалізація соціальних інновацій [59]. Безперечно, що цей досвід щодо розвитку такого роду кооперативів як платформи для мобілізації людського, соціального та фінансового капіталу в сільській місцевості є досить важливим для нашої країни, особливо в повоєнний період, коли постане необхідність відродження сільських поселень, які були окупованими, або пошкодженими у період війни.

Для вітчизняної практики важливо вивчати інструменти, на основі яких забезпечуються якісні зміни в розвитку соціальної інфраструктури у сільських районах європейських країн, особливо тих, які недавно стали членами Євросоюзу. Так, польські дослідники наголошують, що внаслідок зовнішніх обставин, зокрема фінансової підтримки Європейського Союзу, темпи змін у сільській місцевості прискорюються, поліпшуються умови проживання для сільського населення та його продуктивного залучення у процеси виробництва агропродовольства [60]. Вважаємо, що європейська орієнтація країни та реалізація прийнятих програм зі сталого розвитку передбачатиме надання державної підтримки та реалізації цільових програм

на принципах державно-приватного фінансування розвитку інфраструктури сільських територій.

Наголосимо, що іноземні дослідники вивчають соціальну інфраструктуру в аспекті формування відповідних соціально-економічних характеристик і екологічних умов для проживання сільського населення через доступ до зелених насаджень та можливості їх використання під час пандемії Covid-19 [61]. Отже, забезпечення доступу до екологобезпечних зелених зон, включаючи парки, сільськогосподарські угіддя та сади, зони відпочинку, є важливим елементом соціальної інфраструктури, який у вітчизняній практиці також доцільно розглядати з позиції збереження, оновлення та створення у сільських територіях.

На нинішньому етапі розвитку сільських територій невідкладно є вирішення екологічних проблем, що можливо на основі гнучкої соціальної інфраструктури, яка може генерувати наукові ідеї та оперативно адаптуватися до мінливих умов. Саме гнучкість соціальної інфраструктури дослідники розглядають в аспекті розробки механізмів та заходів, моніторингу їх виконання, оцінювання якісної зміни у відновленні природних ресурсів на основі формування відповідних організаційних структур управління, обґрунтованої місії та стратегічної програми розвитку сільської території, активного залучення стейкхолдерів та отримання відповідних знань, організації навчання сільських жителів тощо [62]. Результатом цього стане екологічне оздоровлення території через розробку проєктів, які позитивно впливатимуть на екологічний стан сільської території.

Визначено, що створення відповідної соціальної інфраструктури сільської території забезпечує підвищення рівня життя населення, а, отже, досягненню сталого розвитку [63]. Цілком погоджуємося із таким висновком, водночас наголошуємо на необхідності чіткої ідентифікації параметрів якості складових інфраструктури та підходів до виявлення їхнього впливу на рівень задоволення потреб сільського населення у соціальних благах і послугах.

Вважаємо, що потреба проведення досліджень як у теоретичному, так і в практичному аспектах набуває високого ступеня важливості у вітчизняних

умовах, оскільки країни, які забезпечують належну динаміку економічного зростання, як пріоритет виділяють інклюзивне економічне зростання та досягнення соціальної справедливості [64]. Очевидно, що в умовах ведення війни й ускладненого повоєнного періоду існуватиме потреба у наукових розробках щодо удосконалення та відновлення об'єктів соціальної інфраструктури в нових економічних умовах у напрямі поліпшення умов життя сільського населення та формування соціального капіталу сільських територій.

Зазначимо, що у наукових працях поняття «соціальна інфраструктура» дуже часто ототожнюють із поняттями «невиробнича сфера», «сфера обслуговування населення», «соціальна сфера», що потребує їх розмежування. Вважаємо, що дефініція категорії «невиробнича сфера» передбачає сукупність галузей і видів діяльності, які не беруть участі в матеріальному виробництві, є досить умовною, внаслідок чого нечасто вживається.

Натомість «сфера обслуговування» розглядається як категорія, що передбачає надання різних видів послуг, до складу якої окрім галузей і видів діяльності входять комунальне і дорожнє господарство, роздрібна торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, заклади оздоровлення, відпочинку, туризму тощо. Тобто сутність сфери обслуговування характеризують послуги, які надаються залежно від їх призначення, однак вона не охоплює органи державного управління, науку та наукове забезпечення, організації по цивільному захисту.

Під соціальною інфраструктурою розуміють комплекс об'єктів, споруд, підприємств і закладів оздоровчого, освітянського, культурного, побутового призначення, які функціонують на певній території та надають послуги населенню, а формою її характеристики є матеріально-речові об'єкти та їхня діяльність, спрямована на задоволення потреб населення. Вважаємо, що соціальну структуру не можна ототожнювати із соціальною сферою, яку доцільно розуміти як цілеспрямовано організоване суспільством соціальне життя людей, вона включає в себе всі об'єкти та процеси, які беруть безпосередню участь у формуванні властивостей системи, пов'язаних із

відтворенням та удосконаленням особисті, задоволенням вищого ступеня потреб.

Основним підходом до розуміння сутності соціальної інфраструктури розглядають структурний, який об'єднує в собі матеріально-речовий та галузевий підходи. Прихильники першого підходу вивчають соціальну інфраструктуру із матеріально-речового боку як «комплекс або сукупність об'єктів, споруд, підприємств і закладів, які забезпечують на певній території відповідні матеріальні й культурно-побутові умови життя населення. Так, важливим елементом і матеріальною основою соціальної інфраструктури є будівлі та споруди, комунікації. Однак питання кадрового забезпечення, а також управління локалізованими на окремій території об'єктами вирішуються організаційними структурами в межах галузей, отже, з позиції макроекономічної моделі соціальну інфраструктуру доцільно розглядати як сукупність обслуговуючих галузей. Тому в тлумаченні сутності цієї категорії сформувався галузевий підхід, прихильники якого розглядають соціальну інфраструктуру як комплекс галузей, що беруть участь у формуванні та розвитку робочої сили, а також забезпеченні побутових умов населення [54, с. 11].

Однак, на сьогодні зазначений вище підхід до тлумачення соціальної інфраструктури використовується нечасто, оскільки применшує її значення. На сучасному етапі розвитку науки, з розширенням меж розуміння цілі та функцій соціальної інфраструктури, а також вивчення механізму взаємодії між виробниками соціальних послуг та їхніми споживачами на основі структурного підходу сформувався відтворювальний підхід. У межах цього підходу під соціальною інфраструктурою розглядають комплекс структурних елементів, які формують умови для задоволення широкого спектру потреб з метою відтворення людини і суспільства. Отже, поступово відбулася трансформація розуміння цілей соціальної інфраструктури – від формування необхідних умов життя населення до забезпечення відтворення людини та суспільства. Унаслідок цього метою функціонування соціальної інфраструктури є створення комфортного середовища, орієнтованого на

покращення умов життя, побуту та діяльності сільського населення, забезпечення його фізичного, інтелектуального та духовного розвитку.

У науковій літературі дослідники поділяють соціальну інфраструктуру за територіальним принципом, тобто на сільську і міську. Так, до соціальної інфраструктури села відносять інфраструктурні підрозділи, які обслуговують сільське населення [65, с. 5]. Однак погоджуємося з думкою, що сільські жителі користуються й послугами міських об'єктів інфраструктури [66, с. 21]. З іншого боку, до сільської соціальної інфраструктури відносять об'єкти, які знаходяться не лише в сільських поселеннях, а й у районних центрах, що значно збільшує кількість складових елементів. Основними параметрами, які характеризують сільську інфраструктуру, є її розміщення поза містами та приміських зон, а також надання соціальних послуг в основному сільському населенню.

Зазначимо, що тривалий час дефініція «сільська соціальна інфраструктура» розглядалася як соціальна інфраструктура сільського господарства, що пояснюється веденням сільськогосподарського виробництва в сільській місцевості, а також галузевого каналу фінансування інфраструктури.

Очевидно, що сільська соціальна інфраструктура організована на основі органічного поєднання територіального та галузевого принципів, але орієнтована не на спеціалізованого галузевого споживача, а на територіального, тобто населення сільської місцевості, поселення та ін. Ця думка знайшла відображення у працях багатьох дослідників, які розглядають різні аспекти сільської соціальної інфраструктури відповідно до поставлених цілей і завдань. У нашому дослідженні будемо додержуватися комбінованого підходу щодо розгляду соціальної інфраструктури сільських територій – територіального та галузевого.

Як зазначає В. Ткачук, сільська соціальна інфраструктура – це організаційно-економічна система, що забезпечує рух різного виду потоків: товарних, фінансових, трудових, інформаційних, з метою задоволення оптимальних умов життєдіяльності сільської соціально-територіальної спільноти у взаємодії з територіальною економічною системою

(підприємства АПК, сільського населеного пункту, сільського адміністративного району, регіону, країни) [67, с. 70]. Досить поширеним є підхід, за якого критерієм виділення сільської соціальної інфраструктури є урахування її локалізації в межах сільських поселень, які визначаються місцевими органами влади [68, с. 21].

Згідно з наведеними дефініціями, сільська соціальна інфраструктура тісно пов'язана із сільською територією, й таку позицію ми також поділяємо. Оскільки частину об'єктів (заклади охорони здоров'я, дороги, комунікації та ін.) розміщені на міжпоселенськими територіями, то вважаємо, що критерієм виділення сільської соціальної інфраструктури повинно бути її розміщення на сільських територіях. При визначенні меж локалізації сільської інфраструктури доцільно керуватися законодавчо прийнятими трактуваннями поняття «сільські території».

Зазначимо, що в науковій літературі поняття «сільські території» розглядається, передусім, як просторове, але при цьому його необхідно характеризувати ширше – в географічному, економічному, соціальному, культурному та інших аспектах. Так, з метою визначення меж локалізації сільської соціальної інфраструктури під сільськими територіями доцільно розуміти заселену територію поза міськими поселеннями.

Соціальна інфраструктура є обов'язковим компонентом сільської економічної системи, впливає на її ефективність, але не шляхом безпосередньої участі у створенні продукції, а через забезпечення умов для життєдіяльності населення та вплив на продуктивність праці зайнятих на виробництві. У процесі розвитку сільської соціальної інфраструктури відбувається перерозподіл трудових ресурсів у сферу послуг, розширюється діючі та створюються нові види економічної діяльності, внаслідок чого відбувається диверсифікація сільської економіки, яка сприяє сталому її розвитку.

Останніми роками погіршується стан об'єктів сільської соціальної інфраструктури внаслідок недостатніх можливостей фінансування її розвитку на місцевому рівні, хоча окремі позитивні зрушення відбулися внаслідок процесів децентралізації. Результатом діяльності організацій та закладів, які

віднесені до соціальної інфраструктури, є соціальні послуги, частина з яких є безоплатним суспільним благом. Однак функціонування об'єктів соціальної інфраструктури в ринковій системі зумовлює збільшення кількості платних послуг, які вона надає, та використання механізмів конкуренції в діяльності її елементів.

Територіальна організація системи обслуговування населення ґрунтується на пошуку найкращих просторових форм задоволення потреб населення в суспільних послугах, який передбачає врахування характеру потреб населення та частоту користування послугами. Звідси територіальні системи обслуговування населення складаються із декількох ієрархічно побудованих ланок. До прикладу, в сфері фізичної культури функціонують такі об'єкти: приміщення для занять фізкультурою у закладах дошкільної та шкільної освіти, спортивні зали і майданчики в сільських поселеннях, фізкультурно-оздоровчі комплекси, центри лікувальної фізкультури – в містах. Отже, у сільській місцевості розміщуються лише низові ланки соціальної інфраструктури, які надають послуги із задоволення щоденного і періодичного попиту, а доступ до широкого спектру соціальних благ і послуг для сільського населення можливий лише на регіональному рівні. Оскільки сільські території мають унікальний комплекс природних факторів, сфер діяльності, галузей, тому й особливості соціальної інфраструктури, що функціонує на них, пов'язані зі специфікою сільського розвитку, серед яких доцільно виділити такі: розосередженість об'єктів соціальної інфраструктури, зумовлена специфікою сільського поселення, що ускладнює їх ефективне використання; розміщення в сільській місцевості переважно низових елементів інфраструктури, які надають послуги повсякденного і періодичного попиту (дитячі садочки, освітні заклади, будинки культури, їдальні та ін.); наявність у сільських поселеннях об'єктів соціальної інфраструктури, пов'язаних із задоволенням специфічних потреб сільського населення (сільські ринки, пункти збору сільськогосподарської продукції, тощо); недостатнє забезпечення населення об'єктами інфраструктури, слабе матеріально-технічне та кадрове забезпечення; великі витрати часу сільських жителів для одержання послуг через недостатній рівень доступності об'єктів

інфраструктури; нерівномірність попиту сільського населення на окремі послуги соціальної інфраструктури, що визначається сезонністю сільськогосподарського виробництва та ведення особистого підсобного господарства; відсутність у сільського населення можливості вибору постачальників послуг; низька прибутковість та збитковість об'єктів соціальної інфраструктури, зумовлена характером видів діяльності й низькою платоспроможністю сільського населення.

Отже, сутність сільської соціальної інфраструктури як категорії розкривається через численні функції: суспільні, цільові та специфічні. Виконуючи суспільні функції, сільська соціальна інфраструктура істотно впливає на національну економіку країни. Щодо цільових функцій сільської соціальної інфраструктури, то вони зорієнтовані на реалізацію цілей, заради яких створюються та функціонують її об'єкти, а специфічні – підпорядковані цілям соціально-економічного розвитку села та поліпшення якості життя сільських жителів.

Функціонування сільської соціальної інфраструктури передбачає вирішення низки завдань: забезпечення високих стандартів умов життя, побуту та праці селян; розвиток торгово-побутового обслуговування та забезпечення доступу сільських жителів до сучасних комунікаційних послуг і діджиталізації; збереження та розвиток мережі освітніх, культурно-розважальних, медичних і спортивно-оздоровчих закладів та об'єктів, покращення їх матеріально-технічного й ресурсного забезпечення; підвищення зайнятості та проведення фахової перепідготовки населення; забезпечення соціального обслуговування і соціального захисту селян.

Ураховуючи склад, мету, функції та задачі, можна виділити кілька основних характеристик соціальної інфраструктури на сільських територіях:

1. Сільська соціальна інфраструктура представлена комплексом закладів, підприємств, виробництв і видів діяльності, основним продуктом яких є соціальні послуги.

2. Соціальна інфраструктура сільських територій впливає на ефективність виробничого комплексу, який функціонує на ній, та організовує соціальні процеси, отже, залежно від рівня її розвитку стимулює або стримує

соціально-економічний розвиток сільської території,

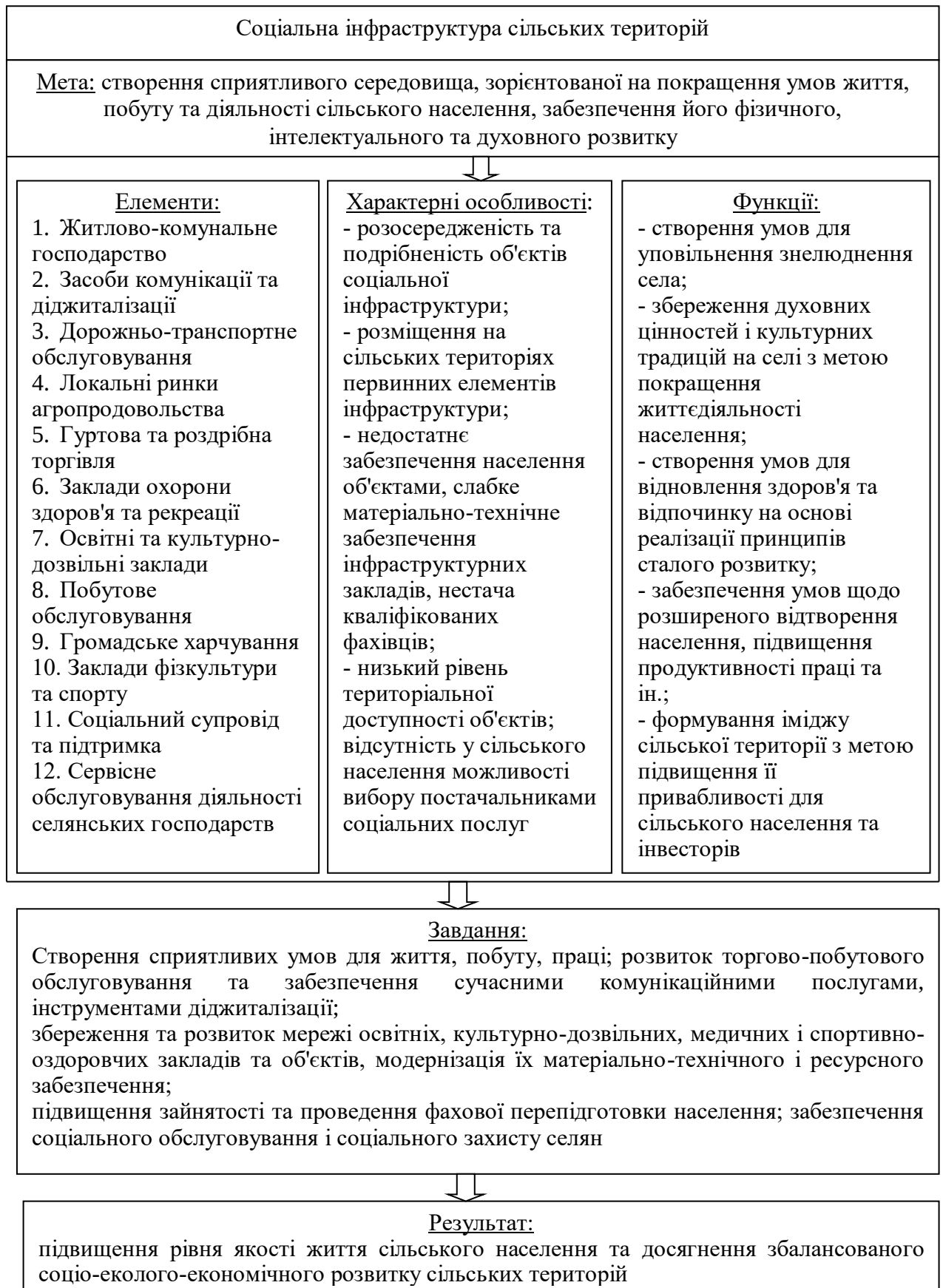
3. Сільська соціальна інфраструктура спрямована на створення сприятливого середовища, яке забезпечує покращення умов життя, побуту і діяльності сільського населення, задовольняє широкий спектр його потреб, тому впливає на якість життя сільських жителів.

Узагальнюючи зазначене вище, сільська соціальна інфраструктура нами розглядається як цілісна система взаємопов'язаних ланок та елементів сільської економіки (закладів, підприємств, виробництв та видів діяльності), яка сприяє соціально-економічному розвитку території, а також забезпечує життєдіяльність людини та впливає на якість її життя через задоволення потреб [69]. Авторське бачення сутності змісту сільської соціальної інфраструктури представлено на рис. 1.2.

Вважаємо, що викладене розуміння сільської соціальної інфраструктури дає можливість розкрити її комплексність, специфічні риси, а також значимість як для безпосереднього споживача соціальних послуг – сільського населення, так і для соціально-економічного розвитку сільської території на принципах сталого розвитку.

Отже, сільська соціальна інфраструктура є частиною територіального господарського комплексу, яка забезпечує покращення умов життя, побуту та діяльності населення, а також його фізичний, інтелектуальний та духовний розвиток, і в кінцевому результаті сприяє підвищенню якості життя селян, стимулюванню соціально-економічного розвитку сільських територій.

Очевидно, що соціальний розвиток сільських територій залежить від численних умов і факторів. Серед них слід виділити об'єкти соціального призначення, які є основою інфраструктури, однак не лише вони впливають на соціальний розвиток села. На нашу думку, надто важливе і продуктивне функціонування виробничої інфраструктури сільського господарства, інженерних комунікацій та інших інфраструктурних елементів загального призначення. Звідси лише на основі формування інноваційного сільськогосподарського виробництва можливо забезпечити високий рівень заробітної плати, яка є основним джерелом доходів сільських жителів.

Рис. 1.2. Сутність, особливості та функції соціальної інфраструктури сільських територій

Джерело: узагальнено автором.

У процесі функціонування об'єкти соціальної інфраструктури мають досягти загальної стратегічної мети – створення передумов для сталого соціального розвитку сільської території.

До основних функцій соціальної інфраструктури, які вважаємо пріоритетними, нами віднесено такі: мотиваційно-інформаційна, просвітницька, комунікативна, лікувально-оздоровча, торгова, організації громадського харчування, дозвільна, культурна, спортивна, рекреаційна, побутового обслуговування, житлово-комунального обслуговування, транспортного обслуговування.

Водночас, деякі елементи сільської соціальної інфраструктури мають як соціальне, так і виробниче призначення. Це, насамперед, всі інженерні об'єкти та споруди, які використовуються й сільськогосподарськими товаровиробниками та сільським населенням (дороги, комунікації, зв'язок тощо). Зазначимо, що окремі елементи сільської інфраструктури соціального призначення слугують для задоволення різноманітних потреб: населення, що проживає у сільській місцевості, та господарюючих суб'єктів, які здійснюють виробничу діяльність на сільській території.

Узагальнюючи зазначене вище, можна зробити висновок про те, що в розвитку сільських територій та сільськогосподарського виробництва соціальна інфраструктура є невід'ємною складовою. Роль і значення соціальної інфраструктури в розвитку сільських територій і сільського господарства визначається у положеннях, які визначають її наступним чином: є вторинною та залежить від стану й розвитку сільської території; характеризується різноманітністю об'єктів і послуг, що надаються, концентрується в населених пунктах залежно від щільності населення і кількості споживачів послуг; виконує численні функції на певній території; забезпечує збереження і розвиток сільського господарства, а також несільськогосподарських видів діяльності, підвищення доходів населення; сприяє досягненню повної зайнятості сільського населення і покращення якості життя, оскільки бере участь у багатьох процесах його життєдіяльності, а також стабільному соціально-економічному розвитку сільських територій, нарощенню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції,

підвищенню ефективності сільського господарства, раціональному використанню земель; є частиною ринку робочої сили та інструментом зниження рівня безробіття внаслідок збільшення кількості робочих місць, сприяє відтворенню трудових ресурсів та людського капіталу; об'єднує віддалені сільські населені пункти; залежить від інструментів державної підтримки та стимулювання розвитку як об'єктів соціальної інфраструктури, так і сільськогосподарського виробництва.

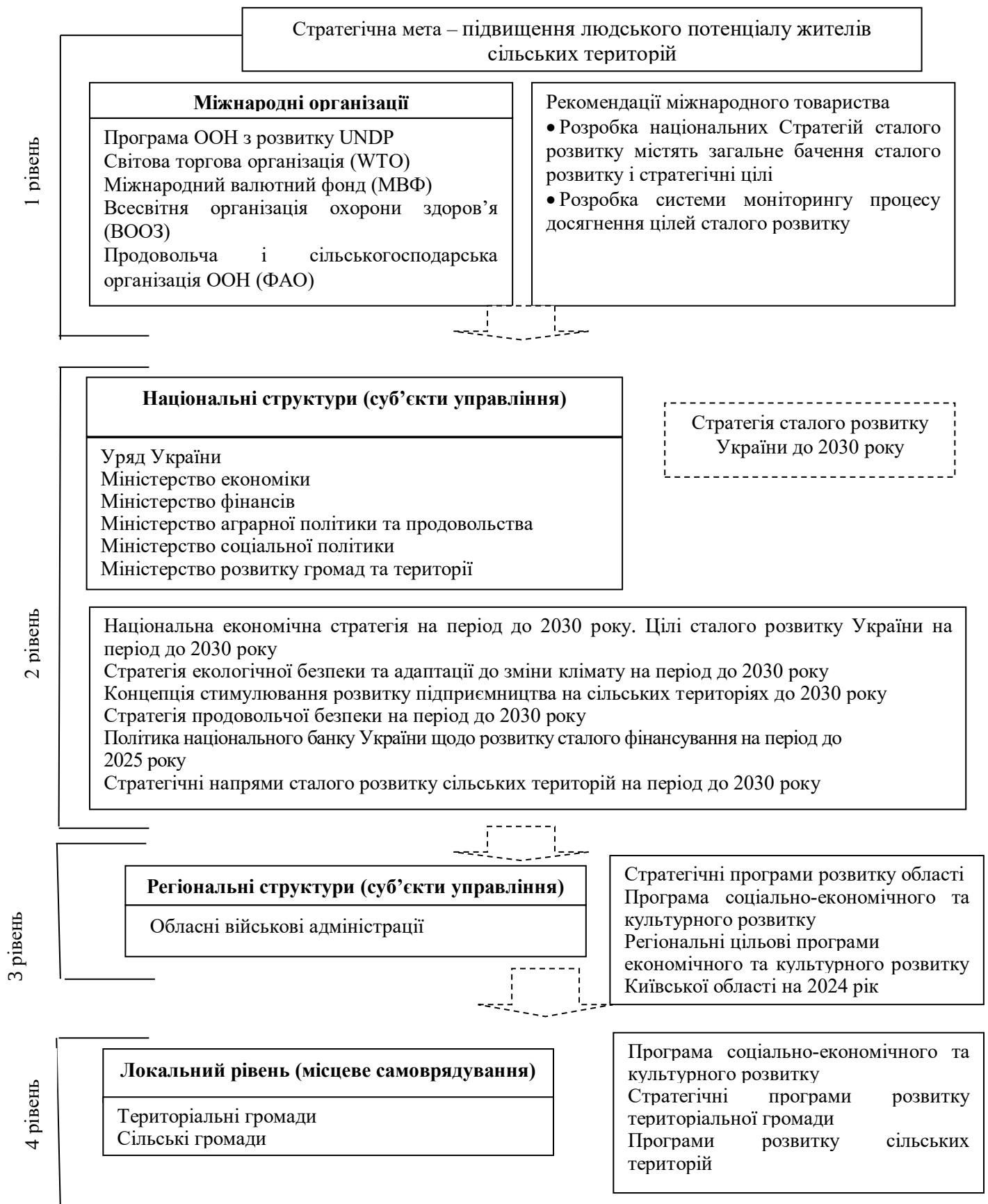
Отже, під розвитком соціальної інфраструктури розглядаємо комплексне забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людини на основі раціонального розміщення й ефективного використання взаємопов'язаних об'єктів, галузей, служб і видів діяльності соціального й виробничого призначення, з метою збереження сільських традицій життя, сталого розвитку сільського господарства і несільськогосподарських видів діяльності на сільських територіях при обмеженому негативному впливові на навколишнє середовище, раціональному використанні природних ресурсів в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Очевидно, що забезпечення розвитку сільської соціальної інфраструктури на принципах сталого розвитку потребує цілеорієнтованого впливу, тобто – результативного й ефективного управління цим процесом. Як зазначають дослідники, управління соціальною інфраструктурою сільських територій є цілеспрямованою діяльністю органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства, скерованою на обслуговування потреб та інтересів населення, яке проживає у сільській місцевості, створення належних умов для його розвитку та самореалізації, забезпечення гідного рівня життя людини [70, с. 65]. Вважаємо, що процес управління соціальною інфраструктурою сільських територій доцільно розглядати на основі теорій та концепцій, які базуються на людиноорієнтованих ціннісних підходах і цілях розвитку, формування яких є частиною методології стратегічного планування та управління. Серед цих теоретичних розробок слід виділити такі: концепцію людського розвитку (цілі – продуктивність, рівність можливостей, сталість для майбутніх поколінь, можливості розширення здібностей); концепцію сталого розвитку (цілі – економічний розвиток,

соціальний розвиток, екологічний розвиток, інституціональний розвиток); стале зростання та інклюзивний розвиток (цілі – забезпечення соціальної справедливості; скорочення бідності, зростання зайнятості, забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я); розумне, стале та інклюзивне зростання (цілі – розвиток економіки, яка базується на знаннях та інноваціях, ефективне використання ресурсів, сприяння зайнятості, соціальному та територіальному згуртуванню); інклюзивний ріст та стійкий розвиток (цілі – створення доданої вартості, підвищення зайнятості населення, зростання доходів населення і територій). За такого підходу метою управління розвитком соціальної інфраструктури є підвищення людського потенціалу жителів сільських територій на основі створення на території умов для його розвитку. Досягнення зазначеної мети можливо забезпечити в межах людиноорієнтованого розвитку соціальної інфраструктури та додержання конкурентної стратегії підвищення привабливості сільської території як середовища життєдіяльності.

Система управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій представлена на рис. 1.3. Отже, при ухваленні управлінських рішень щодо розвитку соціальної інфраструктури доцільно враховувати прийняті країною зобов'язання, які розроблені міжнародними організаціями. Найважливішим документом є Цілі сталого розвитку, схвалені Генеральною Асамблеєю ООН у вересні 2015 р., про вплив яких на розвиток соціальної інфраструктури буде розглянуто далі.

Важливим блоком в управлінні соціальною інфраструктурою сільських територій є національні суб'єкти управління, цілеспрямований вплив яких здійснюється через прийняття таких стратегічних програм розвитку аграрного сектору економіки, сталого фінансування, сільських територій, тощо. Зазначимо, що даний рівень управління формує стратегічні пріоритети розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, які адаптуються у стратегічних документах області й конкретної територіальної громади шляхом визначення цілей та заходів щодо їх досягнення, розробкою інвестиційних проєктів. На основі цього можна зробити висновок про прямий та побічний вплив такого рівня управління на об'єкт управління.

Рис. 1.3. Система управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій

Джерело: розроблено автором.

Щодо третього рівня управління – регіонального, то відповідно до нього розробляють необхідні стратегічні програми соціально-економічного розвитку області, сільських територій, а також цільові програми, якими передбачається розвиток елементів соціальної інфраструктури. Вважаємо, що регіональне управління також має побічний та прямий вплив на розвиток соціальної інфраструктури, оскільки реалізація інвестиційних проєктів у межах прийнятих стратегічних програм забезпечуватиме відповідні зміни об'єкта управління.

Насамкінець, четвертий рівень управління розвитком соціальної інфраструктури – локальний, забезпечує прийняття та реалізацію управлінських рішень на основі врахування стратегічних пріоритетів попередніх рівнів управління, стратегічних та поточних планів розвитку сільських поселень територіальної громади (ТГ). Вважаємо, що на цьому рівні управління важливо сформувати фахову команду менеджерів, яка буде спроможна розробляти обґрунтовані стратегічні й тактичні плани, а також ухвалювати ефективні управлінські рішення щодо розробки інвестиційних проєктів, організації їх фінансування тощо.

Окрім відображених на рис. 1.3 складових управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій важливе місце відводиться громадським організаціям. Серед таких організацій доцільно виділити Всеукраїнську асоціацію органів місцевого самоврядування «Всеукраїнська асоціація громад» [71], метою діяльності якої є сталий розвиток сільських територій через розбудову самоврядування в територіальних громадах. Основними проєктами цієї асоціації є: «Згуртовані громади» – програма підтримки продовольчої безпеки, «Насіння перемоги» – ініціатива, що полягає в залученні постачальників насіння для підтримки України та «Громади–ветеранам», що передбачає реабілітацію та реінтеграцію ветеранів/ветеранок та підтримку їхніх родин.

На підставі зазначеного вище, можемо зробити висновок про те, що управління розвитком соціальної інфраструктури села – це цілеспрямований вплив державних, регіональних органів та місцевого самоврядування на соціальну інфраструктуру сільських територій на основі системи важелів

організаційно-економічного характеру, які забезпечують позитивну динаміку її становлення, що сприяє людському розвитку та створенню сприятливих умов для життєдіяльності сільського населення, збереженню сільських населених пунктів, відтворенню сільського населення, сталому розвитку сільського господарства та сільських територій.

Важливою умовою результативного управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій є узгодження стратегічних цілей з усіма заінтересованими особами. Це доводить про необхідність додержання принципів концепції стейкхолдерів [72], яка передбачає урахування інтересів різних заінтересованих сторін з метою налагодження ефективної взаємодії з зовнішнім оточенням. Серед основних стейкхолдерів на рівні сільської території слід виділити таких: жителі села, органи місцевого самоврядування (голова територіальної громади, старости), сільськогосподарські товаровиробники, підприємці, комунальні підприємства охорони здоров'я, освітні, енерго- та теплопостачальницькі організації, дорожно-транспортні компанії та ін. Вважаємо, що узгодження інтересів бізнесу, сільського населення та органів місцевого самоврядування забезпечує соціально-економічний розвиток сільської території в регіональному аспекті за такими напрямками: зона господарювання, середовище життєдіяльності, об'єкт управління.

Стратегічний аналіз розвитку соціальної інфраструктури за умови людиноорієнтовного підходу ґрунтується на дослідженні сільської території за напрямками, зазначеними вище. Із цією метою можливо використати методичний підхід SWOT-аналізу, результати якого дозволять визначити сильні та слабкі сторони сільської території чи ТГ у розвитку соціальної інфраструктури, переваги та загрози.

Розробка стратегії розвитку соціальної інфраструктури повинна базуватися на використанні людського фактору з метою досягнення стратегічних цілей ТГ та сільської громади. Враховуючи нинішні умови, високий рівень міграції населення із тимчасово окупованих та прифронтових територій у центральні та західні регіони нашої країни, чисельність населення сільських громад збільшується, що відповідно створить умови для

формування та розвитку нових центрів економічного зростання на рівні ТГ. Зазначимо, що збільшення концентрації населення на певній території, необхідної для прояву ефектів масштабу від концентрації виробничої діяльності, що доводять сучасні економічні теорії іноземних дослідників [73], міграційний притік зумовлює соціально-економічні ефекти. Очевидно, що в умовах воєнного часу складно забезпечити відповідний розвиток об'єктів соціальної інфраструктури внаслідок обмеженості бюджетів різних рівнів управління, однак якщо органи місцевого самоврядування будуть зорієнтовані на створення сприятливих умов для життєдіяльності населення, то вони мають реалізувати інвестиційні проекти з будівництва та модернізації об'єктів соціальної інфраструктури.

Очевидно, що орієнтація територіальної громади на створення сприятливих умов для життєдіяльності населення потребує налагодження систематичного моніторингу на основі дослідження поведінкових реакцій сільських жителів на об'єктивні матеріальні та інституціональні фактори привабливості середовища, що дасть змогу формувати диференційований підхід при управлінні розвитком соціальної інфраструктури.

Важливе місце у стратегічному управлінні відводиться обґрунтуванню ресурсного забезпечення реалізації розробленої стратегії, яке доцільно розглядати в межах державно-приватного партнерства. Безперечно, що на сьогодні важливо активізувати залучення інвестиційних ресурсів у розвиток соціальної інфраструктури від усіх можливих стейкхолдерів, особливо підприємницьких структур, грантових коштів Державного фонду регіонального розвитку, міжнародних програм, жителів сільської території, які проживають за кордоном тривалий період часу, й інші джерела, а також релоковані підприємства та внутрішньо переміщені особи, які мають вагомий економічний потенціал. Очевидно, що реалізація стратегії соціально-економічного розвитку сільської території в умовах війни на основі створення так званих центрів економічного зростання сприятиме приросту людського капіталу на основі міграційних потоків та організації навчання швидшими темами, ніж приріст на основі репродуктивних процесів.

Етап реалізації стратегії та стратегічного контролінгу в контексті

людиноорієнтованого підходу до управління розвитком соціальної інфраструктури має на меті залучення, передусім, сільського населення до цього процесу, що базується на засадах громадського вибору напрямів витрачання бюджетних коштів та контролю за їх використанням у межах реалізації конкретних проєктів. У практиці корпоративного управління одним із методів підвищення результативності є партисипативність, тобто, метод партисипативного управління передбачає залучення окремих індивідів до процесу аналізу та узагальнення проблем, виявлення й розгляду альтернативних варіантів впровадження рішень та їх оцінювання [74]. Тобто цей підхід ґрунтується на розробленні системи заходів щодо взаємодії державних, регіональних органів влади та місцевого самоврядування із громадянським суспільством, задля надання можливості врахування ініціатив сільського населення. Вважаємо, що управління розвитком соціальної інфраструктури сільської території повинно передбачати використання різних форм залучення сільських жителів до розроблення та ухвалення управлінських рішень, передбачаючи їхню участь у процедурах відбору пріоритетних інвестиційних проєктів в міжнародних, національних, регіональних грантах, публічних обговореннях пріоритетів соціально-економічного розвитку, прийняття бюджету ТГ, звітування про витрачання бюджетних коштів тощо.

Авторський людиноорієнтований підхід до управління соціальною інфраструктурою сільської території розглядає потребу формування специфічного інформаційно-аналітичного інструментарію, в якому особливу увагу слід приділити оцінюванню середовища життєдіяльності населення на основі вивчення умов життя та життєдіяльності, на рівень досягнення яких впливають елементи соціальної інфраструктури.

1.3. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій

Сутність управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій полягає в цілеспрямованому впливові органів управління різних ієрархічних рівнів влади та місцевого самоврядування з метою підвищення якості життя сільського населення. Основою такого управління є оцінювання,

моніторинг та порівняльний аналіз рівня соціально-економічного розвитку сільських територій, що можливо на основі відповідного інформаційно-аналітичного забезпечення.

Важливість питання щодо інформаційно-аналітичного забезпечення пояснюється тим, що комплексний аналіз динаміки розвитку складових соціальної інфраструктури, об'єктивне оцінювання його результативності, обґрунтування раціональних стратегічних та оперативних управлінських рішень неможливі без створення логічної структури інформації з метою виявлення прямих та опосередкованих взаємозв'язків між окремими елементами об'єкта дослідження, індикаторами як на рівні окремої територіальної громади, так і на мезо- та мікрорівнях.

Ставлячи за мету розгляд складових формування інформаційної бази управління соціальною інфраструктурою сільських територій, варто зазначити, що одними із важливих складників є нормативно-правові акти, які деталізовано розглянуто за тривалий період часу у вітчизняній практиці українським дослідником В. Оробеєм [75]. Водночас доцільно проаналізувати цей блок інформаційного забезпечення, який впливає на управлінські рішення щодо розвитку соціальної сфери на рівні сільської території.

Важливим нормативно-правовим документом є затверджена у 2021 р. Урядом України «Національна економічна стратегія на період до 2030 року» [76], в якій визначено стратегічні цілі, ціннісні орієнтири, основні завдання, що сприятимуть покращенню соціальної інфраструктури. Одним із таких завдань постає подолання розриву у цифровізації між містом та селом через забезпечення доступу до швидкісного Інтернету соціальної інфраструктури, що передбачає досягнення у 2023 р. майже повного (99%) охоплення її об'єктів, а також органів місцевого самоврядування.

Наступним документом – «Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки» [77], визначено напрям сталого розвитку регіонів, а також формування територіально орієнтованої державної регіональної політики шляхом стимулювання розвитку внутрішнього потенціалу територій. У цій Стратегії зазначено, що інфраструктура країни включає в

себе 170 тис. км автомобільних доріг, 22 тис. км залізничних шляхів, 13 морських і 16 річкових портів, що забезпечує належну логістику для перевезення вантажів і пасажирів. Також наголошено, що інфраструктура не відповідає потребам людини, однак воєнний стан у країні погіршив інфраструктурне забезпечення, особливо енерго- та теплопостачання, транспорту й інших видів надання соціальних послуг. Із початком війни погіршилися умови надання послуг об'єктами критичної інфраструктури, соціального захисту населення, а надто на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) і прифронтових територіях, оскільки саме ця сфера виявилася найбільш незахищеною від руйнувань російським ворогом. У зв'язку із цим доцільно розглянути прийняті законодавчі документи, які мають на меті мінімізувати негативний вплив війни на умови життєдіяльності населення країни.

У нинішніх умовах прийнято важливий документ – розпорядження Кабінету Міністрів України «Національний план захисту та забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури» від 19 вересня 2023 р. [78], у якому визначено стратегічні цілі, завдання та перелік заходів з їх реалізації, що сприятиме забезпеченню стійкості цих об'єктів. Так, стратегічна мета щодо посилення стійкості захисту критичної інфраструктури буде досягнута з виконанням завдань щодо забезпечення її функціонування у кризових умовах та посилення стійкості населення у разі відсутності доступу до надання важливих функцій та/або послуг. З метою реалізації наведеного завдання у цьому документі передбачено заходи, які підвищуватимуть спроможність територіальних громад самостійно надавати мінімальний рівень життєво важливих функцій та/або послуг шляхом розробки локальних програм, планів взаємодії залучених сторонніх суб'єктів з метою підтримання виконання функцій та надання важливих послуг, планів відновлення функціонування критичної інфраструктури. Отже, розглянуте нами Розпорядження визначає низку заходів, які на сьогодні повинні здійснити територіальні органи самоврядування та відповідно до них практичні дії щодо забезпечення стійкості доступу населення, зокрема сільського, до послуг об'єктів критичної інфраструктури.

Наступним документом, який передбачає впорядкування об'єктів критичної інфраструктури є порядок формування і ведення Реєстру таких структур [79]. Отже, реєстр буде спроможним виконувати передбачені для нього завдання на основі формування інформації про об'єкти критичної інфраструктури, дасть змогу комплексно аналізувати стан та формувати управлінські дії щодо захисту, стабільного функціонування, а також проведення їх паспортизації.

Пов'язаним із цим документом є прийнятий порядок паспортизації об'єктів критичної інфраструктури [80], який містить вимоги до паспорта безпеки об'єкта критичної інфраструктури, визначеного оператором, а також механізм його захисту. Очевидно, що за результатами аналізу інформації, поданої у паспорті безпеки, можливо оперативно ухвалювати управлінські рішення з метою вирішення проблем, що виникли в поточний момент часу, та планувати розвиток на перспективу. Безперечно, через пошкоджену інфраструктуру електро- та теплопостачання в окремих регіонах країни постає завдання розробки нових програм з підвищення енергетичної безпеки ТГ на основі розвитку відновлюваної енергетики й розподіленої генерації, що потребує активізації діяльності органів місцевого самоврядування в напрямі самозабезпечення, а також доступу до мобільного зв'язку.

Зазначимо, що відповідними відомчими органами управління було підготовлено Методичні рекомендації щодо розроблення та затвердження місцевих програм забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури та програм підвищення стійкості територіальних громад до кризових ситуацій [81]. У цьому документі визначено цілі та завдання, зорієнтовані на захист ТГ та її об'єктів від загроз знищення.

У місцевих програмах слід визначити цілі та пріоритетні завдання, спрямовані на захист територіальних громад та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, зниження ризику загроз пошкодження об'єктів критичної інфраструктури. Перелічено заходи, які забезпечують стійкість ТГ та об'єктів критичної інфраструктури, які необхідно враховувати органам місцевого самоврядування. У нинішній ситуації, важливо щоб територіальні громади оперативно розробляли свої програми стійкості, які мінімізують

ризик настання кризової ситуації.

Вважаємо, що одним із важливих нормативно-правових документів є програма розвитку бізнесу в умовах воєнного часу, що передбачає підтримку працевлаштування або збереження робочих місць для соціально незахищених категорій населення на основі надання роботодавцям компенсацій за працевлаштування зареєстрованих безробітних [82]. Новим Порядком передбачено надання роботодавцям компенсації фактичних витрат у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу за місяць, але не більше подвійного розміру мінімального страхового внеску – за працевлаштування роботодавцем строком не менше ніж на 2 роки за направленням центру зайнятості зареєстрованих безробітних з-поміж осіб, які мають додаткові гарантії у працевлаштуванні та перебувають у статусі зареєстрованого безробітного понад 1 місяць. Така підтримка сприятиме мотивуванню роботодавців у створенні додаткових робочих місць та, відповідно, прояву позитивного синергетичного ефекту як на рівні держави – у формуванні надходжень до бюджету, так і безпосередньо до бюджету ТГ і домогосподарства працівника.

Отже, документи нормативно-правового забезпечення управління розвитком соціальної інфраструктури становлять першу групу інформаційного забезпечення, а врахування цілей, положень, завдань постає доцільним для органів місцевого управління ТГ при розробленні стратегічних програм соціально-економічного розвитку громади, місцевого плану забезпечення стійкості об'єктів критичної інфраструктури тощо.

Окрім перелічених вище джерел інформації важливо ознайомитися з даними, які формуються Державною службою статистики України. Серед них слід виділити основні інформативні статистичні видання, а саме:

1. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України, 2014 р.;
2. Демографічна та соціальна статистика – населення та міграція; ринок праці; освіта; охорона здоров'я; доходи та умови життя; соціальний захист; населені пункти та житло; культура тощо;
3. Економічна статистика – макроекономічна статистика, сільське

господарство, лісове та рибне господарство; навколишнє природне середовище тощо;

4. Багатогалузева статистика – комплексна статистика, Цілі сталого розвитку, регіональна статистика, жінки та чоловіки [83].

Зазначимо, що інформація, представлена у статистичному обстеженні соціально-економічного стану сільських населених пунктів, є найбільш повною та комплексною, що важливо для проведення моніторингу соціальної сфери села [84]. Однак таке статистичне дослідження сільських територій датується 2014 роком, тому використовувати його при визначенні нинішніх тенденцій не варто, а показники вказаного року жодним чином не можуть бути використані для порівняння. Така думка підтверджується тим, що упродовж часу від моменту проведення цього статистичного обстеження відбулися значні зміни в розвитку сільських територій, починаючи від реформи децентралізації та формування нового адміністративно-територіального поділу, пандемії Covid-19, російського вторгнення із 2014 року до повномасштабної агресії з лютого 2022 року. З огляду на це важливо формувати блок первинної інформації на основі опитування, спостереження сільського населення, керівників і працівників органів місцевого самоврядування, старост сільських населених пунктів. Вважаємо позитивним моментом у використанні даних статистичного обстеження сільських населених пунктів те, що вони дадуть змогу встановити рівень втрат, яких зазнала соціальна інфраструктура села.

Наступний блок інформаційного забезпечення формується на регіональному рівні на основі прийняття відповідних програм з розвитку, збереження, відновлення об'єктів соціальної інфраструктури. До таких джерел інформації можна віднести: стратегію соціально-економічного розвитку відповідної області, цільові програми тощо. Розглянемо даний рівень інформаційного забезпечення на прикладі Київської області. Так, у Стратегії розвитку Київської області на 2021–2027 роки передбачено довгострокову перспективу зміни соціально-економічних складових [85], зокрема інфраструктури. У цьому документі йдеться про розвиток всіх елементів соціальної інфраструктури, однак у 2023 р. відбулося її оновлення

з урахування наслідків російського вторгнення на Київщину. Відповідно, в оновленій редакції стратегічної програми розвитку області враховано необхідність щодо відновлення пошкоджених об'єктів інфраструктури, забезпечення безпеки для життєдіяльності населення, активізації проєктної діяльності щодо залучення фінансової підтримки.

У прийнятій «Програмі соціально-економічного та культурного розвитку Київської області на 2024 рік» [86] передбачено заходи з відновлення інфраструктури та будівництва житла, надання якісних комунальних, транспортних та освітніх послуг, розвиток дорожньої інфраструктури тощо. Отже, у Програмі виділено пріоритетні напрями та завдання щодо досягнення стратегічних, тактичних та оперативних цілей у розвитку аналізованої області, які важливо враховувати при довго- та короткостроковому плануванні розвитку ТГ, зокрема сільських територій, при обґрунтуванні стратегічних цілей розвитку і ухваленні раціональних управлінських рішень у поточний момент часу.

Важливе місце в стратегічному та тактичному плануванні розвитку ТГ відводиться цільовим програмам, які ухвалюються на регіональному рівні. До прикладу, у Київській області прийнято низку регіональних цільових програм, серед яких варто назвати ті, що віднесено до розвитку об'єктів соціальної інфраструктури: Комплексна програма розвитку сільського господарства та сільських територій Київської області на 2024–2027 рр.; Програма будівництва, реконструкції та ремонту об'єктів інфраструктури Київської області на 2021–2025 рр.; Програма індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» до 2028 р.; Програма будівництва (придбання) доступного житла в Київській області на 2024–2028 рр.; Київська обласна програма «Здоров'я Київщини» на 2024–2026 рр.; Програма «Нова оселя» на 2022–2025 рр.; Програма розвитку автомобільних доріг у Київській області на 2020–2024 рр.; Київська обласна цільова програма інформатизації «Цифрова Київщина» на 2022–2024 рр. тощо. Цільові програми доступні для ознайомлення на сайті Київської державної військової адміністрації [87]. Очевидно, що подібні цільові програми виконуються іншими регіонами і, відповідно, врахування цілей, завдань та заходів щодо їх

досягнення є доцільним для врахування місцевим самоврядуванням ТГ, а це доводить про необхідність формування другого блоку інформації.

Окрім перелічених документів, які містять нормативно-регуляторні показники, в управлінні розвитком об'єктів соціальної інфраструктури доцільно використовувати статистичні дані, які формуються Головним управлінням статистики області. До основних джерел статистики, які частково дають можливість виявити тенденції щодо розвитку об'єктів соціальної інфраструктури, оскільки інформацію подано в загальному вимірі без виокремлення сільських територій за такими блоками: демографічна і соціальна статистика – населення та міграція; ринок праці; освіта; охорона здоров'я; доходи та умови життя; соціальний захист; населені пункти та житло; культура тощо; економічна статистика – макроекономічна статистика, сільське господарство, лісове та рибне господарство; енергетика та навколишнє природне середовище тощо.

Третій рівень інформаційного управління розвитком соціальної інфраструктури повинен формуватися на основі даних Тетіївської ТГ Київської області. Так, за даними сайту нами виділено такі програми: Стратегія розвитку Білоцерківської громади до 2025 р.; Про затвердження Програми підтримки Індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» на період 2020–2025 рр. для жителів міста та сіл Тетіївської об'єднаної територіальної громади (ОТГ); Програма по поліпшенню водопостачання та водовідведення в Тетіївській територіальній громаді на 2021–2025 рр.; Програма «Обдарована дитина» на 2021–2025 рр.; Програма захисту населення і території Тетіївської територіальної громади від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на 2021–2025 рр.; Про внесення змін та доповнень до Програми соціального захисту жителів Тетіївської міської територіальної громади «Турбота» на 2021–2025 рр. та інші [88]. Перелічені вище програми на рівні ТГ розробляються на основі прийнятих відповідних програм щодо розвитку соціальної інфраструктури на національному та регіональному рівнях. Водночас, на основі прийнятих програм розвитку ТГ місцеве самоврядування приймає відповідні управлінські рішення щодо реалізації практичних дій в напрямі

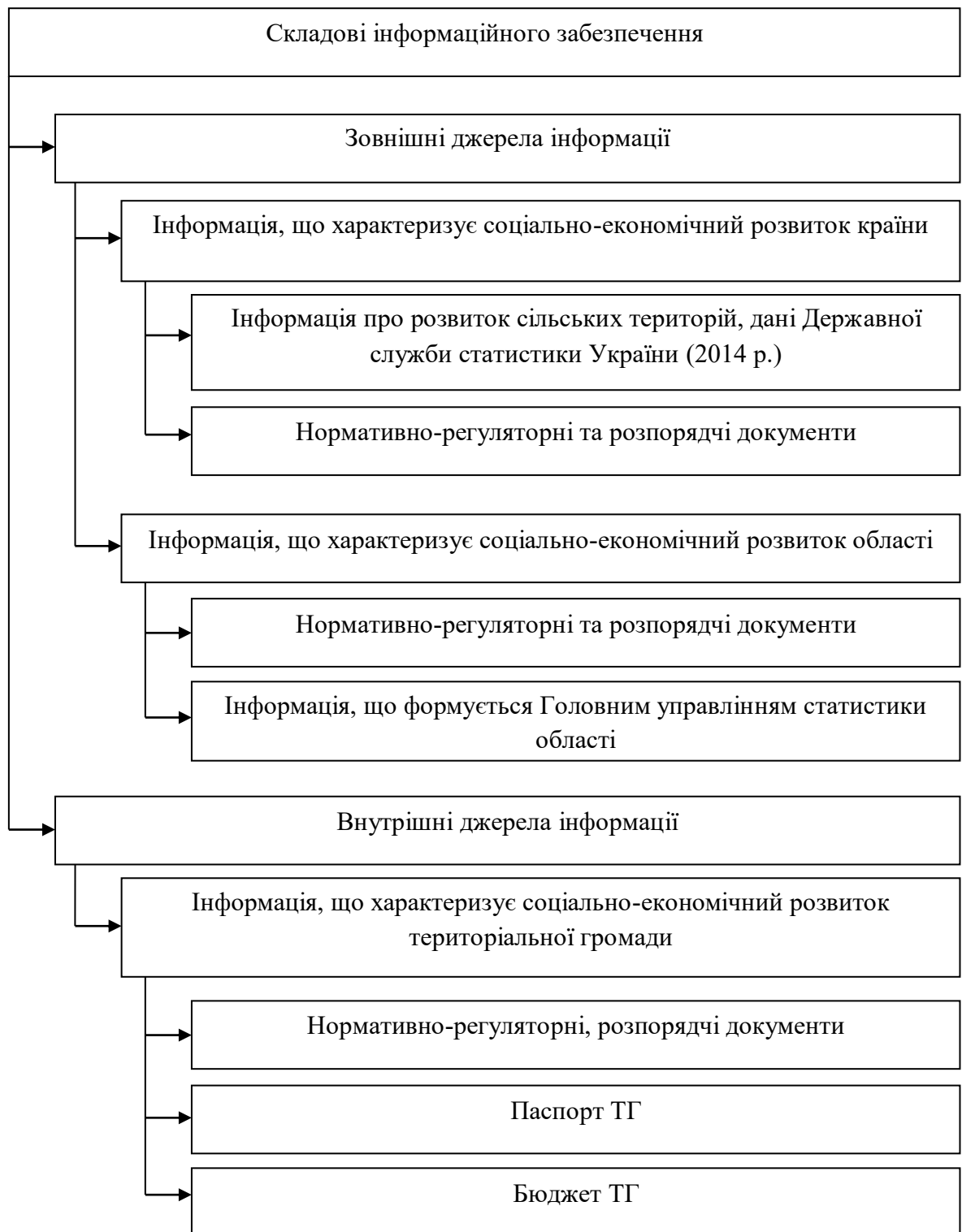
досягнення стратегічних цілей і виконання запланованих показників.

Основними документами, які формують інформацію на рівні територіальної громади, є такі: паспорт громади, бюджет ТГ, паспорти бюджетних програм, а також офіційні документи громади: розпорядження, рішення, проекти рішень.

Узагальнену систему інформаційного забезпечення процесів стратегічного, тактичного та оперативного управління розвитком соціальної інфраструктури на рівні територіальної громади наведено на рис. 1.4.

Важливим елементом в інформаційно-аналітичному забезпеченні управління соціальною інфраструктурою є інструментарій та методичні підходи обробки й аналізу масиву інформації. Вітчизняні дослідники вивчають розвиток соціальної інфраструктури на основі розрахунку узагальненого показника, який формується як сума добутків вагомості окремого її елементу та досягнуте значення фактичного стану цього елементу [89]. Автор робить висновок про те, що розрахунок показників про розвиток складових соціальної інфраструктури за даним підходом дозволяє встановити їхній вплив на обсяги виробництва продукції на основі використання індексного методу. Значення розрахованих індексів зміни на рівні окремих елементів інфраструктури дають підстави виділити такі, що стимулюють або ж стримують її розвиток. На наше переконання, такий методичний підхід дає підґрунтя врахувати складові елементи соціальної інфраструктури, однак прямої залежності між розвитком соціальної інфраструктури та обсягами виробництва продукції виявити досить складно.

Узагальнення наукової літератури переконує, що більшість методичних підходів до оцінювання розвитку соціальної інфраструктури певної території передбачають розрахунок інтегрального показника на основі врахування всіх складових елементів соціальної інфраструктури [90, 91]. У процесі розрахунку інтегрального показника доцільно залучати експертів для оцінювання вагомості кожного окремого складового елементу соціальної інфраструктури або встановлення відхилень від унормованих значень часткових показників від еталонного значення, який зазвичай обирають на основі максимального значення часткового показника на рівні певної сільської території.

Рис. 1.4. Система складових інформаційного забезпечення управління соціальною інфраструктурою на рівні територіальної громади
 Джерело: розроблено автором.

Отже, порівняння сільських територій за рівнем соціального розвитку в науковій літературі здійснюється на основі визначення узагальнюючого показника (рейтингу). З метою розрахунку рейтингу використовують низку методів: експертні, методи бальних оцінок, метод стандартизованих

показників, методи теорії нечітких множин та ін. Результатом використання перелічених вище методів буде якісне та кількісне значення рейтингу, на основі якого здійснюються інтерпретація рівня соціально-економічного розвитку сільських територій та їх порівняння.

Як недоліки використання традиційних методів можна вказати складність інтерпретації рейтингу з позиції порівняння об'єктів оцінки, якщо їх досить багато, що зумовлює необхідність у кластеризації сільських територій із близьким рівнем розвитку. Окрім цього зауважимо про складність пояснення рейтингу у разі використання великої кількості показників, які характеризують високий або низький рівень соціально-економічного розвитку, що потребує узагальнення показників та побудови їх ієрархії.

З метою розробки сценаріїв розвитку об'єктів соціальної інфраструктури, розроблення та ухвалення управлінських рішень щодо активізації розвитку соціальної інфраструктури, передбачається використання методів математичного прогнозування. Водночас, при аналізі та прогнозуванні розвитку будь-яких соціально-економічних систем постає необхідність у формалізованому їх описуванні. Методи багатомірного аналізу розглядають як кількісний інструмент дослідження соціально-економічних процесів, які слід описувати великою кількістю показників. Одним із методів багатомірного аналізу є кластеризація, яка поширена при дослідженні регіональних систем та їх диференціації [92].

При дослідженні розвитку соціальної інфраструктури сільських територій кластерний метод дозволить визначити кластери (групи) подібних за рівнем розвитку складових елементів її елементів. Кожний виділений кластер можна охарактеризувати на основі якісної економічної інтерпретації (рейтинг) в аспекті соціально-економічного розвитку сільських територій. При цьому основним методом опису, аналізу та прогнозування є імітаційне моделювання, який розглядається як теоретичний експеримент, що дає змогу одержати нове знання.

Аналіз причинно-наслідкового зв'язку розвитку сільської соціальної інфраструктури проводять за допомогою пакета статистичного аналізу даних

STATISTICA Neural Networks. При цьому слід враховувати, що розвиток соціальної інфраструктури сільських територій є досить інерційним процесом. Це означає, що вплив на цей процес різних факторів не можливо виявити відразу через запізнення у часі відповідної реакції одного параметру на інший. Тривалість запізнення може становити декілька років. Наприклад, інвестиції у будівництво дошкільних, освітніх закладів, лікарень чи інші об'єкти соціальної інфраструктури не відразу забезпечать підвищення рівня надання певних видів послуг, а лише через декілька років. З іншого боку, соціальна інфраструктура теж впливає на демографічні та соціально-економічні показники із запізненням у часі. Однак стійкий розвиток соціальної інфраструктури передбачає не лише економічне зростання, але й покращення умов життя та збільшення доходів сільського населення.

Складність врахування всіх факторів, що впливають на розвиток сільської соціальної інфраструктури, пояснюється ще низкою умов. Так, фінансування розвитку об'єктів соціальної інфраструктури села може здійснюватися із різних джерел, а не лише бюджетних. Водночас бюджетне фінансування у даному випадку відбувається через інструменти аграрної політики, а додатковими можуть бути кошти міжнародних організацій, залучених через гранти, приватні інвестиції юридичних і фізичних осіб, що ускладнює урахування цих джерел та встановлення впливу їх на розвиток соціальної інфраструктури.

З іншого боку, ці чинники характеризуються прямим та опосередкованим (непрямим) впливом. При цьому дія окремого непрямого впливу може мати істотною. Очевидно, що комплексний вплив усіх факторів на досліджуваний об'єкт управління дозволяє досягнути позитивної динаміки розвитку елементів соціальної інфраструктури, оскільки неврахування хоча б одного із чинників або недостатнє фінансове забезпечення відповідних інститутів зумовлюють негативні тенденції в розвитку системи, руйнування інфраструктури соціального призначення на сільських територіях.

Окрім того, розвиток соціальної інфраструктури сільських територій залежить від макроекономічних показників розвитку економіки країни й безпосередньо сільського господарства та харчової індустрії. Саме тому питання соціального розвитку села, об'єктів інфраструктури соціального

призначення має міжгалузеве та загальнодержавне значення, що також необхідно враховувати при вивченні об'єкта даного дослідження.

Відомо, що у зарубіжній практиці найбільш широко вживаними є соціальні індикатори, такі як людський розвиток, якість життя та інші, а також – різні комбінації індексів, які характеризують інституціональний розвиток. Особливість таких індексів – широке використання якісних (експертних) оцінок, методики визначення яких дуже часто не оприлюднюються.

В академічному середовищі сформувалася неоднозначна думка щодо інтегральних індексів, оскільки дуже часто вони не мають глибокого теоретичного обґрунтування, що зумовлює негативні реакції Міжнародної спільноти досліджень якості життя (ISQOLS) [93]. Пояснити таку ситуацію можливо утрудненим розрахунком інтегральних показників, оскільки соціально-економічні показники є різновекторними та не завжди мають спільний тренд (зростання чи спаду) або відчутну залежність від розвитку сільської території, тому одержані результати агрегування часто не можна пояснити й інтерпретувати. Складність полягає у відсутності можливості абсолютного визначення окремих показників, значення яких визначається на основі експертної оцінки, внаслідок чого виникає суб'єктивізм оцінки дослідників або експертів. Такі індикатори можливо використовувати з метою: вибору найбільш раціонального проєкту в області розвитку інфраструктури села на основі порівняння прогностичних значень індикаторів для різних проєктів; побудови системи цільових показників реалізації стратегічних та цільових програм розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів на основі визначення відхилень фактично досягнутих показників від планових; контролю результативності дій та заходів з досягнення цільових показників стратегічного розвитку соціальної інфраструктури села.

Алгоритм використання показників та індикаторів при розробленні та ухваленні управлінських рішень щодо розвитку соціальної інфраструктури сільських територій представлено на рис. 1.5.

Рис. 1.5. Алгоритм використання інформації у системі розроблення та ухвалення управлінських рішень щодо розвитку соціальної інфраструктури сільських територій

Джерело: розроблено автором.

Зазначимо, що для побудови індикаторів розвитку соціальної інфраструктури сільських територій найбільш доцільно використати методичний підхід, який має назву «проблема – індикатор». Цей підхід передбачає, що по кожному із наведених заходів з реалізації стратегічних чи цільових програм соціально-економічного розвитку сільської території слід визначити відповідний показник, який є цільовим показником результативності програмних заходів. Таким чином буде сформована відповідна система моніторингу розвитку сільської соціальної інфраструктури. Важливо також визначити який саме рівень виконавчої влади буде відповідальним за виконання цих заходів та, відповідно, за досягнення цільових показників, оскільки за іншого підходу – без визначення числових значень, програмні документи сільської території будуть лише декларативними.

У зв'язку із цим постає необхідність у визначенні еталонних значень показників, щоб зробити висновок про ступінь відхилення поточної ситуації від прогнозованої, на досягнення яких має бути націлена система управління ТГ. Очевидно, що за значеннями еталонних показників можна зробити висновок про зростаючу чи спадну тенденцію в розвитку об'єктів соціальної інфраструктури. Зазначимо, що індикатори можуть виражатися як на основі конкретного значення, або інтервалу значень, так й демонструвати бажану динаміку у часі, наприклад, уповільнений, планомірний чи зростаючий розвиток. За такого підходу, якщо темпи приросту конкретних показників дозволяють зробити висновок про стійкий або нестійкий розвиток сільської території в аспекті соціального благоустрою, то комплекс показників або інтегрований індекс дасть змогу оцінити загальну тенденцію щодо її розвитку та на основі порівняння з іншими сільськими територіями визначити відносний її рівень розвитку.

На нашу думку, найбільш доступним та достатньо достовірним джерелом для аналізу стану соціальної інфраструктури села є статистична звітність, на основі якої можливо скласти уяву про стан будь-якого населеного пункту. Як було вказано вище, всебічне статистичне обстеження сільських територій проведено у 2014 р., й воно буде нами використано в дослідженні. Однак з метою виявлення реального стану стосовно розвитку

соціальної інфраструктури проведемо збір первинних даних на основі опитування та власного спостереження, щоб мати можливість скоригувати оцінку, спираючись на умови, що склалися. Окрім цього доступна для аналізу статистика соціально-економічного розвитку країни, за якої можна врахувати зміни, що відбулися у чисельності населення, кількості освітніх закладів тощо, та екстраполювати ці тенденції на розвиток об'єктів соціальної інфраструктури.

Відповідно, із цією метою необхідно відібрати з блоків інформаційного забезпечення, представлених на рис. 1.4 найбільш прийнятні показники. Водночас об'єктивна оцінка розвитку соціальної інфраструктури сільської території не може базуватися на добровільному наборі показників. Їх вибір зумовлений тим, що всі показники в комплексі визначають загальний вектор розвитку соціальної сфери села та мають різну значимість для території з огляду на кінцеві фактичні показники задоволення потреб населення. Оскільки сільські території відрізняються за площею, чисельністю населення, величиною виробничих сільськогосподарських підприємств, підприємницьких структур та іншими показниками, тому слід вибирати переважно відносні та середньодушові показники, щоб провести об'єктивне порівняння та оцінювання. За іншими показниками дані доцільно привести у зіставний вигляд за вагою або відносно найвищого значення із варіації.

Отже, при розробленні та ухваленні управлінських рішень доцільно використовувати показники, які найбільшою мірою характеризують рівень соціально-економічного розвитку сільської території та є публічними. Такі показники дають змогу охарактеризувати оцінку якості життя сільського населення, що є головним цільовим показником стратегічного управління розвитком соціальної інфраструктури. Так, цільовими індикаторами в системі управління ТГ повинні стати виконання завдань щодо підвищення рівня комплексного облаштування сільських населених пунктів об'єктами соціальної та інженерної інфраструктури й задоволення потреб сільського населення, які надаються ними. Окрім цього як цільові доцільно використати індикатори щодо грантової підтримки місцевих ініціатив жителів сільської території. Для досягнення такої мети доцільно проводити щорічний

моніторинг розвитку сільської території на основі соціологічних опитувань населення сільських населених пунктів, у яких здійснювалася реалізація проєктів місцевих ініціатив для виявлення думки населення щодо їх результативності.

В умовах ведення війни із російським агресором перед місцевим самоврядуванням постає низка питань, які, до прикладу, пов'язані з управлінням розміщення ВПО у територіальних громадах, відновленням роботи критичних об'єктів інфраструктури, забезпечення доступу до соціальних послуг та інше, що вимагає спеціальних методів їх пізнання та моделювання. Це пояснюється тим, що для вирішення таких завдань не прийнятні методи, які базуються на виявленні чітких математичних закономірностей і розробки моделей прийняття переважно однозначних рішень. Так, перелічені вище завдання є слабоструктурованою проблемою, оскільки вони залежать від системи місцевого самоврядування, що передбачає взаємодію різних груп людей, колективної управлінської та іншої діяльності, а також певних параметрів, дослідити які можливо на основі використання методів когнітивного (пізнавального) аналізу [94]. Саме у дисертаційному дослідженні доцільно використовувати когнітивні методи з метою оцінювання сучасних тенденцій щодо розвитку соціальної інфраструктури на сільських територіях. Зазначимо, що застосування когнітивних технологій в управлінні різними організаціями, системами та проблемними ситуаціями пройшло тривалий часовий період із середини минулого століття [95] і розширило діапазон їх практично використання при дослідженні різних соціально-економічних систем.

З метою вирішення основної проблеми необхідно одночасно визначитися із більш дрібними, існуючими чи потенційними проблемами, які потрібно буде послідовно розв'язувати та оцінити потенціал ТГ у вирішенні основної з них. Так, у поточний момент часу важливим завданням є соціально-економічна інтеграція ВПО у приймаючі ТГ, які унаслідок російської агресії покинули постійні місця проживання і зазнали потужного психологічного стресу, а багато з них майже повністю втратили своє майно і джерела доходів, тому вимушені пристосовуватися до нових умов існування.

Очевидно, що набутий досвід приймання біженців із Криму та східних областей країни, починаючи з 2014 р., стане в нагоді при складанні переліку правил, обмежувальних і стимулівних чинників, а змодельовання проблеми щодо розміщення та адаптації ВПО у країні в умовах ведення війни із російським агресором. Однак у процесі дослідження потенціал приймаючої громади ВПО визначається місцем їх розміщення, тобто це можуть бути громади малих міст, селище міського типу і сільських поселень (міських, селищних, сільських ТГ). Очевидно, що потенціал перелічених приймаючих громад для прийому та адаптації вимушених переселенців є обмеженим. Відомо, що основними проблемами, з якими стикаються ВПО в місцях облаштування, є знаходження житла, працевлаштування, одержання місця в дошкільних закладах освіти, вибір освітнього закладу середньої освіти тощо.

Виявлення і опис проблемної ситуації дають вхідну інформацію щодо можливостей ТГ для ухвалення управлінських рішень та потреби для цього фінансових, матеріальних та інших ресурсів. Такий підхід передбачає узагальнення переліку проблем, які потребують ухвалення відповідних управлінських рішень, та короткий опис дій і заходів щодо їх вирішення. Даний процес здійснюється на етапі аналізу проблемної ситуації процесу ухвалення рішення.

Отже, використання когнітивного підходу передбачає проведення сценарного моделювання, тобто реалізацію дій аналітичного характеру, а також розрахунково-обчислювальних операцій відповідно до розробленого алгоритму, кінцевим етапом яких є отримання результатів та побудова когнітивної карти ситуації. Саме тому доцільно визначити чинники, які обмежують явища і процеси в слабо структурованій системі й зовнішньому середовищі, та інтерпретовані суб'єктом управління як істотні й ключові параметри, ознаки цих явищ і процесів нечіткої когнітивної карти. Когнітивна карта ситуації відображає відомі закономірності проблемної ситуації, подані у формі орієнтованого знакового або зваженого графу, вершинами якого є фактори (концепти, ознаки, характеристики ситуації, системи), а дугами між факторами – причинно-наслідкові (казуальні) зв'язки між ними [96, с. 64].

Алгоритм проведення оцінювання потенціалу ТГ та забезпечення привабливості приймаючого населеного пункту для соціально-економічної інтеграції ВПО на основі когнітивного підходу наведено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

**Алгоритм оцінювання та забезпечення привабливості
приймаючого населеного пункту для соціально-економічної інтеграції
внутрішньо переміщених осіб на основі когнітивного підходу**

Етапи	Послідовність дій
1. Оцінювання поточної ситуації	Визначення мети дослідження Формування інформаційної бази та систематизація статистичних даних (кількісних показників) Визначення критеріїв та субкритеріїв оцінювання привабливості приймаючого населеного пункту Визначення інтегральних показників оцінювання привабливості приймаючого населеного пункту Ідентифікація та детермінація проблем приймаючого населеного пункту
2. Когнітивна структуризація	Визначення пріоритетних чинників впливу на привабливість приймаючого населеного пункту Визначення казуальних (причинно-наслідкових) зв'язків між чинниками та наслідками Побудова когнітивної карти (визначення факторних взаємозв'язків) Верифікація та коригування когнітивної карти
3. Когнітивне моделювання	Вибір інструментарію моделювання моделі оцінювання привабливості приймаючого населеного пункту Побудова когнітивної моделі з імпульсним підходом та її верифікація (підтвердження істинності) Визначення щільності зв'язку між чинниками впливу, побудова матриці узгодженості між ними Верифікація моделі оцінювання привабливості приймаючого населеного пункту Перевірка когнітивної моделі на адекватність та стійкість
4. Сценарне моделювання розвитку ситуації	Визначення меж зміни чинників впливу Оцінка та інтерпретація чинників моделювання Побудова сценаріїв розвитку ситуації (черговості реалізації заходів для досягнення нормативних значень основних показників потенціалу приймаючого населеного пункту) Верифікація сценаріїв розвитку ситуації та вибір найбільш реального з них для практичної реалізації
5. Когнітивний моніторинг ситуації	Ухвалення рішення щодо координації дій в конкретних умовах та у певний час задля досягнення визначеної мети Моніторинг ситуації щодо реалізації заходів з посилення привабливості приймаючого населеного пункту Оцінювання та корекція когнітивних процесів і стратегій

Джерело: складено на основі [95, с. 39–40, 43; 96, с. 66–67; 97, с. 74–75].

Отже, оцінювання можливості довгострокової інтеграції ВПО у приймаючі громади за когнітивного підходу передбачає використання сукупності основних (базисних) чинників, які можуть тимчасово змінюватися та взаємодіяти між собою. Такими концептами у даній ситуації будуть наступні складові життєзабезпечення вимушених переселенців, які вони повинні отримати, щоб їхнє життя на новому місці відповідало сучасним вимогам та гарантувало безпеку і відсутність дискримінації, зокрема: належне житло; повноцінна зайнятість працездатного населення; соціальне забезпечення, соціальна допомога, соціальний захист; система культурно-побутового обслуговування; система медичного обслуговування; система транспортного обслуговування; соціальна адаптація вимушених мігрантів та убезпечення їх від загроз місцевого населення у приймаючих поселеннях.

З метою одержання об'єктивної характеристики по кожному концепту необхідно попередньо розкрити загальні підходи до вирішення проблеми забезпечення привабливості приймаючих поселень для довгострокової інтеграції ВПО. У дисертаційному дослідженні використання когнітивного методу дозволить оцінити нагальні проблеми в розвитку соціальної інфраструктури сільських територій та розробити відповідні управлінські рішення в аспекті забезпечення їх привабливості для життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб на довгостроковий період.

Висновки до першого розділу

1. Систематизація теоретичних засад дослідження інфраструктурної системи надала можливість обґрунтувати, що на сучасному етапі розвитку економічної теорії актуальними є просторові дослідження, у межах яких інфраструктура розглядається не лише як система обслуговування, але і як засіб регіонального розвитку, комунікаційна зв'язувальна платформа для територій, яка спроможна посилювати системні ефекти галузевих і регіональних складових просторових формувань, соціально-економічних систем. Аналіз засад розвитку інфраструктурних систем на регіональному й локальному рівнях дозволив узагальнити теоретичні аспекти концепції

інфраструктури, які базуються на міждисциплінарного підході, на основі поєднання ключових положень теорії регіональної, просторової економіки, систем, еволюційної економіки, теорії інфраструктури.

2. На основі теорій просторового, регіонального розвитку, системної, еволюційної економіки та теорії інфраструктури уточнено дефініцію поняття «інфраструктура», що дало підстави систематизувати й узагальнити його трактування в різних аспектах, визначити напрям дослідження інфраструктури як просторової системи та уточнити розуміння поняття «інфраструктурна система сільської території».

Обґрунтовано, що функціонування інфраструктурної системи зорієнтовано на забезпечення сталого розвитку сільської території, пов'язаності територій, їх конфігурації, формування просторових форм організації економічних відносин, видів підприємницької діяльності, розселення населення.

3. Запропонована автором дефініція поняття «інфраструктурна система сільської території» розглядається як динамічна взаємодоповнювальна структура, що формує та трансформує просторову основу соціально-економічної діяльності на рівні сільської території, забезпечує розвиток взаємопов'язаних, взаємодіючих між собою і зовнішнім середовищем систем, елементів, об'єктів, розміщених на територіях різних ієрархічних рівнів, на основі взаємного доповнення.

4. Соціальна інфраструктура сільських територій є комплексом територіально пов'язаних об'єктів, галузей, закладів, підприємств, виробництв та видів діяльності соціального призначення, які забезпечують збереження, відтворення та поліпшення умов життя сільських жителів, зайнятих у сільськогосподарському виробництві та інших видах підприємницької діяльності, шляхом створення необхідних умов життєдіяльності сільського населення, з метою збереження сільського укладу, сталого розвитку сільського господарства і сільських територій, забезпечення продовольчої безпеки країни. Отже, сільська соціальна інфраструктура як частина територіального господарського комплексу

забезпечує покращення умов життя, побуту та діяльності населення, а також його фізичний, інтелектуальний та духовний розвиток, і в кінцевому результаті сприяє підвищенню якості життя селян, стимулюванню соціально-економічного розвитку сільських територій.

5. Доведено, що процес управління соціальною інфраструктурою сільських територій доцільно розглядати на основі людиноорієнтованих ціннісних підходах. У дисертаційному дослідженні процес управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій розглядається як цілеспрямований вплив державних, регіональних органів та місцевого самоуправління на соціальну інфраструктуру на основі системи важелів організаційно-економічного характеру, які забезпечують позитивну динаміку її розвитку, що сприяє людському розвитку та створенню сприятливих умов життєдіяльності сільського населення, збереженню сільських населених пунктів, відтворенню сільського населення, сталому розвитку сільського господарства та сільських територій.

6. У процесі систематизації складових управління соціальною інфраструктурою сільських територій виділено такі рівні: міжнародний, національний, регіональний та локальний. Розглянуто сутність основних стратегічних програм, пріоритети яких враховуються територіальними громадами при розробленні стратегічних програм розвитку сільських територій, і соціальної інфраструктури зокрема.

Висвітлено умови щодо додержання людиноорієнтованого підходу в менеджменті соціальної інфраструктури на всіх етапах стратегічного управління сільською територією, що дасть можливість використати диференційований підхід до сільських поселень територіальних громад при опрацюванні стратегії підвищення їх привабливості для життєдіяльності.

7. Узагальнено складові інформаційного забезпечення управління розвитком соціальної інфраструктури на основі виділення зовнішніх і внутрішніх джерел інформації. До зовнішніх джерел віднесено такі блоки інформації: перший – інформація, яка характеризує соціально-економічний розвиток країни та являє собою сукупність нормативно-правових документів,

розпоряджень та інформації про розвиток сільських населених пунктів, опублікованої у 2014 р., а також даних Державної служби статистики України; другий – інформація, що характеризує соціально-економічний розвиток конкретної області, включає в себе нормативно-правові та розпорядчі документи на рівні області та статистичну інформацію, яка формується на цьому рівні. До внутрішніх джерел інформації віднесено прийняті територіальною громадою нормативно-правові, розпорядчі документи та інформацію, що характеризує розвиток цієї громади та окремих її населених пунктів, паспорт, бюджет територіальної громади тощо. Вважаємо, що сформована за запропонованим алгоритмом інформація сприятиме розробленню й ухваленню обґрунтованих стратегічних, тактичних та оперативних управлінських рішень щодо розвитку соціальної інфраструктури територіальних громад.

8. Виявлено, що більшість методичних підходів до оцінювання розвитку соціальної інфраструктури певної території передбачають розрахунок інтегрального показника на основі врахування всіх складових елементів, які її формують. Висвітлено аналітичний інструментарій обробки інформації з розвитку соціальної інфраструктури, зокрема методи математичного прогнозування, метод кластеризації, економіко-статистичні методи. З'ясовано, що оцінювання розвитку соціальної інфраструктури на рівні сільських територій ускладнене через обмеженість інформаційних ресурсів, відсутність єдиної методики, суб'єктивний характер результатів розрахунку та ін.

З метою встановлення сучасного стану соціальної інфраструктури сільських територій запропоновано використання когнітивного підходу до моделювання сценаріїв її розвитку, який дасть змогу об'єктивно оцінити нагальні проблеми та ухвалити обґрунтовані оперативні та стратегічні управлінські рішення щодо їх вирішення.

РОЗДІЛ 2

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ

СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Аналіз стану та тенденцій розвитку сільських територій

Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій доцільно розглядати із врахуванням впливу основних факторів, а саме соціально-економічного розвитку конкретної території та розвитку сільського господарства на ній. Так, сільські території є пріоритетом соціально-економічної політики держави, оскільки за такого підходу досягається підвищення економічних показників як на макро-, так і мікрорівнях на основі забезпечення працевзайнятості сільського населення, зростанню ефективності сільськогосподарського виробництва, що сприятиме гарантуванню продовольчої безпеки країни та високого рівня життя в сільських населених пунктах.

Саме тому важливим соціально-економічним завданням для всіх рівнів управління сільськими територіями є підвищення життєзабезпечення жителів села на основі комплексного та результативного використання природного, матеріального, фінансового та інших видів ресурсного забезпечення для створення комфортних умов сільського населення та підвищення якості життя за умови збереження навколишнього природного середовища. Очевидно, що місцевому самоврядуванню на сьогодні необхідно забезпечити підтримку функціонування об'єктів соціальної інфраструктури та їх своєчасну модернізацію. В умовах війни із російським агресором вирішити це завдання надзвичайно складно, оскільки багато об'єктів соціальної інфраструктури на сільських територіях, особливо ТОТ, прифронтових районів зруйновані та пошкоджені, сільське населення залишило постійні місця проживання, сільськогосподарські угіддя стали непридатними для обробітки, негативно вплинуло багато й інших чинників. У дисертаційному дослідженні буде поглиблено розглянуто вплив війни на життєдіяльність сільського населення та опрацьовано сценарії повоєнного відновлення соціальної інфраструктури.

Розглянемо особливості територіально-поселенської структури України й окреслимо тренди розвитку сільських територій. В результаті проведення адміністративно-територіальної реформи та реформи децентралізації в нашій державі, до досліджень ТГ постали вимоги вивчення їх не лише в аспекті соціальної спільноти та суб'єкта місцевого самоврядування, а й регулятора розвитку своєї території. Це зумовлено тим, що створені в Україні об'єднані територіальні громади законодавчо наділені правами, які надають їм можливість підвищувати фінансову спроможність, і, як наслідок, нести повну відповідальність за розвиток населених пунктів. Зазначимо, що особливість ТГ полягає в тому, що вона є суб'єктом регулювання території та об'єктом регулювання в системі управління владних структур вищого рівня (регіонального, державного).

Зазначимо, що в науковій літературі знаходимо такі дефініції територіальної громади, як: «...об'єднання мешканців; «...територія села, селища, міста, району», «... [98, с. 50]; «...соціальний організм, визначальною ознакою якого є узгодженість, гармонійність суспільних і індивідуальних потреб та інтересів» [99, с. 225]. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» поняття ТГ визначається як сукупність жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, які є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [100]. Уточнення дефініції територіальної громади не є завданням дисертаційного дослідження, тому розглянемо це поняття лише з позиції суб'єкта місцевого самоврядування в аспекті його впливу на розвиток соціальної інфраструктури. Так, ТГ на основі розроблення та ухвалення відповідних управлінських рішень в межах визначеної території забезпечує створення комфортних умов для життєдіяльності її жителів, а також як суб'єкт управління гнучко пристосовує внутрішній потенціал ТГ до умов зовнішнього середовища з метою посилення конкурентних переваг та створює умови до якісного зростання, в т.ч. за рахунок розвитку соціальної інфраструктури.

Очевидно, що ТГ як суб'єкт управління соціально-економічного розвитку території, зокрема й сільських, реалізує такі функції: організаційну, яка передбачає розроблення статуту, прийняття нормативно-правових та розпорядчих документів, що регламентують її діяльність; прогнозування та планування розвитку ТГ на основі розроблення та прийняття стратегічних планів її соціально-економічного розвитку; управління земельними, лісовими, водними ресурсами; координації розвитку об'єктів інфраструктури, що передбачає утримання та будівництво доріг, водо-, газопостачання і водовідведення та благоустрій території; управління комунальним майном; фінансова функція, яка передбачає складання та затвердження бюджетів і контроль за їх виконанням, ідентифікація місцевих податків і зборів, передбачених законодавством; управління (створення, реорганізація, ліквідація) об'єктами соціальної інфраструктури; виконання інвестиційної функції на основі підвищення інвестиційної привабливості ТГ; інформаційної функції. Отже, питання щодо розвитку соціальної інфраструктури сільських територій перебуває під цілеспрямованим впливом управлінських рішень, які приймаються на рівні ТГ.

Відомо, що постановою Верховної Ради України від 17 липня 2020 р. у складі областей по всій країні було виділено 1469 територіальних громад, у т.ч. 409 міських громад з центром у місті, 435 селищних громад з центром у селищі міського типу, 625 сільських громад з центром у селі (табл. 2.1).

За даними таблиці 2.1 найбільшу кількість сільських громад створено в Одеській області – 91, Дніпропетровській – 86, Львівській – 73, Київській – 69. Слід зазначити, що до складу громад міського чи селищного типу входить велика кількість сільських населених пунктів, що підтверджує актуальність досліджень щодо розвитку соціальної інфраструктури.

Отже, незалежно від типу ТГ, кожна із них займається питаннями підвищенням своєї інвестиційної привабливості, її фінансової спроможності в напрямі забезпечення сприятливих умов для життєдіяльності населення.

Кожна сільська територія характеризується своїм просторовим масштабом, тобто має площу, чисельність та щільність населення, які залежать від місця її розміщення в географічному вимірі, а також наближеністю до міст,

транспортних магістралей тощо. За розміщенням у просторі сільські території є центральними, напівперифійними, перифійними.

Таблиця 2.1

Кількість ТГ громад по областях України

Область	Кількість ТГ			
	за типом			всього
	міські	селищні	сільські	
Вінницька	18	22	23	63
Волинська	11	18	25	54
Дніпропетровська	20	25	41	86
Донецька	43	14	9	66
Житомирська	12	22	32	66
Закарпатська	11	18	35	64
Запорізька	14	17	36	67
Івано-Франківська	15	23	24	62
Київська	24	23	22	69
Кіровоградська	12	16	21	49
Луганська	20	12	5	37
Львівська	39	16	18	73
Миколаївська	9	14	29	52
Одеська	19	25	47	91
Полтавська	16	20	24	60
Рівненська	11	13	40	64
Сумська	15	15	21	51
Тернопільська	18	16	21	55
Харківська	17	26	13	56
Херсонська	9	17	23	49
Хмельницька	13	22	25	60
Черкаська	16	10	40	66
Чернігівська	16	24	17	57
У всіх областях	409	435	625	1488

Джерело: складено на основі [101].

Одним із важливих показників масштабності сільської території слугує індикатор чисельності населення, який залежить від географічного її розташування. Відповідно різними є динаміка чисельності населення та його вікова структура. Саме тому в дослідженнях важливо враховувати регіональні особливості розвитку сільських територій. Очевидно, що найбільш стабільними і менш мінливими є територіальні, природно-географічні та історико-культурні характеристики. Водночас, індикатори соціально-економічного розвитку сільської території можуть істотно відрізнятися навіть в межах однієї ТГ, оскільки залежать від результативності сільськогосподарського виробництва та підприємницької діяльності, які

здійснюються в межах сільського поселення, наближеності до міст, доступу до дорожньої та транспортної мережі та інших чинників.

Важливою умовою забезпечення відповідного соціально-економічного розвитку сільських територій є дієвість інструментів державного регулювання, зорієнтованих на сталий розвиток села та вирішення питань забезпечення високого рівня життя в сільських поселеннях. В умовах війни, міський спосіб життя залишається привабливішим, незважаючи на труднощі в організації життєдіяльності за відключень електроенергії, підвищеного ризику для життя внаслідок частіших та більш руйнівних ударів ворога тощо. Як доказ, наприклад, у Маловільшанську сільську громаду Київської області на початку війни було переселено 2000 осіб із ТОТ та прифронтових районів, однак через два роки залишилося лише близько 700 для проживання. Це пояснюється тим, що сільські території навіть у європейських країнах розвиваються під впливом інструментів державної підтримки сільського розвитку. Саме тому важливим завданням для нашої країни є активізація соціально-економічного розвитку сільських територій в напрямі підвищення життєзабезпечення жителів на основі комплексного й ефективного використання природних, матеріальних, людських, фінансових та інших видів ресурсів, що сприятиме створенню сприятливих умов проживання на основі комплексного розвитку території, в т.ч. об'єктів соціальної інфраструктури.

Зважаючи на це, необхідно виділити значимість ролі постійного населення як учасника та ініціатора у соціально-економічному розвитку сільської території, оскільки на сьогодні його потенціал не враховано повністю в аспекті джерела працездатного ресурсу. Як зазначають українські дослідники, основними характеристиками зайнятості сільського населення є: зменшення його чисельності, зокрема економічно активного, деформація вікової структури, диспропорція кон'юнктури сільських ринків праці, відсутність розвиненої соціальної інфраструктури, звуження сфери сільськогосподарської праці, зміни в структурі сільськогосподарського виробництва, низький рівень оплати праці тощо [102]. Сільське населення змушене підвищувати свої мобільності з метою забезпечення працевзайнятості та постійно здійснювати маятникові та

безповоротні міграції за кордон, особливо в умовах війни, в найбільш привабливі для проживання і трудової діяльності локації.

На сьогодні населення світу досягло майже 8 млрд осіб, із яких понад 3,4 млрд (43,2%) становлять сільські жителі (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка зміни чисельності сільського населення у світі та Україні

Рік	Чисельність населення світу, тис. осіб		Чисельність населення в Україні, тис. осіб	
	всього	у т.ч. сільського	всього	у т.ч. сільського
2010	6985603,108	3363301,013	45683,02	14380,838
2011	7073125,424	3371584,714	45516,134	14270,405
2012	7161697,923	3380334,349	45406,226	14157,02
2013	7250593,371	3388436,123	45307,099	14042,196
2014	7339013,409	3395621,099	45148,075	13928,187
2015	7426597,544	3401511,157	44982,564	13816,73
2016	7513474,241	3406311,597	44833,569	13707,753
2017	7599822,416	3410073,507	44657,257	13600,408
2018	7683789,83	3413002,007	44446,954	13487,744
2019	7764951,042	3415138,305	44211,094	13369,27
2020	7840952,88	3416488,365	43909,666	13244,602
2021	7909295,146	3417047,481	43531,422	13113,807
2021 р. у % до 2010 р.	113,2	101,6	95,3	91,2

Джерело: складено за даними ФАО.

Очевидно, що посилення процесів урбанізації та відставання сільських територій за рівнем розвитку інфраструктури порівняно з міською, зумовили тенденцію до зменшення чисельності сільського населення. За такої ситуації темп приросту населення в урбанізованих районах перевищує аналогічний показник для сільських територій. Водночас чисельність населення світу збільшується в основному за рахунок країн, що розвиваються, оскільки в розвинених країнах вона зменшується. Однак процеси міграції зумовлюють збільшення чисельності населення у США, Європейському Союзі, Австралії, Канаді та інших. Окрім цього війна в Україні зумовила нову хвилю міграції до країн ЄС, що буде розглянуто нижче. Перелічені вище процеси позначаються на розвитку сільських територій, де сформовано певний уклад господарювання, зберігаються національно-історичні та культурні традиції, забезпечується спадкоємність поколінь.

За даними таблиці 2.2 бачимо, що в Україні за період 2010–2021 рр., чисельність населення зменшується на 4,7%, у т.ч. сільського – на 8,8%. Зазначимо, що в 2021 р. чисельність населення становила 43,5 млн, а сільського – 13,1 млн осіб, або його частка дорівнювала 30,1% від загальної величини. Водночас у світовому вимірі частка сільського населення у 2021 р. склала 43,2%, що на 13,1 в.п. вище порівняно зі значенням цього показника в нашій країні. Безперечно, кожна країна має власні історико-національні особливості, які впливають на структуру міського та сільського населення. Щодо України, то на сільських територіях проживає значна частка населення, однак не має можливості бути залучена в економічних видах діяльності на рівні сільського населеного пункту, а вимушена здійснювати маятникову трудову міграцію, або ж мігрувати за кордон.

Очевидно, що зменшення чисельності населення в цілому і сільського, зокрема, негативно впливає на людність у більшості сільських поселень, наслідком чого є суцільний занепад та зняття з обліку знелюднених поселень, а також надто відчутне зменшення чисельності сільських жителів у місцях їх постійного проживання, що є стримувальним чинником для подальшого розвитку невеликих сіл. Саме ці процеси можливо призупинити та надати їм позитивного вектора за рахунок розвитку об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій.

Розглянемо особливості проживання сільського населення в країнах Європейського Союзу, де запроваджено чіткі методичні підходи до його ідентифікації національною службою статистики, на основі яких передбачається надання підтримки сільським територіям. Динаміку зміни чисельності сільського населення в ЄС наведено в табл. 2.3.

Наведені дані таблиці 2.3 показують, що чисельність сільського населення в Європейському Союзі у 2022 р. становила 109760,351 тис. осіб, або знизилася порівняно із 2010 р. на 9,1 в.п. Розраховані значення частки сільського населення демонструють тенденцію до її зниження, за досліджуваній період на 2,5 в.п., у 2022 р. частка сільського населення становила 24,2%. Отже, частка сільського населення в загальній чисельності ЄС поступово знижується, однак по окремих країнах спостерігаються вищі

значення цього показника, зокрема, Словаччина – 46,0%, Румунія – 45,3, Словенія – 43,9, Сербія – 42,9, Хорватія – 41,2, Австрія – 40,5, Польща – 39,8 відсотка.

Таблиця 2.3

Динаміка чисельності сільського населення в Європейському Союзі

Рік	Чисельність, тис. осіб	Частка сільського населення в загальній величині, %	Зміна до попереднього періоду, в.п.
2010	119342,144	27,03	-0.63
2011	118268,100	26,83	-0.90
2012	117609,165	26,64	-0.56
2013	117088,395	26,46	-0.44
2014	116589,635	26,28	-0.43
2015	115998,232	26,09	-0.51
2016	115367,892	25,90	-0.54
2017	114645,950	25,69	-0.63
2018	113909,579	25,48	-0.64
2019	113010,933	25,26	-0.79
2020	112099,739	25,04	-0.81
2021	110916,137	24,80	-1.06
2022	109760,351	24,3	-1.04
2022 р. у % до 2021 р.	91,9	-2,5	-

Джерело: складено за даними Євростату.

Зазначимо, що провідні країни світу, в т.ч. Європейського Союзу, пріоритетом розвитку сільських територій вбачають підвищення рівня життя їхнього населення. Основними інструментами є не лише перерозподіл бюджетних коштів, але й пошук альтернативних джерел фінансування та підтримка місцевих ініціатив. Водночас, у США політика в області сільського господарства в основному зорієнтована на розвиток агробізнесу, меншою мірою увага фокусується на соціальних та екологічних проблемах. Програми розвитку інфраструктури не належать до програм сільського розвитку, а виконуються в межах регіонального розвитку, як і екологічні заходи. На відміну від практики США, в Євросоюзі значну увагу приділяють екологічним та соціальним проблемам на основі реалізації програм щодо зниження соціально-економічної диференціації, збереження національних і культурних традицій, а також забезпечення населення якісними й безпечними продуктами харчування [103]. Водночас, окремі програми розвитку сільських територій спрямовані на підтримку фермерства.

Узагальнюючи, можна дійти висновку про те, що програми розвитку сільських територій у провідних країнах характеризуються комплексним підходом та спрямовані на підвищення активності за всіма напрямками функціонування сільських територій. Пріоритетами реалізації політики сільського розвитку є раціональне поєднання цілей розвитку сільської економіки та досягнення сталого розвитку сільських територій, що сприятиме підвищенню доходів сільських жителів і рівня життєзабезпечення. З метою досягнення пріоритетних цілей на практиці використовуються фінансові, організаційно-економічні інструменти та нормативно-статистичні методи їх реалізації. Очевидно, що інститути та організаційні принципи реалізації Спільної сільськогосподарської політики в європейських країнах, до яких слід віднести розвиток місцевого самоврядування, впровадження субсидарного принципу, організацію міжвідомчої співпраці, створення агентств сільського розвитку, сприяють виконанню складних завдань щодо соціально-економічного облаштування сільських територій. Заслужують на увагу вітчизняної практики також підходи в ЄС до ідентифікації сільських територій, статистичної класифікації територіальних одиниць (NUTS), а також складові політики, спрямованої на подолання регіональних диспропорцій та сприяння економічній і соціальній згуртованості [104], а також територіальному зближенню між державами-членами ЄС, які в умовах європейської інтеграції нашої країни мають реалізуватися у вітчизняних умовах.

Результати наукового пошуку вітчизняних дослідників переконують, що в Україні відбулися зміни у адміністративно-поселенській мережі, активізувалися міграційні процеси ще у довоєнний період [3], які посилюються внаслідок ворожого нападу російських агресорів, які продовжують відбуватися й на сьогодні як у межах країни, так і з виїздом сільського населення за кордон. Ми погоджуємося із думкою, що сільське населення активно залучається у виробничу діяльність поселень міського типу, внаслідок чого складно на основі доступних статистичних даних об'єктивно визначити його внесок у розвиток певної території. Така ситуація потребує удосконалення методичних підходів до класифікації сільських територіальних утворень, прийнятих у ЄС, що передбачає визнання об'єктом

статистичного обліку утворені ТГ та адміністративні райони.

Розглянемо міграційні процеси у середовищі сільського населення в Україні в останні роки за доступними статистичними даними в умовах воєнного стану (табл. 2.4). Очевидно, що воєнні умови змінили усталену практику, за якої більша частина сільського населення віддає перевагу проживанню за місцем народження, у сільських поселеннях, де забезпечено доступність до транспортної мережі для можливого працевлаштування у міських поселеннях, до якісних послуг соціальної інфраструктури, надійне функціонування об'єктів критичної інфраструктури, розвиток неаграрних видів діяльності тощо, а також до підрозділів з підтримки функціонування діючих об'єктів соціальної та інженерної інфраструктури.

Таблиця 2.4

Міграційний рух населення у сільській місцевості у 2010–2021 рр., осіб

Рік	Усі потоки			У т. ч. міждержавна міграція		
	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст (скорочення)	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст (скорочення)
2010	204 032	209 281	-5 249	7 637	2 739	4 898
2011	200 674	204 894	-4 220	7 799	2 394	5 405
2012	199 531	203 159	-3 628	8 413	2 167	6 246
2013	184 708	192 799	-8 091	7 758	2 314	5 444
2014 ¹	155 157	152 158	2 999	6 493	2 370	4 123
2015 ¹	172 849	160 910	11 939	5 084	2 728	2 356
2016 ^{1,2}	94 068	75 408	18 660	2 385	1 261	1 124
2017 ^{1,2}	135 528	127 612	7 916	3 768	2 067	1 701
2018 ¹	198 356	209 098	-10 742	4 903	3 609	1 294
2019 ¹	166 002	187 163	-21 161	5 165	4 299	866
2020 ¹	128 059	139 482	-11 423	3 438	1 493	1 945
2021 ¹	136 127	144 285	-8 158	5 299	2 145	3 154
2021 р. у % до 2010 р.	66,7	68,9	-	69,4	78,3	-

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

² З квітня 2016 р. по вересень 2017 р. інформація про міграцію населення формувалася за наявними адміністративними даними, які надходили від окремих органів реєстрації.

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

За даними табл. 2.4, в 2021 р. спостерігалось перевищення вибулих у сільську місцевість порівняно з кількістю прибулих на 8158 осіб, що було зумовлено труднощами із пошуком місця працевлаштування, найперше для молоді та осіб середнього віку. Дещо інший стан справ з міждержавною

міграцією, оскільки в 2021 р. відбулося перевищення кількості прибулих осіб у сільську місцевість над величиною вибулих за кордон, хоча ці показники не надто високі. Встановлені тенденції можуть свідчити про не високу привабливість сільських територій для населення як місця проживання.

На основі одержаних даних можна зробити висновок, що значних змін у динаміці міграції населення у довоєнний період у сільську місцевість не спостерігалось, однак якісно дослідити їх у період воєнного стану за даними офіційної статистики не вдається, тому будемо спиратися на результати дослідження міжнародних організацій та національних дослідницьких груп.

Очевидно, що для сільської місцевості характерними були переважання кількості померлих осіб над чисельністю новонароджених, активізація трудової міграції, низький коефіцієнт народжуваності та погіршення соціально-економічної ситуації на селі, що негативно вплинуло на популяцію населення. За даними офіційної статистики, в сільській місцевості у 2021 р. було 7,9 живонароджених та 19,7 померлих осіб на 1000 наявного населення, що не зумовило приріст чисельності населення.

На сьогодні ведеться дискусія про те, що точно визначити величину чисельності населення країни до російського вторгнення не вдається, оскільки існують значні відмінності у даних уряду країни та Державної служби статистики, а також даних Світового банку та ООН [105]. Однак, навіть за спрощеними розрахунками чисельність населення нашої країни за роки незалежності зменшилася на понад 8 млн осіб.

За опублікованими даними Громадянської мережі ОПОРА Міністерства закордонних справ України, станом на червень 2023 р. за кордоном перебували 8,177 млн українців, або за 5 місяців їх кількість зросла на 188 тис. осіб [106]. Як зазначають дослідники, найбільша частка українців сконцентрована у таких країнах: Польща – 22%, Німеччина – 14,6% та США – 11%. Отже, за кордоном через російську агресію перебуває майже 20% наявного населення України. Однак, стверджувати про вичерпність наведених даних складно, оскільки основним джерелом інформації з цього питання є дані Державної прикордонної служби при перетині кордону. Доказом цього є те, що на сьогодні Державна служба статистики не враховує

осіб, які перебувають в тимчасовій окупації чи були примусово вивезені на територію російського загарбника. Окрім того, не можливо точно визначити кількість загиблих мирних жителів країни внаслідок ворожих атак, а також втрати воїнів Збройних Сил України, що буде можливим після завершення воєнних дій на основі проведення національного перепису населення.

Нами розглянуто процеси міграції за кордон у період війни в Україні, однак необхідно проаналізувати внутрішню міграцію населення всередині країни. Відомо, що категорія ВПО поширилася в країні після анексії Криму та захоплення РФ частини Донецької та Луганської областей, що зумовили переміщення 1,5 млн осіб. Однак більш масове вимушене переміщення населення із тимчасово окупованих та прифронтових територій відбулося із початком російського повномасштабного нападу, але величина ВПО постійно змінюється. Так, на червень 2023 р. було зареєстровано 4871,807 тис. осіб ВПО [106], проте, за оцінками експертів, чисельність є більшою, оскільки майже 2 млн осіб на сьогодні не зареєстровані у цьому статусі. За даними цього дослідження, 67% ВПО (3,4 млн осіб) є вихідцями із східних областей країни та 17% (близько 867 тис. осіб) із південного регіону. Наявні дані про те, що майже 53% ВПО обрали для проживання великі міста, 26% – малі міські поселення, й лише 21% – сільські населені пункти. Це підтверджує обґрунтований вище висновок про те, що села є менш привабливим для проживання ВПО, що пояснюється проблемами із працевлаштуванням, утрудненою логістикою до районних та обласних центрів, недостатнім рівнем доступу до об'єктів соціальної інфраструктури тощо. Одним із підходів щодо створення належних умов для життєдіяльності сільського населення, в т.ч. ВПО, є розвиток соціальної інфраструктури та підприємницької ініціативи сільського населення, що буде забезпечувати відновлення сільських населених пунктів, особливо у депресивних регіонах.

Дослідимо вікову структуру сільського населення, як важливої характеристики її відтворювального потенціалу. Визначено, що середній вік населення по Україні становить 42,2 року, а по окремих областях має такі вікові показники: Київська область – 40,3 року, Івано-Франківська – 40,1, Чернівецька – 39,7, Волинська – 38,5, Рівненська – 37,9, Закарпатська – 37,8 року.

Отже, віковий склад населення країни характеризується значною часткою осіб старших вікових груп. Зазначимо, що за шкалою ООН населення вважається старим, якщо частка населення у віці 65 років і старше становить 7 % і більше. Так, у структурі постійного населення країни частка осіб понад 65 становила 17,7 %, від 15 до 64 роки – 67,2 %, дитячого населення до 14 років – 14,9 %. Наведені дані дають підстави для висновку про регресивний тип відтворення поколінь станом на 2023 рік.

Розглянемо вікову структуру сільського населення та визначимо потенціал сільських територій у формуванні робочої сили (табл. 2.5). Наведені дані таблиці 2.5 свідчать, що у 2021 р. у структурі сільського населення частка осіб працездатного віку становила 69,8%, або зменшилася на 1,2 в.п. порівняно із 2019 роком. Значення цього показника є досить вагомим, відповідно можна стверджувати про те, що у сільських населених пунктах сконцентрована досить значна кількість працюючого населення країни. Так, у 2021 р. в Україні чисельність населення віком 15 років і старше становила 17405 тис. осіб, а сільського – 5456,3 тис. осіб, або 31,3%, що свідчить про необхідність підтримки розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях та створення сприятливих умов для життєдіяльності жителів села. Очевидно, що скорочення чисельності економічно активного населення призводить до ще більшого зростання рівня навантаження на населення працездатного віку.

Безперечно, в умовах війни спостерігається нестача осіб працездатного віку, особливо чоловічої статі, оскільки велика кількість сільських жителів призвали до лав ЗСУ України. Відомо, що нестачу сільськогосподарські підприємства відчувають у механізаторах, трактористах, водіях і навіть розглядається можливість навчання жінок цим професіям. Однак відчутного поширення практика підготовки жінок до керування сільськогосподарською технікою не набула, що пояснюється низкою об'єктивних і суб'єктивних причин.

Таблиця 2.5

Динаміка робочої сили у сільській місцевості за віковими групами, 2019–2021 рр.

Вікові групи населення	2019 р.		2020 р.		2021 р.		Відхилення 2021 р. до 2019 р., %
	тис. осіб	у % до населення відповідного віку	тис. осіб	у % до населення відповідного віку	тис. осіб	у % до населення відповідного віку	
Усе населення віком 15 років і старше	5698,6	53,6	5541,5	52,6	5456,3	52,3	95,7
з нього							
15–70 років	5656,4	61,5	5504,8	60,4	5414,9	60,0	95,7
20–64 роки	5506,5	70,5	5380,0	69,7	5301,9	69,5	96,3
працездатного віку	5422,5	71,0	5275,8	70,1	5183,5	69,8	95,6
за віковими групами							
15–24 роки	552,0	40,4	481,2	36,4	457,9	35,0	82,9
25–29 років	722,1	76,4	673,9	74,4	621,9	73,1	86,5
30–34 роки	781,6	78,8	787,9	78,8	764,3	76,9	97,8
35–39 років	673,5	81,1	671,8	80,3	685,4	80,6	101,8
40–49 років	1424,4	82,2	1395,8	80,9	1390,8	81,6	97,6
50–59 років	1268,9	71,6	1265,2	72,7	1263,2	73,6	99,5
60–70 років	233,9	15,0	229,0	14,4	231,4	14,5	98,9
71 рік і старше	42,2	2,9	36,7	2,6	41,4	2,9	98,1

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Одна із вагомих причин криється в тому, що сучасна сільгосптехніка передбачає використання комп'ютерних програм, цифрового інструментарію, а це потребує від людини значних зусиль і часу для опанування нею.

Вважаємо, що дефіцит робочої сили на селі в найближчому майбутньому буде посилюватися, що вимагатиме від менеджменту сільськогосподарських підприємств чи підприємницьких структур ухвалення управлінських рішень щодо пошуку й підготовки кадрів. Отже, надважливим завданням для організацій, які функціонують на сільських територіях, чинити позитивний вплив на їхній розвиток з тим, щоб умови для життєдіяльності селян істотно не відрізнялися від міських жителів, що сприятиме збільшенню потенціалу робочої сили. За таких умов ВПО залишалися б для проживання у сільській місцевості та поповнювали потенціал працездатного населення.

Через значні масштаби та різні напрями міграції місцевих жителів і вимушених переселенців після 24 лютого 2022 року та тривають досі, облік наявного населення є складним завданням, для вирішення якого варто застосовувати різні джерела даних. Війна загострила всі існуючі демографічні проблеми України – народжуваність знижується, населення старішає, тривалість життя скорочується. Окрім цього додаткові негативні явища зумовив масовий виїзд громадян за кордон (в основному жінок і дітей, підлітків віком до 18 років) та в інші регіони України. Так, за даними органів місцевого самоврядування, станом на початок 2024 року чисельність наявного населення у Київській області становила майже 1 870,4 тис. осіб (відповідно на 2023-й – 1 856,8 тис. осіб). Отже, за час воєнного стану населення області збільшилося на 75,3 тис. осіб (або на 4,2 %). Відомо, що до повномасштабного вторгнення росії в Україну на території Київської області перебувало на обліку 60 559 внутрішньо переміщених осіб. Водночас, від початку повномасштабного вторгнення в Київську область з інших небезпечних регіонів перемістилися 193,1 тис. осіб, а з області до більш безпечних регіонів – 203,4 тис. осіб. У зв'язку з продовженням активних бойових дій у низці регіонів України станом на початок 2024 року в Київській області обліковано 332,4 тис. ВПО. Зазначимо, що на початок 2023-го на території даної області обліковано 336,0 ВПО й порівняно з початком 2022 року

цей показник збільшився на 275,5 тис осіб. Це дає підстави для висновку про те, що існує необхідність у створенні сприятливих умов для закріплення ВПО в місцях їхнього проживання та активного залучення в економічну діяльність через надання місць для працевлаштування, започаткування власної справи.

Отже, суттєві зміни в секторах зайнятості сільського населення у довоєнний період стали не тільки результатом позитивних соціально-економічних зрушень в країні, а й наслідком впливу негативних процесів. Так, за всі роки незалежності держава практично усунулася від підтримки населення щодо забезпечення його повної зайнятості відповідно до набутих фахових навичок на основі створення сприятливих умов до розвитку підприємницьких структур. Внаслідок цього значна частина сільського населення є самозайнятою, здійснює виробництво сільськогосподарської продукції в особистому домогосподарстві. Окрім цього посилення кризових умов у країні в довоєнні роки зумовило збільшення міграції сільського населення до Польщі, Словаччини, Чехії та інші країни світу, що спричинило зменшення зайнятості у формальному секторі економіки загалом, а найбільше – у сільській місцевості.

Зазначимо, що така ситуація із зайнятістю населення у сільській місцевості спостерігається у тих населених пунктах, земельні угіддя яких обробляли агрохолдинги. Відомо, що вертикально інтегровані компанії холдингового типу віддавали перевагу виробництву рослинницької продукції, особливо експортноорієнтованої – пшениця, кукурудза, соняшник, ріпак. Це зумовило втрату галузей тваринництва, які забезпечують цілорічну працевзайнятість населення. Як наслідок, суттєво зменшилися чисельність населення у сільській місцевості та рівень його зайнятості, фінансові можливості утримувати соціальну інфраструктуру села, здійснювати її модернізацію, що призвело до закриття великої кількості об'єктів соціального призначення, скорочення контингенту споживачів соціальних послуг та ін. Отже, в довоєнний період погіршення економічного стану сільського населення відбувалося під впливом фінансово-економічних та аграрних криз, що зумовило бідність сільських жителів й збільшення кількості осіб, які перебувають у статусі безробітний.

Нині ведення вже третій рік воєнних дій також посилює бідність населення країни, й зокрема сільського, внаслідок очевидних причин. Період повоєнного

відновлення країни також не створить відповідні умови до подолання бідності на селі та вирішення соціально-економічних проблем. Однак історія українського народу переконує у тому, що село допомагає людині пережити складні періоди й тому слід очікувати в недалекому майбутньому притік у сільські населені пункти як населення, яке рятувалося від війни, ВПО, а також міських жителів. Із цією метою доцільно органам місцевого самоврядування модернізувати житловий фонд села, забезпечувати підтримку соціальної сфери, доріг, транспортної мережі тощо, з тим щоб з настанням такої ситуації бути готовими забезпечувати сприятливі умови для життєдіяльності місцевих жителів.

За даними таблиці 2.6, у 2021 р. чисельність зайнятого населення у сільській жителів становила 4876,9 тис. осіб, або 36,9% від чисельності сільських жителів. Отже, за досліджуваний період цей показник змінився не значно, що, на перший погляд, можна сприймати як позитивний момент. Водночас, на сьогодні зайнятість населення є строкатою по регіонах країни. У прифронтових південних та східних областях практично відсутні можливості не лише для працевзайнятості, а й проживання, у центральних та західних – дещо вищі, насамперед у тих сільських населених пунктах, де ведеться підприємницька діяльність як ВПО, так і місцевими жителями. Найбільших змін у чисельності зайнятого сільського населення сталося у вікових групах, до яких віднесено молодих людей, що є доказом старіння села.

Необхідно зазначити, що натеper сільське населення може працевлаштовуватися у міських центрах і навпаки – міські жителі можуть брати участь в економічній діяльності у сільських поселеннях. Отже, втрачається прямий зв'язок між місцем проживання та можливостями працевзайнятості людини. Безперечно, у сільських поселенських мережах, де сконцентовано виробничі сільськогосподарські підприємства, підприємницькі структури, функціонують об'єкти соціальної сфери постають більші можливості працевлаштуватися сільських жителів і мінімізувати витрати коштів та зусиль на щоденні переміщення між селом і містом.

Таблиця 2.6

Динаміка зайнятості населення у сільській місцевості за віковими групами, 2019–2021 рр.

Вікові групи населення	2019 р.		2020 р.		2021 р.		Відхилення 2021 р. до 2019 р., %
	тис. осіб	у % до населення відповідного віку	тис. осіб	у % до населення відповідного віку	тис. осіб	у % до населення відповідного віку	
Усе населення віком 15 років і старше	5205,7	48,9	4968,3	47,1	4876,9	46,7	93,7
з нього							
15–70 років	5163,5	56,2	4931,6	54,1	4835,5	53,6	93,6
20–64 роки	5034,1	64,5	4830,5	62,6	4738,4	62,1	94,1
працездатного віку	4929,7	64,5	4702,9	62,4	4605,0	62,0	93,4
за віковими групами							
15–24 роки	464,2	34,0	382,3	28,9	375,2	28,7	80,8
25–29 років	656,1	69,4	597,9	66,0	548,4	64,4	83,6
30–34 роки	714,2	72,0	711,9	71,2	704,5	70,9	98,6
35–39 років	618,4	74,5	598,7	71,5	618,3	72,7	99,9
40–49 років	1315,7	75,9	1265,8	73,4	1235,3	72,5	93,9
50–59 років	1161,1	65,5	1146,3	65,8	1123,3	65,5	96,7
60–70 років	233,8	15,0	228,7	14,4	230,5	14,4	98,6
71 рік і старше	42,2	2,9	36,7	2,6	41,4	2,9	98,1

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Встановлено, що в довоєнний період структура зайнятого економічною діяльності населення у сільській місцевості України була стійкою, а саме: працюючі за наймом стабілізувалися на рівні 69,0–69,8%, самозайняті, переважно в особистому селянському господарстві – відповідно 28,7–29,4% (табл. 2.7). Окрім цього частка роботодавців у 2021 р. становила лише 1,0%, а безкоштовно працюючих членів сім'ї склала 0,5%, значення цих показників за період аналізу не змінилися. Ця структура, на нашу думку, набуде змін в оглядовій перспективі, оскільки відчутно позначається негативний вплив війни на зайнятість населення у сільській місцевості.

Таблиця 2.7

Динаміка зайнятості населення у сільській місцевості, 2019–2021 рр.

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Кількість зайнятого населення у віці 15 років і старше, усього, тис. осіб	5163,5	4968,3	4835,5
<i>у тому числі за статусом в зайнятості,</i>			
<i>у відсотках до підсумку</i>			
працюючі за наймом	69,7	69,0	69,8
роботодавці	1,0	1,0	1,0
самозайняті	28,8	29,4	28,7
безкоштовно працюючі члени сім'ї	0,5	0,6	0,5

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Наведені розрахунки свідчать, що в довоєнний період не надто зменшилася чисельність населення в сільській місцевості у віці 15–70 років – за період аналізу на 4,3 в.п., зайнятого економічною діяльністю – на 6,3 в.п. та його частка у структурі відповідної групи у віці 15–70 років, зайнятого економічною діяльністю.

Отже, велика частка самозайнятого населення у сільській місцевості працездатного віку за період аналізу майже не змінилася. Це дозволяє припустити, що найбільш мобільна частина працівників вибула для роботи в містах і за кордоном, здійснено передачу паїв у оренду підприємницьким структурам, розширилося власне виробництво, збільшилася реєстрація власників ОСГ в офіційному Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, скоротився контингент з демографічних причин тощо. Таким чином, привабливість ОСГ як місць прикладання праці постійно

знижується, що свідчить про дві ключові різноспрямовані тенденції: з одного боку, розширення масштабів ОСГ (оренда земельних угідь, розвиток сімейних молочних ферм та інших напрямів присадибного тваринництва) і переходу їхніх власників в інші групи; а з іншого – звуження ролі ОСГ до підсобної унаслідок впливу комплексу причин (відсутність вільної робочої сили, неможливість підтримувати особисте господарство лише з використанням ручної праці членів сімей тощо).

Відомо також про неформальну або тіньову зайнятість населення у сільській місцевості, що є негативною характеристикою ринку праці. Державна служба статистики України проводить моніторинг неформальної зайнятості на основі прийнятих методологічних положень статистичного визначення неформальної зайнятості [107]. Неформальна зайнятість населення у сільській місцевості у 2021 р. становила 1338 тис. осіб, або скоротилася порівняно із 2019 р. на 29,6%, що не слід сприймати як позитивний момент, оскільки результативних заходів у цьому напрямі не було вжито. Отже, і в неформальному секторі економіки відбуваються позитивні зміни, які, з одного боку, свідчать про помітне зниження його ролі в забезпеченні населення в економічно активному віці місцями прикладання праці, а з іншого – правові відносини дедалі більше охоплюють і цей сегмент зайнятості населення. Сукупно це сприяє реальному виходу тіньових секторів зайнятості населення в економічно активному віці на рівень прозорих і різною мірою регульованих в інституційно-правовому відношенні.

Важливо проаналізувати динаміку чисельності безробітного населення у сільській місцевості (табл. 2.8). Наведені розрахунки в таблиці 2.8 свідчать, що у 2021 р. чисельність безробітних у сільській місцевості становила 579,4 тис. осіб, або зросла на 17,5%.

Позитивним моментом є те, що зменшилася чисельність безробітних у віковій групі 15–24 роки та 30–34 роки, що дає підстави для висновку про працевлаштування молоді, яка живе у сільській місцевості. Водночас, за цими даними неможливо з'ясувати, де саме працевлаштована молодь – у сільській чи міській місцевості.

Таблиця 2.8

Динаміка безробіття населення у сільській місцевості за віковими групами, 2019–2021 рр.

Вікові групи населення	2019 р.		2020 р.		2021 р.		Відхилення 2021 р. до 2019 р., %
	тис. осіб	у % до населення відповідного віку	тис. осіб	у % до населення відповідного віку	тис. осіб	у % до населення відповідного віку	
Усе населення віком 15 років і старше	492,9	8,6	573,2	10,3	579,4	10,6	117,5
з нього							
15–70 років	492,9	8,7	573,2	10,4	579,4	10,7	117,5
20–64 роки	472,4	8,6	549,5	10,2	563,5	10,6	119,3
працездатного віку	492,8	9,1	572,9	10,9	578,5	11,2	117,4
за віковими групами							
15–24 роки	87,8	15,9	98,9	20,6	82,7	18,1	94,2
25–29 років	66,0	9,1	76,0	11,3	73,5	11,8	111,4
30–34 роки	67,4	8,6	76,0	9,6	59,8	7,8	88,7
35–39 років	55,1	8,2	73,1	10,9	67,1	9,8	121,8
40–49 років	108,7	7,6	130,0	9,3	155,5	11,2	143,0
50–59 років	107,8	8,5	118,9	9,4	139,9	11,1	129,8
60–70 років	0,1	–	0,3	0,1	0,9	0,4	9 разів
71 рік і старше	–	–	–	–	–	–	–

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

За іншими віковими групами населення спостерігається збільшення чисельності безробітних, що може свідчити про кризові соціально-економічні явища із зайнятістю населення. Хоча на сьогодні ситуація істотно змінилася внаслідок призову до ЗСУ, міграції працездатного населення за кордон тощо.

Слід проаналізувати структуру професійної зайнятості сільського населення з урахуванням місця прикладання їхньої праці. Статистична інформація щодо населення дає змогу оцінити формальну і неформальну зайнятість, зайнятість за видами економічної діяльності, професійними групами, типом робочих місць, а також із відповідним поділом на зайнятих у міських поселеннях і у сільській місцевості та за демографічною ознакою (чоловіки і жінки).

Усі зазначені групування проводяться на макрорівні (національному) та на мезорівні (обласному), але на рівні ТГ вони не передбачені. Це ускладнює проведення ґрунтового аналізу, а також спонукає до пошуку інших джерел необхідних статистичних даних. Так, інформативними, хоча статистично недостатньо достовірними, є результати оброблення матеріалів обстеження сільських населених пунктів, які проведено у 2014 році. Дані суцільного обстеження сільських населених пунктів структуровані та деталізовані у статистичному збірнику «Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України», що підтверджує їхню цінність у сучасних умовах.

Важливо проаналізувати структуру населення, яке зайняте різними видами економічної діяльності безпосередньо за місцем реєстрації проживання на території населеного пункту, тобто, у межах свого сільського населеного пункту (табл. 2.9). Це пояснюється тим, що місцеві працівники, які беруть участь у створенні доданої вартості, найбільш зацікавлені в збереженні й розширенні існуючих виробництв і пунктів (точок) обслуговування та покращанні соціальних умов життя. Вони та їхні сім'ї є складовими демографічного потенціалу села і безпосередньо чи побіжно причетні до відтворення населення, виховання та професійної підготовки молоді до виходу на сільський ринок праці.

Таблиця 2.9

Структура працюючого сільського населення України за видами економічної діяльності, 2014 р.

Показники	Тис. осіб	%
Загальна кількість працюючих	3592,1	X
з них кількість працюючих у межах свого сільського населеного пункту	1621,8	100,0
частка від загальної кількості працюючих, %	45,1	X
у тому числі за видами економічної діяльності: сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг	573,1	35,3
лісове господарство та лісозаготівлі	30,7	1,9
рибне господарство	6,2	0,4
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	16,8	1,0
переробна промисловість	52,0	3,2
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	10,9	0,7
будівництво	27,9	1,7
оптова й роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	132,7	8,2
тимчасове розміщування й організація харчування	15,5	1,0
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	51,6	3,2
освіта	317,3	19,6
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	107,8	6,6
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	27,8	1,7
водопостачання, каналізація, поводження з відходами	10,7	0,7
інше	240,8	14,8

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Наведені розрахунки в таблиці 2.9 доводять, що найбільша частка – 35,3% – у 2014 р. була задіяна в сільському господарстві, мисливстві та наданні пов'язаних з ними послуг.

Отже, понад третини сільського населення брало участь у сільськогосподарській діяльності, що в результаті підвищення її інноваційності буде зумовлювати зменшення чисельності працюючих у майбутньому періоді. За наведеними даними, 19,6% сільського населення забезпечують функціонування закладів освіти, 8,2% – займаються оптовою та роздрібною торгівлею; ремонтом автотранспортних засобів і мотоциклів, а 6,6% працюють у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги в сільських населених пунктах. Вважаємо, що в перспективі в сільській місцевості України пропорції між сферами зайнятості сільського населення

по місцю реєстрації проживання на території населених пунктів будуть поступово скорочуватися, тобто традиційні сектори зайнятості зменшуватимуться, а зростання будуть у сферах, пов'язаних із цифровізацією та наданням послуг.

Більш детальну інформацію про зайнятість сільського населення залежно від чисельності сільських населених пунктів представлено у Дод. Б. Наведені табличні дані Додатку Б свідчать, що населення у сільських населених пунктах із високими показниками чисельності задіяне майже на 50% у сільському господарстві. Отже, можна припустити, що у таких поселеннях галузь сільськогосподарського виробництва є однією з основних сфер докладання праці населення та забезпечує збереження та розвиток сільських територій. Саме тому важливим завданням у воєнний час та в повоєнному відновленні постає необхідність забезпечити дієву підтримку сільськогосподарським товаровиробникам, що буде зумовлювати синергетичний ефект, підвищення добробуту сільського населення та розвиток сільських територій.

Зазначимо, що у 2014 р. налічувалося 27385 одиниць сільських населених пунктів, із яких 27 016 од., що мають реєстрацію місця проживання населення на їхній території, а 369 один. не мали населення і не були зняті з обліку. Саме тому статистичні дані розглядають розподіл сільських населених пунктів за чисельністю жителів, що мають реєстрацію місця проживання на їхній території.

Щодо населення цих територій, яке працює за межами місця реєстрації проживання, то понад 40% загальної чисельності працездатних. Незначна частка населення працездатних поза межами обласних центрів та за кордоном. Погоджуємося із думкою про те, що на сьогодні значення структури змінилася, оскільки на цей процес мають вплив надзвичайні умови війни та непередбачувані наслідки її на працездатність, однак сільське господарство є основною сферою залучення сільського населення у сфери економічної діяльності населення сільських населених пунктів.

Отже, сільське господарство, включаючи діяльність у господарствах населення, розглядається вагомим сегментом зайнятості економічно активних сільських жителів, розвиток якого дозволяє скоротити неформальну зайнятість населення на селі.

Зазначимо, що найбільша кількість суб'єктів господарювання функціонує у населених пунктах із чисельністю 1000 жителів і більше – 66,7 одиниць припадає на 10 сіл, а найменша – 4,7 одиниць у сільських населених пунктах – 49 з меншою кількістю жителів. Отже, у сільських пунктах із високою щільністю населення налічується більша кількість підприємницьких структур, які здійснюють відрахування до місцевих бюджетів, що дозволяє забезпечувати розвиток сільської території, у т.ч. підтримку функціонування об'єктів соціальної інфраструктури.

Важливим показником рівня якості життя населення є середньомісячні доходи. Так, у 2021 р. середньомісячні доходи на одне домогосподарство становили 14248 грн: міських – 14754 грн, сільських – 13184 грн, тобто цей показник щодо населення сільської місцевості нижче від рівня міського на 10,5%. Вважаємо, що відхилення середньомісячних доходів сільського населення від міського не надто значне, тобто набуто тренд скорочення розриву між рівнем життя населення у селі та місті.

Водночас, помітним джерелом формування доходів сільського населення є домогосподарства, основною функцією яких є споживання (включаючи надання житлових послуг самим собі), а також невеликі некорпоратизовані підприємства, які перебувають у їхній власності (невеликі ферми, дрібні торгові точки і пункти харчування, майстерні, що надають побутові й інші послуги тощо). Належність домогосподарств до сільського господарства проявляється через таку ознаку як їх розташування у сільських населених пунктах. Зазначимо, що індивідуально-сімейною формою господарської діяльності сільських домогосподарств виступають господарства населення. Вони включають як організаційно-правові форми, так і форми діяльності без визначення їх реального правового статусу (тобто, фактично підсобну діяльність для особистого споживання), зокрема: особисті селянські господарства (ОСГ), виробнича діяльність на присадибних

ділянках, колективне та індивідуальне садівництво і городництво тощо.

У зв'язку із цим необхідно зосередити більшу увагу на сільських домогосподарствах, які виробляють майже третину продукції сільського господарства, та розглянути їхню наявну виробничу базу з диференціацією за людністю сільських поселень (Дод. В).

Очевидно, що простежується певна неузгодженість в абсолютних показниках розвитку сільських домогосподарств за матеріалами суцільного обстеження сільських населених пунктів (2014 р.) та нинішніх в умовах воєнного стану. Однак, наведені дані Додатку В дають підстави для висновку про те, що найкращі умови ведення особистого селянського господарства в населених пунктах людністю 500–999 осіб, який є актуальним і в нинішніх умовах. Це пояснюється тим, що малих сільських поселеннях переважає населення старших вікових груп і тому не спроможне вести сільськогосподарську діяльність, а в сільських населених пунктах людністю понад 1000 осіб, де налічується значна частка молоді, вони не мають інтересу виробляти сільськогосподарську продукцію. У цьому діапазоні сільських населених пунктів значно кращі показники забезпечення домогосподарств великою рогатою худобою, зокрема коровами й свинями, а також тракторами й вантажними автомобілями, що перебувають у приватній власності.

Наведені вище висновки підтверджуються результатами проведених досліджень щодо впливу війни на розвиток сільських домогосподарств, у якому 72% займаються виробництвом сільськогосподарської продукції [108].

Так, у західному регіоні 68% сільських домогосподарств здійснюють виробництво та продаж овочевої продукції. Водночас, понад 80% сільських домогосподарств у центральних областях – виробництво сільськогосподарської продукції, основною спеціалізацією є виробництво та продаж овочів. Крім того, центральні області мають найбільшу залученість у виробництво та продаж продукції тваринництва. Можна припустити, що в найближчій перспективі сільські домогосподарства будуть нарощувати виробництво окремих видів продукції, зокрема овочів, ягід та плодів, окремих видів тваринницької – молока, свинини, яловичини, телятини.

Основним проблемним питанням розвитку сільських територій у період воєнного стану є масова мобілізація до Збройних Сил України громадян, в більшості чоловіків працездатного віку. Багато працівників виїхали в інші регіони чи закордон, що створює дефіцит кваліфікованих кадрів, особливо у сферах медицини, освіти й технічних спеціальностей.

Одним із чинників зменшення чисельності сільського населення, без врахування впливу воєнного стану, є відставання умов для життя та життєдіяльності, насамперед, подолання труднощів із забезпечення людей місцями працевлаштування, житлом, соціальними послугами та ін. Саме тому, якщо не приділяти уваги розвитку соціальної сфери, то навіть економічно та інвестиційно привабливі сільські території через короткий період часу можуть перетворитися у депресивні. Це дає змогу дійти висновку, що основним завданням для національних та регіональних органів влади повинна стати підтримка сільськогосподарських товаровиробників в умовах воєнного стану як одного із важливих джерел формування доходів сільських жителів, підвищення результативності управління органами самоврядування сільських територій в аспекті підтримки функціонування об'єктів соціальної інфраструктури, розвитку підприємницької ініціативи. Крім цього, важливим є створення на рівні територіальних громад інформаційно-аналітичної бази, яка містила б комплексну інформацію про потенціал громади, зокрема свідчила про наявність та стан соціальної та інженерної інфраструктури, тенденції зміни її статусу, що дозволило б оцінити наявний потенціал території, обґрунтувати необхідність надання фінансових ресурсів для її оновлення, а також налагодити систематичний моніторинг за їх використанням.

2.2. Характеристика об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій

Пріоритетом країни у досягненні Цілей сталого розвитку є створення передумов до підвищення якості життя сільського населення шляхом покращення їх побутових та соціально-культурних умов життєдіяльності, надання доступу до сучасних соціальних послуг, підвищення рівня підготовки дітей у закладах дошкільної та шкільної освіти, їх культури, здоров'я, що потребує від органів

місцевого самоврядування приділяти значну увагу розвитку сільської соціальної інфраструктури. Забезпеченість населення сільської території об'єктами соціальної інфраструктури та їх доступність є важливими показниками якості життя. Вважаємо, що у повоєнному відновленні країни стратегічна відбудова сільських територій повинна враховувати баланс як економічних інтересів держави в ефективному розвитку галузі сільського господарства, так й соціальні орієнтації розвитку сільських територій.

Зазначимо, що рівень розвитку соціальної та інженерної інфраструктури сільських територій є диференційованим по регіонах. Окрім того, на прифронтових та окупованих територіях сільська інфраструктура зазнала руйнації та пошкоджень, які на сьогодні складно оцінити. У нашому аналізі будемо спиратися на доступні результати досліджень вітчизняними та зарубіжними дослідницькими центрами щодо впливу війни на об'єкти сільської інфраструктури.

Узагальнення наукової літератури дає змогу констатувати, що рівень розвитку сільської соціальної інфраструктури доцільно проаналізувати за такими показниками: чисельність і статеві-вікова структура населення; житлово-побутові умови; кількість та рівень обслуговування закладами охорони здоров'я; рівень торгового й побутового обслуговування; рівень забезпечення закладами культурно-розважального характеру; рівень забезпечення освітніми закладами; доступність спортивних закладів; рівень розвитку транспортної та комунікативної інфраструктури.

Переходу до вивчення тенденцій розвитку елементів соціальної інфраструктури, без сумніву, має передувати поглиблений аналіз сільського сектора України, як системи поєднання виробничої і соціальних складових (підсистем). Галузь сільського господарства як первинна забезпечує формування необхідних умов і передумов для сталого розвитку сільських територій. Водночас роль соціальної підсистеми, яка виступає вторинною по відношенню до виробничої складової, полягає в забезпеченні безперебійного функціонування первинної підсистеми на основі включення у виробничий процес свого головного ресурсу – робочої сили.

Зміну індексів обсягів виробництва сільськогосподарської продукції корпоративними структурами та господарствами населення показано в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Індекси виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, % до попереднього року
(у постійних цінах 2021 р.)

Рік	Господарства усіх категорій			У тому числі					
				підприємства			господарства населення		
	продукція сільського господарства	з неї		продукція сільського господарства	з неї		продукція сільського господарства	з неї	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2010	98,6	96,5	104,4	97,5	94,8	110,0	100,1	99,5	100,9
2014 ¹	102,2	103,0	99,5	103,8	103,9	103,3	99,6	101,3	96,3
2015	95,2	94,8	96,4	94,9	94,5	96,5	95,8	95,5	96,3
2016	106,3	109,0	97,2	109,6	112,1	97,4	100,7	102,5	97,1
2017	97,8	97,1	100,3	97,0	96,3	101,0	99,3	99,1	99,6
2018	108,2	110,1	101,2	111,9	113,3	104,5	101,5	103,1	98,2
2019	101,4	101,7	100,1	102,6	102,4	103,7	99,0	100,1	96,6
2020	89,9	88,0	97,6	88,0	86,0	99,5	93,8	93,0	95,7
2021	116,4	122,3	95,1	122,2	127,3	97,8	105,1	110,8	92,3
2022 ²	74,7	71,8	88,2	72,1	69,0	92,0	80,5	79,2	83,9
2023 ²	111,1	113,9	100,4	116,4	118,8	105,0	100,2	102,4	94,8

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

² Дані за 2022–2023 рік наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Так, у 2022 р. істотно – на 25,3% – зменшилися обсяги виробництва сільськогосподарської продукції внаслідок початку повномасштабної війни, тобто майже на третину. Водночас, у 2023 р. збільшилися обсяги виробництва продукції сільського господарства порівняно із 2022 р. на 11,1%, що стало можливим внаслідок звільнення частини окупованих територій, зокрема Київської та Харківської областей.

Щодо змін в обсягах виробництва сільськогосподарської продукції у господарствах населення, то у 2022 р. такі зміни становили 20,8%, дещо менше в корпоративних структурах – 27,9%. Це дозволяє зробити висновок про те, що господарства населення в умовах воєнного стану практично не змінили своєї важливої ролі у формуванні товарної пропозиції сільськогосподарської продукції на національному рівні.

Очевидно, що така ситуація потребуватиме обґрунтування та реалізації дієвих управлінських рішень на рівні ТГ щодо створення сприятливих умов для організації сільськогосподарського виробництва та збуту вирощеної продукції, оскільки умови війни будуть погіршувати умови життя як міського, так і сільського населення. У цій ситуації господарства населення посилюватимуть позитивний вплив щодо самозабезпечення родини продовольством, а також формування товарної пропозиції сільськогосподарської продукції країною.

Зазначимо, що за оцінками експертів, станом на грудень 2023 р., майже через два роки після повномасштабного вторгнення, сукупні збитки сільського господарства становлять майже 10,3 млрд дол США, або понад третину всього основного капіталу, який функціонував у галузі в довоєнний період [109]. Найбільших руйнувань зазнали сільськогосподарські товаровиробники східних та південних областей, а також Київщини. Серед об'єктів, які зазнали втрат виділено сільськогосподарську техніку – 5,7 млрд дол. США, запаси зернових та олійних культур, які не лише знищено, але й викрадено російським агресором, – 1,9 млрд. дол США, а також сховища, на які припадає, величина втрат оцінюється 1,8 млрд. дол США.

Щодо втрат, понесених населенням сільських територій, то дослідження свідчать, що 25% серед призупинили або скоротили сільськогосподарське

виробництво внаслідок війни [110]. Така ситуація спостерігається у сільських поселеннях, розташованих уздовж лінії фронту, де більш ніж кожен третій респондент повідомив про призупинення або скорочення сільськогосподарського виробництва (38%). Водночас, 40% опитаних сільських домогосподарств у Сумській, Дніпропетровській, Одеській, Чернігівській та Миколаївській областях, призупинили або зменшили обсяги сільськогосподарського виробництва через війну. Наслідком такої тенденції є значне зниження рівня доходів сільських домогосподарств, що підкреслює вразливість сільського населення в умовах війни. Так, на національному рівні майже половина опитаних сільських домогосподарств (45%) повідомили, що не мають джерел доходу або залежать лише від одного основного джерела доходу. Очевидно, що західні та центральні області забезпечують доходи, ближчі до середнього по країні, прифронтові мають нижчий ступінь диверсифікації джерел доходу: більше половини респондентів (56%) повідомили, що не мають жодного джерела доходу або покладаються лише на одне основне джерело доходу. Зазначене вище дає можливість припустити, що продовження війни буде зумовлювати посилення бідності сільського населення внаслідок дії певних чинників, зниження доходів; втрата окремих джерел доходу; введення урядом країни обмежень щодо підвищення соціальних виплат та мінімальної заробітної плати, а також підвищення окремих податків; тарифів на комунальні послуги тощо.

За оцінками вітчизняних дослідників, у міських поселеннях рівень бідності зростатиме значно вищими темпами, однак залишиться нижчим ніж показник по сільській місцевості [111]. За оптимістичним сценарієм, у містах рівень бідності зросте з 34,8 до 52,9%, або на 52 в.п., а в селах – з 50,1 до 67,2%, або на 34%. За песимістичним сценарієм, у містах рівень бідності становитиме 76,5%, що вище рівня попереднього року на 120 в.п.; у сільській місцевості показник досягне значення 84,9%, що на 70 в.п. вище рівня 2021 року. Це означає, що сільське населення в довоєнний період не відповідало рівню якості життя міського, що в умовах воєнного стану може значно погіршити його економічний потенціал, що, безперечно, негативно позначиться на відтворювальних процесах у сільській місцевості.

Водночас, на результативні показники діяльності селянського господарства відчутно впливають кліматичні зміни, які в 2024 р. зумовили високий температурний режим, що, за попередніми оцінками, суттєво знизить майбутній урожай сільськогосподарських культур, плодів, ягід, винограду. Окрім цього в сучасних умовах господарювання підвищилися витрати домогосподарств, найперше на насіннєвий матеріал, мінеральні добрива, пестициди та гербіциди, паливо, полив тощо. Це здорожчає основні групи агропродовольства, оскільки виробничі витрати зростають, які не завжди можна відшкодувати сільськогосподарським підприємствам шляхом різкого підвищення цін на готову продукцію.

Вважаємо, що одним із вагомих чинників збереження сформованого потенціалу виробництва сільськогосподарської продукції в країні є чисельність працездатного населення сільської місцевості як не лише робочої сили для корпоративних структур, але і як постачальника сільськогосподарської продукції. Зазначимо, що показники чисельності сільського населення, відображені в офіційних статистичних збірниках і матеріалах суцільних обстежень сільських населених пунктів, проведених після 2001 р., унаслідок впливу різних обставин різняться між собою. Однак при цьому зберігається спільна для них тенденція: до 2014 р. включно зменшення чисельності сільських жителів, але вже з 2015 р. – набула прояву висхідна тенденція, тобто збільшення.

У зв'язку із цим важливим показником є кількість осіб, які зареєстрували місцем проживання сільський населений пункт. Адже якщо це особи працездатного віку, то вони починають вести пошук місця працевлаштування насамперед у місці проживання чи за його межами. Відповідно до статистичних даних 2014 р., за рахунок притоку мігрантів чисельність сільського населення не значно збільшувалася. Частка населення у працездатному віці становила 58,4%, а в найбільш продуктивному віці 18–34 роки – 23,4% (табл. 2.11). Упродовж 2011–2013 рр. відчутно зменшилася чисельність осіб старше працездатного віку, однак в основному через їх смерть. Водночас, зменшення народжуваності в сільській місцевості спонукало до виникнення та поширення низки негативних трендів.

Таблиця 2.11

**Природний рух і міграція сільського населення України та
перспективи розвитку сільських населених пунктів**

Показник	По всіх населених пунктах	У тому числі з кількістю населення (осіб):						
		49 і менше	50–99	100–199	200–299	300–499	500–999	1000 і більше
Сільські населені пункти, тис. од.	27016	4684	2807	3911	2807	4118	5107	3582
частка, %	100,0	17,3	10,4	14,5	10,4	15,3	18,9	13,2
1. Кількість осіб, які впродовж 2011–2013 рр.								
zareєстрували місце проживання	13560,3	98,9	207,3	571,1	691,3	1613,7	3572,9	6805,1
віковий склад населення, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у т.ч. у віці, років								
0–2	2,8	1,9	2,3	2,5	2,7	2,6	2,7	2,9
3–5	3,5	2,2	2,8	3,1	3,2	3,2	3,4	3,6
6	1,2	0,8	1,0	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3
7–9	3,1	1,9	2,5	2,8	2,9	2,9	3,0	3,3
10–14	4,8	3,0	4,0	4,5	4,6	4,7	4,8	5,0
15–17	3,4	2,3	3,0	3,4	3,4	3,5	3,4	3,5
18–19	2,8	2,0	2,6	2,8	2,9	2,9	2,7	2,9
20–34	20,6	15,0	17,5	18,9	19,7	19,9	20,5	21,3
35–54	26,6	23,2	24,6	25,4	26,0	26,3	26,8	26,6
55–59	8,4	9,6	8,7	8,4	8,1	8,3	8,1	8,6
60–	22,8	38,1	31,0	27,1	25,4	24,5	23,4	21,0
2. Кількість населених пунктів, у яких упродовж 2011–2013 рр.								
не було народжених	4097	3267	608	193	14	10	3	2
кількість померлих перевищує кількість народжених	21154	3060	2271	3220	2304	3487	4211	2601
частка від усіх сіл, %	78,3	65,3	80,9	82,3	82,1	84,7	82,4	72,6
3. Кількість населених пунктів, у яких немає дітей та молоді у віці, років								
0–5	3023	2742	245	33	1	2	-	-
6–17	2136	2080	49	5	1	1	-	-

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

До негативних чинників слід віднести: збільшення кількості сільських населених пунктів, у яких чисельність перевищила чисельність народжених – у 2014 р. цей показник становив 78,3%; збільшення кількості сіл, де не було народжених за три роки дітей (4097 населених пунктів); порушення вікової структури сільського населення, зокрема: відсутність дітей віком 0–5 років (3023 села), віком 6–17 років (2136 сіл), а також наявність поселень, де не було населення, але вони не були своєчасно зняті з адміністративного обліку (369 сільських населених пунктів).

Вважаємо, що органам самоврядування ТГ важливо налагодити моніторинг структури населення за віком, на основі якого доцільно вжити

заходів щодо забезпечення щонайменше простого відтворення, оскільки сільські населені пункти, де частка осіб у віці старше 59 років (тобто, пенсіонерів за віком) перевищує 50%, віднесено до депресивних.

Визначені тренди до зменшення чисельності населення охопили практично всі групи сільських населених пунктів. Найвищими темпами воно відбувалися у малих і середніх сільських населених пунктах, що призводило до їх обезлюднення, збільшення розривів у соціально-економічному розвитку між селами, ослаблення та згортання сільської поселенської мережі. Така ситуація зумовлена об'єктивними чинниками, однак вона є і наслідком відсутності позитивного впливу сільськогосподарських підприємств та органів місцевого самоврядування на збереження територіально розосереджених місць працевлаштування й відсутності практичних зусиль з покращання соціальних умов життя в сільських населених пунктах. Окрім цього реформою адміністративно-територіального устрою передбачалося зменшення кількості сільських населених пунктів, спроможних забезпечити відповідне соціальне обслуговування сільських жителів, адже в результаті цього створено мережу населених пунктів-центрів об'єднаних територіальних громад.

Слід наголосити, що демографічні процеси, тенденції та зміни в структурі населення доцільно аналізувати за достатньо тривалий період часу – лише тоді чіткіше простежуватимуться глибинні зрушення, що матимуть прояв у майбутньому. За прогнозами дослідників, якими ще не враховано вплив війни, у найближчі 30 років передбачається демографічне старіння вікової структури населення України [112], що буде одним із вагомих викликів. Безперечно, така ситуація спричинятиме проблеми із соціальними виплатами для старшого контингенту населення та інші негативні чинники. Вплив війни на цю тенденцію буде значним, і країна постане перед необхідністю розробки привабливих інструментів для повернення українців із-за кордону, оскільки дефіцит робочої сили посилить свій вплив. Вважаємо, що одним із непривабливих заходів для населення України є підвищення пенсійного віку, однак це є необхідним заходом, і в майбутньому слід очікувати зміни встановлених вікових меж у бік підвищення.

Однією із характеристик сільського населення є дещо нижчий рівень доходів і витрат порівняно із міським. Так, у середньому по Україні величина грошових витрат в сільській місцевості у 2021 р. становила 10568,5 грн/міс на одну особу домогосподарства, або 94% від рівня витрат міського населення (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Динаміка зміни показників рівня життя сільського населення в Україні

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Сукупні ресурси на одне домогосподарство, грн/міс	904,1	12118,5	12432,3	14490,6
у т.ч. міське населення	10121,48	12592,05	–	–
сільське населення	9455,19	11137,11	–	–
Калорійність спожитих продуктів харчування, в середньому на члена домогосподарства, ккал/люд на добу	2978	2951	2862	2779
у т.ч. міське населення	2867	2832	2713	2658
сільське населення	3195	3184	3157	3019
Грошові витрати на одне домогосподарство, грн/міс	7438,06	8900,83	9523,6	11243,4
у т.ч. міське населення	7467,04	8854,85	9820,1	11564,6
сільське населення	5247,59	6279,30	8903,3	10568, 5
Рівень витрат населення у сільській місцевості до міських поселень, %	70,5	70,5	93,5	94,0

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Отже, упродовж досліджуваного періоду спостерігається наближення величини витрат сільського населення до цього показника міського населення, що може свідчити про підвищення рівня якості його життя та зміни пріоритетів у веденні діяльності з вирощування сільськогосподарської продукції у приватному домогосподарстві. Так, покращується харчування населення в сільській місцевості, зокрема калорійність спожитих продуктів харчування є вищою, ніж у містах, що забезпечується веденням підсобного господарства. Інша причина – істотне підвищення заробітної плати в аграрній галузі, середня величина якої у травні 2024 р. була 22 163 грн, або зросла на 11% за рік [113].

Соціально-територіальна підсистема сільського сектору відповідальна за відтворення, навчання, базову підготовку сільської молоді, тому усталена тенденція до зменшення народжуваності в сільській місцевості була одним із

негативних чинників зменшення чисельності працездатного населення. Серед причин, що зумовили таку ситуацію, можна вказати відставання рівня життя сільського населення від міського та його диференційованість залежно від можливості працевзайнятості й ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств та інших підприємницьких структур; транспортна й економічна доступність до районних або обласних центрів, у яких розвинені промислове виробництво та сфера послуг; соціальні умови життя сільського населення не відповідають міському, їх диференційованість в межах ТГ залежно від забезпеченості поселень об'єктами соціального призначення та їх доступності; підвищення вимог сільського населення до якості життєвого середовища тощо. Очевидно, що перелік проблемних питань у розвитку сільських територій в довоєнний період може бути розширений, але основним є стан соціального середовища, в якому відбуваються відтворення та життєдіяльність сільського населення.

Зрозуміло, що соціальні умови життя мають дві сторони: з одного боку, що може надати держава у конкретному населеному пункті для задоволення життєвих потреб за рахунок суспільства, а з іншого – що може дозволити собі конкретна людина та/або її сім'я за рахунок використання власних доходів. У дисертаційному дослідженні важливо проаналізувати стан житлово-комунального господарства, об'єктів соціальної сфери й елементів інженерної інфраструктури безпосередньо в сільських населених пунктах, а також доступність для сільських жителів відповідних послуг.

Проведені реформи адміністративно-територіального устрою призвели до дезінтеграції складових системи соціального обслуговування сільського населення. У минулому концентрація об'єктів соціальної інфраструктури здійснювалася в сільських населених пунктах, де розміщувався менеджмент сільськогосподарських підприємств, та територіальні системи розселення. Водночас, реформування аграрного сектору економіки зумовило припинення функціонування окремих елементів соціальної інфраструктури, оскільки вони залишилися без фінансування. Доступні статистичні дані 2014 р. суцільного обстеження сільських населених пунктів дають змогу надати характеристику житлових умов сільського населення, а також системи

соціально-культурного й комунального обслуговування, благоустрою населених пунктів, а також транспортну доступність центрів обслуговування для жителів віддалених сіл.

Зазначимо, що відносна стабільність розвитку соціальної сфери села в умовах планово-адміністративної системи господарювання забезпечувалася за рахунок того, що більша частина капітальних вкладень у розвиток соціальної та інженерної інфраструктури й майже половина витрат на їх утримання фінансувалася за рахунок прибутків підприємств сільського господарства. У результаті приватизації матеріальної бази сільськогосподарського виробництва й розпаювання земельних угідь об'єкти соціальної та інженерної інфраструктури фактично стали безгосподарними, оскільки діючі виробничі суб'єкти припинили існування, а нові господарські структури втратили інтерес брати на себе додаткові витрати на їх утримання. Можливості державного бюджету також були обмеженими в підтримці розвитку об'єктів соціальної інфраструктури, а місцеві органи самоврядування навіть не були підготовлені до виконання таких функцій. Це зумовило ситуацію, за якої значна кількість об'єктів сфери соціального обслуговування, комунального господарства, інженерних мереж і споруд припинила свою діяльність.

Трансформаційні процеси призвели до комерціалізації різних галузей соціальної сфери сільських населених пунктів, комунального господарства та інженерної інфраструктури шляхом: вкладення приватних інвестицій у ті галузі, які б могли забезпечити їх швидку окупність (торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, комунальне господарство); створення різних форм соціального обслуговування населення на платній основі (платні групи в дитячих садках, платна позашкільна зайнятість учнівської молоді, відкриття торгових точок у розважальних закладах і закладах культури тощо); надання окремих послуг приватними підприємцями (міжміські перевезення пасажирів, розбудова мережі поштового зв'язку «Нова пошта»); залучення сільського населення до участі як у фінансуванні, так і у різних формах безпосередньої участі в спорудженні й ремонті об'єктів соціального призначення, внутрішньосільських мереж комунального господарства (водо- і газопроводів, водовідведення, утилізації побутових відходів), спорудження

різних елементів і об'єктів благоустрою сільських населених пунктів, а інколи навіть міжпоселенських інженерних мереж тощо.

Позитивним моментом у розвитку соціальної інфраструктури є поширення нових форм обслуговування сільського населення, зокрема: підвезення учнів із віддалених сіл шкільними автобусами до загальноосвітніх шкіл; поліпшення обслуговування сільських жителів населених пунктів, які не є центрами низових рад шляхом організації постійного транспортного сполучення із центрами надання адміністративних і соціальних послуг та ін. З метою надання транспортних послуг за рахунок коштів місцевих рад чи субвенцій з державного бюджету проводилося придбання спеціалізованого транспорту, забезпечення пально-мастильними матеріалами і водіями й організація постійного міжпоселенського сполучення. Отже, скорочення мережі соціального обслуговування сільських жителів вирішувалося на основі організації транспортного сполучення із центрами з надання адміністративних і соціальних послуг.

На нашу думку, аналізу стану об'єктів сільської соціальної інфраструктури щодо перспектив її розвитку має передувати з'ясування значення та актуальності тих, для кого вони призначені. Доцільно розпочати аналіз соціального облаштування сільських територій з позиції споживачів послуг сільської соціальної інфраструктури – сільського населення. Для того щоб розвивати інфраструктурні елементи, необхідно визначити потребу в них на поточний момент часу та на конкретній сільській території. Такі дослідження потрібні для прийняття зважених рішень, тим більше, коли йдеться про партнерство на основі діалогу між органами самоврядування, жителями сільської території, державними, регіональними та локальними органами влади й управління для вирішення соціально значимих проблем. На сьогодні до вирішення питань соціального облаштування сільських територій слід залучати представників бізнесових структур, які повинні усвідомлено брати на себе відповідальність за розвиток інфраструктурних елементів. Це означає, що доцільно враховувати зміни, що відбуваються у ставленні сільських жителів до тих чи інших об'єктів соціальної сфери, які традиційно сприймалися як невід'ємний атрибут соціальної інфраструктури, а натепер

вони не затребувані. Або, навпаки, раніше не затребувані об'єкти на сьогодні є важливими й необхідними. Ураховуючи вищезазначене, розглянемо складові елементи соціальної інфраструктури та специфіку послуг, що ними надаються.

Характеристику соціально-територіальної підсистеми країни наведено в Дод. Г. За результатами групування даних суцільного обстеження сіл 2014 р. можливо охарактеризувати як кількісно, так і якісно ті об'єкти соціального призначення та елементи інженерної інфраструктури й благоустрою населених пунктів, які були збережені від руйнування у трансформаційні роки, також оновлені в наступні періоди. Зазначимо, що модернізація об'єктів соціальної інфраструктури відбулася за рахунок залучення інвестицій приватного сектору та активізації розвитку підприємницької діяльності.

Наведений вище перелік об'єктів соціальної інфраструктури має різне функціональне призначення, які в сукупності охоплюють увесь спектр послуг соціального характеру, затребуваних сільськими жителями. Водночас, наведені дані не можуть вичерпно свідчити про реальний стан справ щодо задоволення соціальних потреб. Вважаємо, що створення об'єднаних територіальних громад зумовило закриття в окремих сільських населених пунктах об'єктів соціальної інфраструктури, і це рішення базувалося на врахуванні економічної доцільності їх утримання.

У першу чергу, від величини (людності) населених пунктів та наявності необхідного контингенту споживачів послуг, а вже потім – від реальних можливостей держави та/або місцевих органів самоврядування щодо спорудження необхідних об'єктів за умови їх відсутності. Однак навіть наявність у населеному пункті відповідних об'єктів соціального призначення не завжди гарантувала вирішення проблеми соціального обслуговування його жителів, адже потрібні підготовлений для такої роботи персонал та належне фінансування.

Отже, проблема доступності діючих об'єктів сфери соціального обслуговування та/або пунктів надання адміністративних послуг саме і вирішується через розвиток міжпоселенських зв'язків із кожним з населених пунктів за умови, що в них є необхідні групи споживачів відповідних видів послуг.

Тому відсутність необхідного об'єкта чи можливості отримання послуг за місцем проживання компенсується шляхом організації між поселенського сполучення громадським, приватним або власним транспортом.

Водночас, обстеженням 2014 року було надано можливість органам місцевого самоврядування оцінити ситуацію щодо кількості сільських поселень, де за наявності мінімальної групи споживачів доцільно було б відкрити певний соціальний заклад, пункт громадського харчування або відділення зв'язку. Зазначимо, що наведені дані Дод. Г, п. 11 значно нижчі, ніж ті, що характеризують ситуацію із відсутністю зазначених об'єктів (Дод. Г, пп. 3–8). Зокрема, місцеві органи самоврядування оцінили, що оскільки існує попит сільських жителів, то було б доцільно відкрити у населених пунктах: а) дитячий дошкільний заклад – дитячий дошкільний заклад – 2900 сіл (хоча їх не було в 17813 селах); б) школу – 724 сіл (відповідно 15008 сіл); в) лікарняний заклад – 914 села (відповідно 7306); г) торговельний заклад – 1660 сіл (відповідно 8119 сіл); д) їдальню, кафе – 1535 села (відповідно – 22493 села); е) відділення зв'язку – 119454 села (відповідно – 16857 сіл). Це вже більш ґрунтовна характеристика сільських населених пунктів, яка висвітлює першочергові завдання щодо спорудження нових чи модернізації існуючих об'єктів по соціальному обслуговуванню місцевих жителів. Зрозуміло, що оперативно реалізованими ці завдання не можуть бути, однак, беручи до уваги створений адміністративно-територіальний устрій України і областей, тобто формування ТГ, а також наслідки війни в аспекті руйнування та пошкодження об'єктів соціальної інфраструктури, їх можна скоригувати і прийняти до впровадження на оглядову перспективу.

Питання розвитку дорожньої інфраструктури в сільських громадах нами вивчалось в окремих ТГ Київської області, що дало змогу з'ясувати наступне: значно зменшилися обсяги фінансування на розвиток дорожнього господарства внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, в бюджетах відповідних ТГ відсутні кошти, необхідні на капітальний ремонт вулиць і доріг у населених пунктах, що не дозволяє забезпечити проведення потрібного обсягу робіт для відновлення покриття автомобільних доріг

загального користування, а також вулиць і доріг у населених пунктах; більшість автомобільних доріг загального користування місцевого значення збудовані понад 40–50 років тому, отже не розраховані на інтенсивний рух транспортних засобів та відповідно потребують капітального ремонту. Окрім того, ускладнено транспортне забезпечення надто віддалених від центру ТГ внаслідок низки причин: діюча маршрутна мережа не є оптимальною та не враховує швидкі зміни транспортних потоків, оскільки враховує інтереси лише перевізників; відсутність у бюджетах відповідних ТГ коштів на компенсацію власниками транспортних засобів витрат на перевезення пільгових категорій населення; нестача інвестицій, що призводить до старіння основних фондів та рухомого складу, що зумовлює невідповідність технічного і технологічного рівня вітчизняного транспорту європейським вимогам; відсутність автоматизованої системи обліку оплати проїзду – електронного квитка на автобусних маршрутах загального користування, що не виходять за межі територій районів і територіальних громад.

Одним з елементів створення сприятливих умов для проживання є водопостачання та водовідведення на сільських територіях. Так, у Київській області централізованим водопостачанням забезпечено усі 26 міст (83% від загальної кількості населення), 29 селищ (75%) та 834 села (66%). Упродовж 2020–2023 рр. частка населення, забезпечене централізованим водопостачанням у селищах, збільшилася на 0,5% (до 83%), у сільській місцевості – на 1,5% (до 70%). Забезпеченість населених пунктів централізованим водовідведенням у селищах становить 85,5%, водовідведенням – 14%. На основі вивчення водозабезпечення населення Київської області за період дослідження виявлено такі тенденції: збільшується кількість сільських населених пунктів (і відповідно чисельність населення), охоплених централізованим водопостачанням; зростають обсяги питного водоспоживання у селах та селищах області. Отже, забезпечення населення сільських територій якісною питною водою, централізованим водопостачанням та водовідведенням є одним із пріоритетних завдань, розв'язання якого забезпечить збереження здоров'я, поліпшення умов життєдіяльності і підвищення рівня життя населення.

Детально вивчити житловий фонд сільських територій не є можливим, однак за відібраними ТГ Київської області та доступними статистичними даними нами виявлено характерні тенденції його розвитку. Досліджувана область характеризується підвищеним попитом на нього. Наведені дані таблиці 2.13 свідчать, що найбільші обсяги житлового фонду припали на 2021 р. і становили понад 2041,7 тис. кв. м загальної площі житла (на 17,1% більше, ніж у 2020 р.), у т. ч. в міській місцевості – 907,1 тис. кв. м (на 23,4%), у сільській – 1 134,5 тис. кв. метрів.

Таблиця 2.13

Загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, за типом місцевості по Київській області

Роки	Загальна площа житлових будівель				У тому числі			
					у міській місцевості		у сільській місцевості	
	усього, тис. кв. м	% до загального обсягу	% до попереднього року	у розрахунку на 1 тис. осіб населення, кв.м	тис. кв.м	% до попереднього року	тис. кв. м	% до попереднього року
2020	1732,8	20,5	93,1	974,0	735,2	95,8	997,6	91,2
2021	2041,7	17,9	117,8	1143,1	907,2	123,4	1134,5	113,7
2022	1457,0	20,5	71,4	815,8	733,3	80,8	723,7	63,8
2023	1387,6	18,8	95,2	776,9	489,8	66,8	897,8	124,1

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Київській області.

Внаслідок російської збройної агресії відбулося зниження обсягів житлового будівництва: у 2023 р. введено в дію 1 387,6 тис. кв. м житла, що менше на 4,8% порівняно з 2022 р. і на 32,1%, ніж у 2021 році. Частка житла, введеного в експлуатацію у міській місцевості, в загальних обсягах житлового будівництва становила 35,3% (у 2021 р. – 44,4%), в сільській місцевості – 64,7 % (у 2021 р. – 55,5%).

Отже, наведені розрахунки свідчать, що, незважаючи на продовження війни, у країні не значно зменшилися обсяги будівництва житла в сільській місцевості. Пояснити таку ситуацію можливо привабливістю для проживання у пристойних сільських населених пунктах. Основні причини зниження обсягів будівництва у 2022–2023 рр. зумовлені зниженням попиту через виїзд потенційних покупців за кордон, підвищенням цін на будівельні матеріали та низькою забезпеченістю будівельниками через мобілізацію. Очевидно, що

подальше відновлення обсягів будівництва залежатиме від безпекової ситуації в країні та відповідного відновлення попиту.

Важливий елемент сільської соціальної інфраструктури – лікарняні заклади, а саме: лікарні, амбулаторії, фельдшерсько-акушерські пункти. Споживачами цих послуг є всі категорії жителів сільської території. Вважаємо, що необхідність такого об'єкта обов'язкова, однак сприйняття споживачами наданих послуг залежить від фаховості медичних працівників, їхнього ставлення до роботи й активності в територіальній громаді. Саме тому важливим завданням для керівників місцевого самоврядування ТГ є залучення та надання належних умов для роботи медичних фахівців у сільській місцевості, оскільки жителі вибирають місце одержання якісних медичних послуг – місто чи село. У ситуації, якщо вибір не на користь сільського медичного закладу, то це характеризує недостатній якісний рівень його функціонування.

Зазначимо, що у «Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року» було передбачено розвиток у сільській місцевості закладів первинної медичної (медико-санітарної) допомоги на засадах сімейної медицини. Зокрема, Програмою передбачено розвиток медичного обслуговування у таких напрямках: формування та забезпечення на селі системи надання медичної допомоги населенню на засадах сімейної медицини; забезпечення рівного доступу до надання первинної медичної (медико-санітарної) допомоги сільським жителям шляхом створення фельдшерсько-акушерських пунктів у селах з населенням понад 500 осіб; реорганізація фельдшерсько-акушерських пунктів (ФАП), які обслуговують понад 1000 осіб, в амбулаторії загальної практики сімейної медицини та їх належне оснащення.

Однак сільська медицина фінансувалась за залишковим принципом, тому не створено відповідних умов для їх функціонування, оскільки дві третини із них не мали водопостачання та водовідведення, відсутні санвузли тощо [114]. Отже, ставилися завдання забезпечити доступність та якість медичного обслуговування у сільській місцевості, вирішення яких було покладено на прийнятий Закон «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» [115]. Цей документ як

частина медичної реформи передбачав створення сприятливих умов для залучення в села кваліфікованих лікарів, оснащення сучасним обладнанням амбулаторій та ФАПів, для чого було виділено 5 млрд грн на модернізацію інфраструктури сільської медицини. Проте прийняття цього документа не покращило фінансування первинної ланки сільської медицини – фельдшерсько-акушерських пунктів та не визначило суб'єкта, який повинен взяти на себе їх фінансове забезпечення.

Реформа децентралізації передбачила відповідальність сільських громад за матеріально-технічне забезпечення ФАПів, а саме: медичним обладнанням та виділеними приміщеннями (опалення, електропостачання, водовідведення і т.д.), виплату заробітної плати фельдшеру. Результативність цих заходів характеризують такі дані: у 2017 р. в Україні функціонувало 12 700 ФАПів, а у 2020 р. вже 11 278 од., у 2021 р. – 8708, у 2022 р. – 7575 одиниць. Таким чином, за п'ять років кількість ФАПів у сільській місцевості зменшилася на 40%, що означає погіршення доступності для сільського населення до медичних послуг.

Війна внесла суттєві зміни до можливості одержання жителями не лише сільських територій базових медичних послуг. Так, за прогнозами Управління ООН з координації гуманітарних справ, у 2024 р. понад 14,6 млн осіб (майже 40%) населення нашої країни буде потребувати гуманітарної допомоги, особливо у східних та південних областях [116]. У прифронтових регіонах міське та сільське населення відчуває обмежений доступ до водопостачання, продовольства, житла, соціально-правового захисту та послуг з охорони здоров'я. Так, 7,8 млн осіб у 2024 р. потребуватимуть допомоги в отриманні послуг з охорони здоров'я.

Іншою проблемою функціонування закладів охорони здоров'я в сільській місцевості є дефіцит медичного персоналу, особливо у районах, які були в окупації та наближені до лінії фронту. Основною причиною стала міграція всередині країни або за кордон медичних працівників, внаслідок чого їх чисельність зменшилася на 13,7% (89 тис. осіб) у 2022 р. порівняно з 2021 роком. Окрім цього відбувається мобілізація медичних працівників до Збройних Сил України, що є необхідною умовою збереження життя та

здоров'я українських воїнів. Встановити чисельну величину мобілізованих медиків на сьогодні не можливо, оскільки в умовах воєнного стану деякі статистичні дані недоступні з огляду на національну безпеку країни. Окрім цього випускники медичних закладів виявляють недостатній інтерес до роботи в закладах первинної медичної допомоги, що певною мірою посилить нестачу кадрового персоналу в медичних закладах сільських територій у майбутньому.

Однією із необхідних умов збереження та розвитку медичних закладів у сільських поселеннях є покращення їх фінансування, оскільки спроможність окремих ТГ є досить низькою щодо їх утримання. Так, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, державні видатки на первинну медичну допомогу (ПМД) в Україні є низькими порівняно з іншими європейськими країнами. У 2020 р. державні витрати на ПМД, разом із зовнішнім фінансуванням, становили 0,75% валового внутрішнього продукту (ВВП). Крім того, витрати на ПМД на одну особу в Україні найнижчі досліджуваному регіоні – лише 104 дол США, з яких 26 виділяються з державних джерел [114]. Отже, частка державних коштів становить лише 26% від загальних витрат.

Нами вище зазначено, що ТГ відчували нестачу фінансових ресурсів на утримання медичних закладів, яка під час війни посилилася як для тих, що перебували на наближених до фронту територіях, так і тих, що приймали ВПО. Дані національної статистики свідчать, що до війни місцеві бюджети склали чверть доходів зведеного бюджету, ТГ зібрали 400 млрд гривень, але міграція населення та закриття бізнесу суттєво скоротили доходи. За результатами опитування Київської школи економіки, у 2022 р. кожна четверта громада у зоні бойових дій одержала на 50% менше доходів від довоєнних планів. Серед ТГ, які опинилися поза зоною бойових дій, дві третини повідомляли про зменшення доходів [109], що ускладнило фінансування ними закладів освіти й медицини.

З метою формування привабливості роботи медичного працівника у сільській місцевості необхідно врахувати особливі умови їхньої праці та усунути наявні неузгодженості, а також мотивувати заробітною платою. Так,

медичний працівник надає послуги населенню, що мешкає у ТГ, радіус поселення яких може коливатися в межах 20–50 км, що вимагає відвідного стану доріг, транспортного засобу та витрат на паливо. Враховуючи ціну на паливо, на сьогодні це значні витрати, які повинна відшкодовувати ТГ. Отже, потреба у фінансових ресурсах на організацію роботи закладів ПМД є вищими у сільській місцевості, ніж у містах.

Інша невирішена проблема криється в тому, що сімейним лікарям у сільській місцевості не вигідно працювати понад встановлену норму обслуговування пацієнтів (2000 декларацій). Це зумовлено тим, що згідно з тарифами-2024 Пакетів медичних послуг діють понижувальні коефіцієнти за декларації, укладені понад встановлені ліміти. Тобто, якщо кількість декларацій, які уклав один лікар, перевищує оптимальну більше ніж на 10 відсотків, то усі декларації оплачуються із застосуванням понижувальних коефіцієнтів. Отже, у селах, де проживає понад 2000 осіб, існує ризик залишитися без декларацій окремим особам, оскільки це економічно не вигідно для медичного працівника. Вважаємо, що таку неузгодженість доцільно переглянути, оскільки ймовірність настання такої ситуації у сільській місцевості підвищується із врахуванням великої кількості ВПО, що прибули на поселення в сільську місцевість.

Розглянемо особливості функціонування закладів освіти у сільській місцевості, які представлено двома основними складовими – заклади середньої освіти та дошкільні заклади освіти. Ці заклади освіти надають специфічні послуги, основними споживачами яких є діти відповідного віку та їхні батьки. На сьогодні основною проблемою функціонування закладів освіти в сільській місцевості є неукомплектованість їх як педагогами, так і учнями, що не сприяє належній якості освіти. Відомо, що в Україні ухвалено стратегію оптимізації мережі навчальних закладів, якою передбачено створення опорних шкіл, які будуть приймати учнів із закритих чи реорганізованих закладів освіти.

Серед цілей реформи освітянських закладів виділимо покращення якості навчання всіх учнів незалежно від місця їхнього проживання, що сприятиме забезпеченню рівного доступу до освіти. Результати зовнішнього

незалежного оцінювання сільських випускників свідчать про нижчий рівень знань порівняно з учнями ліцеїв, гімназій і спеціалізованих шкіл міст. Водночас, внаслідок пандемії та повномасштабної війни, рівень якості учнів сільських шкіл значно знизився, що пояснюється низкою причин, серед яких слід назвати такі: відсутність технічних засобів для навчання онлайн як у здобувачів освіти, так і вчителів, нестабільне електропостачання, відсутність Інтернету тощо.

Іншою причиною є недостатнє фінансування та матеріально-технічне забезпечення закладів освіти в сільській місцевості для організації безпечного та відповідного освітнього процесу. Оскільки у малокомплектних школах видатки на одного учня перевищують цей показник у закладах з великою чисельністю учнів, що також не сприяє підвищенню якості освіти учнів малокомплектних шкіл. Очевидно, що в умовах демографічної кризи чисельність здобувачів освіти – учнів у сільських школах, буде зменшуватися, тому це призведе до стану мало комплектної. Отже, економічно доцільно сконцентрувати фінансові ресурси на забезпечення опорної школи. Окрім цього опорна школа матиме більші можливості щодо залучення коштів субвенції, які виділяються залежно від кількості учнів у навчальному закладі. Однак, за таких умов постає потреба в організації транспортування учнів із віддалених сіл ТГ до опорної школи. Безперечно, щодо цієї новації в суспільстві висловлюються різні думки стосовно того, що це не турбота про якість освіти, а оптимізація витрат на утримання освітніх закладів, підтримка тих керівників органів місцевого самоврядування, які не бажають фінансувати розвиток освітніх закладів тощо [117]. Вважаємо, що цілком зрозумілим є прагнення оптимізувати витрати бюджету в умовах війни, однак органам самоврядування необхідно раціонально підходити до питання оптимізації освітніх закладів, оскільки після їх закриття може відбуватися процес переселення родин у центри, де розміщені опорні школи, а наслідок буде обезлюднення територій та їх деградація, що призведе до зникнення з мапи територіальної громади.

Розглянемо розвиток закладів дошкільної освіти в країні за даними статистичного обстеження (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Динаміка показників розвитку закладів дошкільної освіти в Україні

Показники	2015 ¹	2019 ¹	2020 ¹	2021 ¹	2022 ²	2023 ²
Кількість закладів, тис. ³	14,8	14,8	15,3	15,0	13,9	13,5
у сільській місцевості	9,1	9,0	9,2	9,0	8,2	7,7
в них місць, тис.	1 105	1 155	1 153	1 138	1 047	1010
у сільській місцевості	333	349	343	338	302	284
Кількість дітей у закладах, тис. осіб	1 291	1 230	1 151	1 111	934	862
у сільській місцевості	310	294	266	264	223	206
Охоплення дітей закладами, %	55	63	63	65	53 ⁵	...
у сільській місцевості	40	43	42	43	35 ⁵	...
Кількість дітей у закладах у розрахунку на 100 місць, осіб ⁶	114	105	98	96	88	84
у сільській місцевості	87	80	73	74	70	69
Чисті показники охоплення закладами дошкільної освіти дітей різних вікових груп сільська місцевість	28,0	31,2	30,0	31,9	26,9	...
0–2 роки	6,7	8,4	7,6	8,7	6,5	...
3–4 роки	55,6	62,7	61,2	66,6	55,8	...
5 років	57,4	54,4	54,3	54,3	47,1	...
3–5 років	56,2	59,7	58,8	62,2	52,7	...
6 років	4,4	2,9	3,3	3,6	4,1	...
3–6 років	43,4	44,6	43,2	46,1	39,4	...

¹ Без урахування дітей закладів дошкільної освіти тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

² Без урахування дітей закладів дошкільної освіти тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

³ У 2015 та у 2019 рр. враховані заклади, які працювали протягом року, з 2020р. – також враховані заклади, які не працювали протягом року або більше з будь-якої причини.

⁴ З урахуванням дітей, охоплених соціально-педагогічним патронатом.

⁵ У розрахунку використано дані про чисельність постійного населення України на 01.01.2022.

⁶ Без урахування дітей у групах короткотривалого перебування.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Наведені дані таблиці 2.14 свідчать, що за період аналізу відбулося суттєве зменшення кількості закладів дошкільної освіти на 15,4%, у 2023 р. – 7,7 тис. одиниць. Така ситуація зумовила відповідне зменшення кількості місць у цих закладах. Важливо привернути увагу до невисокого показника охоплення дітей закладами дошкільної освіти в сільській місцевості, який у 2023 р. становив 35,0%, або знизився за період аналізу лише на 5 в.п. Це дає підстави для висновку про те, що діти у селах перебувають поза закладами дошкільної освіти, що може бути зумовлено як можливостями домогосподарства самостійно забезпечувати догляд за дитиною, так і ситуацією закриття закладу. Трапляються непоодинокі випадки, коли в населеному пункті заклад

дошкільної освіти закривається, а основним аргументом при цьому є високі витрати на його утримання. Тому в разі відсутності можливості відводити дитину до садка родина ухвалює рішення знаходити можливості перебування дитини поза закладом дошкільної освіти. Такі рішення ухвалюють органи місцевого самоврядування, коли в результаті об'єднання на території громади може бути декілька закладів дошкільної освіти, і, як правило, залишається один заклад – найчастіше в центрі надання адміністративних послуг, а інші припиняють роботу. На поточний момент часу таке рішення може сприйматися як раціональне, однак й може зумовити негативні процеси обезлюднення сільської місцевості. Саме тому необхідно дуже виважено ухвалювати такі рішення на локальному рівні й розглядати варіант закриття як такий, що зумовить ланцюгову реакцію в згортанні розвитку сільської території.

Окрім цього низький відсоток охоплення дітей віком 0–2 роки такими закладами свідчить про відсутність можливостей надання послуг для ясельної групи дітей у сільських населених пунктах. Отже, можна констатувати прояв кризових явищ у розвитку закладів дошкільної освіти в сільській місцевості, оскільки при незначних темпах зменшення їх кількості залишається низьким рівень охоплення дітей, тобто на балансі ТГ громади потужності обліковуються, однак вони не працюють. Отже, якщо будівлі та обладнання дошкільного закладу не будуть використовуватися, то з часом вони руйнуватимуться, і, як наслідок, будуть не придатними для виконання своїх функцій.

Перейдемо до аналізу тенденцій розвитку закладів загальної середньої освіти в країні (табл. 2.15). Наведені дані таблиці 2.15 свідчать, що у кількість закладів загальної середньої освіти в сільській місцевості за період аналізу зменшилася на 36,3% і становила у 2023 р. 7439 одиниць. За результатами дослідження виявлено тенденцію до незначного зменшення чисельності учнів лише на 8,2%, у 2023 р. 1099,3 тис. осіб. Така ситуація зумовила збільшення показника кількості учнів у розрахунку на один заклад у 2023 р. на 44%.

Отже, через стрімке зменшення кількості освітніх закладів середньої освіти збільшилося навантаження на один освітній заклад, що є позитивним моментом.

Таблиця 2.15

**Динаміка показників розвитку закладів загальної середньої освіти
в сільській місцевості України¹**

Показники	2015/16 ²	2019/20 ²	2020/21 ²	2021/22 ²	2022/23 ³	2023/24 ³
Кількість закладів – усього, од.	11 668	9 622	9 302	8 446	7 698	7 439
у т. ч. засновані на власності державній та комунальній	11 657	9 596	9 271	8412	7 663	7 396
приватній	11	26	31	34	35	43
Кількість учнів – усього, осіб	1197208	1203515	1212247	1195679	1133997	1099282
у т.ч. засновані на власності державній та комунальній	1196303	1200889	1209200	1191673	1130090	1094170
приватній	905	2 626	3 047	4 006	3907	5 112
Кількість учнів у розрахунку на 1 заклад	102,6	125,1	130,3	141,6	147,3	147,8
у т.ч. засновані на власності:						
державній та комунальній	102,6	125,1	130,4	141,7	147,5	147,9
приватній	82,3	101	98,3	117,8	111,6	118,9

¹ Денні та вечірні (змінні) заклади. З 2021/22 навчального року – заклади загальної середньої освіти усіх форм здобуття освіти.

² Без урахування учнів закладів загальної середньої освіти тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

³ Без урахування учнів закладів загальної середньої освіти тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

⁴ Крім того, 42 заклади загальної середньої освіти у містах та 148 закладів у сільській місцевості, заснованих на державній та комунальній власності, перебувають на капітальному ремонті та не працюють з інших причин, а діяльність 387 закладів загальної середньої освіти, заснованих на державній та комунальній власності, призупинена (125 закладів у міській місцевості, 262 – у сільській). Діяльність 18 закладів загальної середньої освіти, заснованих на приватній власності, призупинена (16 закладів у міській місцевості, 2 – у сільській).

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Однак, досягнутий результат завжди необхідно оцінювати з позиції понесених втрат. Прийнято вважати його позитивним, якщо такі втрати перебувають у належних межах і не будуть посилювати негативні процеси в майбутньому. Очевидно, що подібного порівняння локальні органи самоврядування не проводили, оскільки в останні роки домінує підхід до ухвалення рішення без глибокого обґрунтування, з орієнтацією на вирішення однієї окремої проблеми; до прикладу, зменшення витрат на утримання без врахування специфіки об'єктів соціальної інфраструктури. Вважаємо, що, насамперед, менеджмент ТГ повинен знати про капіталомісткість об'єктів, будівництво чи модернізація яких потребуватимуть значних

капіталовкладень у перспективі, які будуть не досяжними для громади, тому доцільно їх не втрачати.

Ураховуючи обмеженість доступних статистичних даних про розвиток інших складових соціальної інфраструктури вважаємо за доцільне провести поглиблений аналіз доступу до послуг цієї сфери сільського населення, який поєднує доступні статистичні дані та первинну інформацію, одержану шляхом опитування сільських жителів окремих територіальних громад.

2.3. Оцінювання доступності соціальної інфраструктури сільських територій

Варто зазначити, що дієвим механізмом подолання існуючих негативних демографічних тенденцій стосовно сільського населення може стати випереджальний розвиток соціальної інфраструктури. Питання управління соціальною інфраструктурою необхідно розглядати як сукупність об'єктів, фахівців та послуг соціально-культурної сфери сільських територій, які забезпечують якість життя населення та розвиток окремої людини.

У попередньому підрозділі дисертаційного дослідження встановлено скорочення об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема закладів дошкільної та загальної середньої освіти, медичних закладів, зменшення працюючих в них тощо, що зумовлює більш стрімкий відтік із сіл кваліфікованої робочої сили. Передачу до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури не було підкріплено наповненням місцевих бюджетів відповідними фінансами. Агрохолдинги також, переважно, не вбачають необхідності в розвитку соціальної інфраструктури села, хоча вона підвищує привабливість території, сприяє підвищенню якості трудового потенціалу, гальмує вимивання працездатного населення та руйнацію населених пунктів. Стан соціальної сфери села, відповідно й інші аспекти життєдіяльності населення сільських територій, наближається до критичного [118], оскільки прояв негативних тенденцій посилюється воєнними діями в Україні.

Водночас, навіть дуже високі показники якості життя в тих чи інших сільських населених пунктах не обов'язково сприятимуть міграції в села та/або зміни демографічної ситуації, зокрема демографічному вибуху. Окрім

того, не має підстав стверджувати про наявність істотної, але уповільненої взаємної залежності збільшення чисельності населення на конкретній сільській території та підвищення якості життя, оскільки для будівництва чи модернізації об'єктів соціальної інфраструктури потрібен дуже великий часовий лаг. Однак можливо досягнути зниження кількості рішень про переїзд із певної території населенням за умови підвищення інформаційної підтримки й ефективному управлінні з боку територіальних органів самоврядування процесами оновлення соціальної сфери села. Реалізацію заходів щодо розвитку соціальної інфраструктури доцільно передбачити у стратегічних планах розвитку сільських територій громади, зокрема при плануванні показників соціально-економічного розвитку.

Безперечно, негативно впливають на стан соціальної інфраструктури воєнні дії на території України. У таблиці 2.16 наведено дані про пошкодження та руйнацію соціальних об'єктів Київської області в кількості 29 147 об'єктів, з яких відновлено 17 466, або 59,9%.

Дані таблиці 2.16 свідчать, що з 26232 пошкоджених об'єктів житлового фонду (1772 – багатоповерхові будинки, 24460 – приватні будинки) відновлено 15877 од., із 244 закладів середньої та дошкільної освіти, що зазнали пошкоджень, відновлено 202, а з 129 пошкоджених адміністративних будівель і ЦНАПів – 78 об'єктів. Також відновлено 115 медичних закладів із 140 пошкоджених внаслідок військової агресії; 87 об'єктів культури та релігійних споруд з 151-го і 14 спортивних об'єктів із 26 пошкоджених закладів спорту. Така ситуація ускладнює одержання населенням певних соціальних послуг.

На основі відкритих статистичних даних розглянемо більш комплексно питання доступності до об'єктів соціальної інфраструктури на прикладі Київської області.

У досліджуваній області наприкінці 2023 р. функціонувало 760 закладів дошкільної освіти (ЗДО), у яких виховувалося 56,7 тис. дітей. Внаслідок російської воєнної агресії було пошкоджено та зруйновано 86 об'єктів дошкільної освіти, з яких на сьогодні відбудовано 71 заклад.

Таблиця 2.16

**Кількість пошкоджених та відновлених об'єктів Київської області
(станом на 10.06.2024 р.)**

Елемент інфраструктури	Пошкоджені об'єкти	Відновлені повністю	Відновлені частково
Житлові будинки (багатоповерхові)	1 772	976	390
Житлові будинки (приватні садиби)	24 460	9 207	5 304
Заклади загальної середньої освіти	155	116	14
Заклади дошкільної освіти	89	67	5
Заклади охорони здоров'я	140	98	17
Адмінбудівлі та ЦНАП	128	73	5
Спортивні заклади	26	9	5
Заклади соціального захисту	9	7	2
Об'єкти культури та релігійні споруди	151	64	23
Інші об'єкти інфраструктури	1396	232	173
Об'єкти життєзабезпечення	714	439	144
Автомобільні дороги	67	45	22
Мости	40	15	14
Всього	29 147	11348	6118

Джерело: розраховано за даними Київської військової обласної адміністрації.

За період 2020–2023 рр. в області створено 7 795 нових місць для дітей дошкільного віку, а також відкрито 68 ЗДО (9 новобудов, 5 закладів після реконструкції, а також видано ліцензії на здійснення діяльності за рівнем дошкільної освіти 54 приватним закладам і 18 ФОПам). Натеper в області функціонує 73 приватних заклади (найвищий показник в Україні). Усіма формами дошкільної освіти охоплено 97 % дітей віком від 3 до 6 років (у 2020 р. – 95%).

У досліджуваній області розширено мережу ЗДО та створено в них додаткові місця, зменшено показник перевантаження закладів. Розраховано, що у 2023 р. в ЗДО області кількість дітей дошкільного віку з розрахунку на 100 місць становила 79, у 2020 р. – 95 дітей. Водночас у громадах Київської області навантаження на ЗДО є нерівномірним (дод. Д).

Наведені дані таблиці 2.17 свідчать, що кількість загальної середньої освіти області (далі – ЗЗСО) у 2023 р. складається із 627 шкіл (з них 569 – ЗЗСО комунальної власності ТГ, у т. ч. 11 комунальної форми власності, 58 –

приватної), що на 45 од. більше, ніж у 2022 році. У сільській місцевості розташовано 356 ЗЗСО (62 % від загальної кількості), у міській – 213 ЗЗСО (38%). У ЗЗСО у 2023/2024 навчальному році навчається понад 238 тис. учнів (на 2,2 тис. учнів більше порівняно з їх кількістю у 2022/2023 навчальному році, у т. ч. понад 13 тис. внутрішньо переміщених дітей).

Таблиця 2.17

**Динаміка кількості дошкільних та шкільних закладів освіти
у Київській області**

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. в % до 2020 р.
Кількість закладів дошкільної освіти	807	824	784	760	94,2
Кількість дітей, які відвідують ЗДО	68173	67809	58830	56709	83,2
Кількість створених додаткових місць	1060	2512	1698	2525	238,2
Кількість вихованців на 100 місць	95	92	92	79	83,1
Кількість закладів загальної середньої освіти	702	656	640	627	89,3
Кількість учнів у ЗЗСО	232276	240419	241348	238588	102,7
Кількість учнів, що припадає на один ЗЗСО	333,7	366,5	377,1	380,5	114,0

Джерело: розраховано за даними Київської військової обласної адміністрації.

Зазначимо, що у 2023/24 н.р. порівняно з 2022/23 н.р. збільшився відсоток наповнюваності класів у ЗЗСО – 19,6 (2022/23 н.р. – 18,9 учнів). Отже, в результаті оптимізації та реорганізації мережі закладів освіти спостерігається зменшення кількості закладів освіти комунальної власності у більшості громад: якщо у 2020 р. їх кількість становила 653 ЗЗСО, то у 2023 р. – 569 ЗЗСО. Визначено, що в області функціонують 63 приватних ЗЗСО, а також 92 опорних заклади освіти, де навчається майже 52 тис. учнів, що на 3,3 тис. осіб більше, ніж у 2022/2023 навчальному році.

Для організації підвезення учнів сільської місцевості до закладів освіти задіяно 395 шкільних автобусів. У 2023 р. парк шкільних автобусів поповнився 83 од., зокрема, громади закупили 8 шкільних автобусів, ще 30 автобусів передано громадам області від іноземних партнерів, у співфінансуванні державного та місцевих бюджетів області закуплено 45 автобусів.

Щодо розвитку мережі закладів охорони здоров'я на Київщині, то з 2014 р. в області велася цілеспрямована робота з оптимізації мережі лікарняних закладів. Мережа закладів, які мають у своєму складі стаціонарні відділення, зменшилася з 72 до 47 установ. Визначено, що показник забезпеченості населення області стаціонарними ліжками знизився відповідно з 54,03 на 10 тис. населення у 2021 р. до 50,14 у 2023 році (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Динаміка кількості закладів охорони здоров'я у Київській області

Заклади охорони здоров'я	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. в % до 2021 р.
Кількість закладів охорони здоров'я області	127	127	127	100,0
Лікарняні установи	50	48	47	94,0
з них:				
обласні лікарні для дорослих	2	2	1	50,0
обласні дитячі лікарні	2	2	2	100,
центральні районні лікарні	17	16	7	41,2
міські лікарні	16	16	28	175,0
районні лікарні	3	4	1	33,3
пологові будинки	2	2	2	100,0
психіатричні лікарні	2	2	2	100,0
спеціалізовані лікарні	2	2	1	50,0
диспансери зі стаціонарами	4	2	1	25,0
медичні центри (різного профілю) зі стаціонарним відділенням	-	-	2	-
Кількість стаціонарних ліжок у закладах охорони здоров'я області	9633	9288	8972	93,1
Забезпеченість населення ліжками на 10 тис. осіб	54,03	51,91	50,14	92,8

Джерело: розраховано за даними Київської військової обласної адміністрації.

За даними таблиці 2.18, зменшення кількості стаціонарних ліжок зумовлює зниження доступності для населення області стаціонарної допомоги. Однак, збільшення показників кількості госпіталізованих хворих при зменшенні загальної кількості ліжок було досягнуто за рахунок інтенсивнішого та ефективнішого використання наявних людських і матеріальних ресурсів, впровадження сучасних діагностичних та лікувальних технологій і перегляду за рахунок цього термінів лікування хворих у стаціонарі. Саме тому визначення рівня доступності для населення послуг закладів охорони здоров'я доцільно вивчати на основі опитування сільських жителів.

За даними Національної служби здоров'я України, відсоткове охоплення населення медичними послугами на рівні первинної медичної допомоги становило: у 2021 р. 87,9%; 2022 р. – 88,9%; 2023 р. – 91,8%; 2024 р. – 92,1% [119]. За період аналізу кількість штатних посад лікарів за три роки зменшилась на 0,8% (з 6689,50 у 2021 р. до 6635,0 у 2023 р.). Забезпеченість населення лікарями на 10 тис. населення також зменшилась на 1,18% (2021 р. – 26,29%, 2022 р. – 26,37%, 2023 р. – 25,98%).

Доступність для населення медичної допомоги безпосередньо пов'язана з наявністю кадрів у лікувальних закладах області (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

**Динаміка кадрового забезпечення закладів охорони здоров'я
Київської області**

Показники	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. в % до 2021 р.
Штатні лікарські посади	6689,50	6650,00	6635,00	99,2
Фізичні особи	4687	4719	4648	99,2
Укомплектованість штатних посад фізичними особами, %	70,07	70,96	70,0	99,9
Забезпеченість населення лікарями на 10 тис. осіб	26,29	26,37	25,98*	98,8
Штатні посади молодших медичних спеціалістів	10880,00	10188,50	9739,50	89,5
Фізичні особи	8463	8252	7948	93,9
Укомплектованість штатних посад фізичними особами, %	77,78	80,99	81,61	104,9
Забезпеченість населення молодшими медичними спеціалістами на 10 тис. осіб	47,47	46,12	44,42*	93,6

*Розрахунок на чисельність населення станом на 01.01.2022 р.

Джерело: складено та розраховано за даними звітної форми № 20.

Наведені дані таблиці 2.19 свідчать про нестачу медичних кадрів, оскільки укомплектованість усіх штатних посад лікарів фізичними особами зменшилась за період аналізу на 0,01 в.п. і становила у 2023 р. 70%, що є недостатнім для якісного надання медичних послуг населенню.

Для забезпечення належного рівня надання медичної допомоги населенню області слід вжити заходів з визначення базових умов розвитку системи охорони здоров'я області (модернізація медичної інфраструктури, покращення доступу до медичних послуг, підвищення кваліфікації медичного персоналу, розвиток профілактичних програм, забезпечення

стійкості системи охорони здоров'я в умовах надзвичайних ситуацій), що дозволить забезпечити право кожного жителя міста та села на доступність якісних медичних послуг.

Постає також необхідність у відкритті нових амбулаторій загальної практики сімейної медицини у сільській місцевості та забезпечення їх оснащенням відповідно до чинних нормативів для наближення медичної практики до населення у межах пішої доступності.

На наше переконання, розвиток обласного Центру телемедичних послуг також сприятиме підвищенню доступності сільського населення до медичних послуг. Так, у 2023 р. у селі Медвин Білоцерківського району відкрито Медвинську амбулаторію загальної практики сімейної медицини завдяки Уряду Франції, громадській організації «Національна федерація цивільного захисту» та компанії «Servier Ukraine», яка отримала два комплекти телемедичного обладнання для обслуговування пацієнтів і два легкові автомобілі з необхідним медичним оснащенням [120]. Безперечно, що реалізацію подібних проєктів доцільно запровадити по території України.

Отже, мережа закладів охорони здоров'я Київської області, які мають стаціонарне відділення, скоротилася з 72 до 47 установ, що зумовило зниження показника забезпеченості населення області стаціонарними ліжками із 54,03 на 10 тис. населення до 50,14 на 10 тис. осіб. З метою виявлення чи не призвело зменшення кількості стаціонарних ліжок до зниження доступності медичних послуг для населення області важливо провести опитування.

Належне місце відводиться вирішенню питань облаштування внутрішньо переміщених осіб в області. Так, у місцях компактного проживання мешкають 4 449 ВПО, провадиться постійний моніторинг потреб у визначених місцях тимчасового проживання, вивчення проблемних питань та проведення заходів щодо їх вирішення і покращення умов проживання. На території Київської області розгорнуто 17 модульних містечок, основну частину жителів яких становлять громадяни з відповідних громад, житло яких було зруйноване або пошкоджене внаслідок збройної агресії.

Реалізацію державної культурної політики в Київській області забезпечує цілісна мережа закладів культури, всього – 1678, з них 13 закладів культури обласного підпорядкування. Зазначимо, що у ТГ області функціонує 774 клубних заклади, 785 бібліотек, 37 музеїв, 2 парки культури і відпочинку, 63 мистецькі школи сфери культури, 2 кінотеатри, муніципальний театр та Будинок органної та камерної музики.

Очевидно, що на розвиток культури протягом 2020–2023 рр. значний вплив мало запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, а також повномасштабна війна росії.

Встановлено, що станом на кінець 2023 р. мережа бібліотек системи Міністерства культури України налічувала 785 закладів, переважна більшість з яких (740 бібліотек або 85%) розташована в сільській місцевості. Щорічно відбувається скорочення мережі бібліотек області. Так, упродовж 2020–2023 рр. мережа бібліотек зменшилася на 85 закладів, що своєю чергою призвело до щорічної втрати користувачів бібліотек. Майже кожний третій житель області є читачем бібліотек. Послугами бібліотек щорічно користується понад 400 тис. осіб, із них понад 300 тис. осіб (75%) читачі сільських бібліотек. Сукупний бібліотечний фонд становить 5981,3 тис. прим., із них 3499,3 тис. прим. (55%) зберігаються в сільських бібліотеках. Щорічна книговидача досягає в середньому 7,2 млн прим. книг, у сільських бібліотеках – 5,4 млн прим. книг.

У Київській області функціонує 63 заклади спеціалізованої мистецької освіти, які надають початкову мистецьку освіту, з них: музичних шкіл – 17 (у т.ч. в сільській місцевості – 8), шкіл мистецтв – 45 (у т.ч. в сільській місцевості – 22), художня школа в м. Переяслав.

Упродовж 2022–2023 рр. відбулися зміни у кількості учнів та викладачів, що пов'язано з введенням в Україні режиму воєнного стану внаслідок широкомасштабного вторгнення рф на територію України (табл. 2.20).

Узагальнюючи викладене вище, можна дійти висновку, що досліджувана область має розгалужену мережу закладів культури, яка задовольняє творчі,

інформаційні, духовні, індивідуальні, естетичні, фізичні, інтелектуальні потреби населення.

Таблиця 2.20

Динаміка показників розвитку мистецьких навчальних закладів у Київській області

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. у % до 2020 р.
Мережа мистецьких шкіл сфери культури	62	62	62	63	101,6
у т. ч. в сільській місцевості	26	25	28	30	115,4
Педагогічні працівники (всього)	1 988	1 862	1 619	1 753	88,2
Учні мистецьких шкіл сфери культури (всього):	20 285	18 420	16 396	16 938	83,5
у т. ч. в сільській місцевості	7 885	6 187	5 352	6 242	79,2
Учні з багатодітних та малозабезпечених сімей	4 187	3 802	3 486	3 001	71,7
у т. ч. в сільській місцевості	1 929	1 586	1 115	1 144	59,3
Учні з особливими освітніми потребами	165	121	115	259	160,0
у т. ч. в сільській місцевості	60	21	23	42	70,0

Джерело: розраховано за даними Київської військової обласної адміністрації.

Важливим завданням постає збереження позитивних тенденцій у сфері культури та мистецтва щодо розширення діяльності, збільшення активної роботи закладів культури.

Щодо розвитку потужностей спортивної інфраструктури, то у Київській області відчувається нестача коштів на розвиток, оплату тренерів, організацію заходів та забезпечення необхідним обладнанням, що обмежує можливості й доступність послуг для розвитку фізичної культури та спорту для населення області. У сільських та селищних територіальних громадах і віддалених населених пунктах найчастіше не вистачає спортивних майданчиків, стадіонів та інших об'єктів, що ускладнює доступ до занять спортом для місцевих жителів. Більшість спортивних об'єктів у сільських населених пунктах застарілі й потребують реконструкції або модернізації, що знижує їх привабливість та функціональність. На сьогодні відсутня повноцінна управлінська вертикаль у сфері фізичної культури і спорту в області, наявне обмежене фінансування фізкультурно-оздоровчих та спортивно-масових заходів за рахунок місцевих бюджетів, вирішення яких

потребує комплексного підходу та координації зусиль з боку місцевого самоврядування територіальних громад.

З метою визначення єдиних підходів до оцінювання соціальної інфраструктури сільської території в аспекті її доступності для населення та рівня задоволення нею нами проведено опитування респондентів, жителів сільських територій центральної частини країни, яке дало змогу одержати відповіді на поточну ситуацію та виділити існуючі проблеми з даного питання. Методичні підходи до первинного збирання інформації охоплювали такі елементи:

1. Обґрунтування концепції дослідження: а) визначення основної проблеми дослідження – аналіз забезпечення сільських населених пунктів об'єктами соціальної інфраструктури, виявлення чинників, які впливають на її стійкість; б) визначення цілі та завдань дослідження – налічує два основних етапи: з'ясування рівня задоволення сільських жителів послугами об'єктів соціальної інфраструктури на основі експертних оцінок; проведення дослідження з оцінювання ВПО, які в поточний момент проживають на території сільської території; основним чинником, що мотивує їх до обрання проживання на цій території, є чинник привабливості інфраструктури громади; в) наукова гіпотеза дослідження – соціальна інфраструктура є значимим чинником стійкості для локальних систем виробництва сільськогосподарської продукції та розселення, однією з основних причин міграції, однак поточний стан соціальної інфраструктури та якість послуг, що нею надаються, перешкоджають подальшому розвитку та потребують обґрунтованих управлінських рішень і способів її модернізації;

2. Визначення основних джерел інформації: джерела вторинної інформації – дані про соціально-економічний розвиток ТГ, про структуру чисельності постійного населення в окремих сільських населених пунктах, яке проживає в межах території більше одного року;

3. Терміни проведення дослідження – період збирання та аналізу інформації по дослідженню – з вересня по грудень 2023 р.; оброблення та інтерпретація результатів дослідження. Контроль за достовірністю результатів та повнотою заповнення матеріалів дослідження.

Загальна кількість опитаних під час проведення дослідження респондентів становить 1500 осіб, які є жителями 10 територіальних громад (5 ТГ у Київській, 3 ТГ у Черкаській, 2 ТГ у Вінницькій областях). Повний перелік ТГ, жителів яких було залучено до опитування в межах даного дослідження, наведено у додатку Е.

Розрахунок вибірки для формування дослідження з оцінювання доступності соціальної інфраструктури для жителів сільського населеного пункту представлено у табл. 2.21. Зазначимо, що загальна чисельність опитаних у процесі проведення дослідження респондентів становить 755 осіб та відповідає всім вимогам до репрезентативності вибірки, рівень похибки не перевищує 3%.

Таблиця 2.21

Розрахунок вибірки дослідження з оцінювання доступності соціальної інфраструктури сільських населених пунктів

Показники	Генеральна сукупність	Частка, %	Кількість опитаних, осіб	
			жителів, які проживають на постійній основі	ВПО
Чисельність постійного населення	365930	100,0	600	155
у т.ч. по громадах Вінницької області	65566	17,9	156	41
Київської області	274817	75,1	326	78
Черкаської області	25547	7,0	118	36

Джерело: складено автором.

Характеристики соціальних та демографічних параметрів респондентів, які проживають у сільській місцевості на постійній основі, наведено в додатку Ж. До основних параметрів вибірки респондентів можна віднести такі характеристики, як стать, вік, сімейний стан. Ці параметри дозволили охопити всі верстви сільського населення та забезпечити репрезентативність вибірки, що позитивно вплине на точність висновків, які будуть зроблені за результатами опитування. Вибірка даних дала змогу охопити всі верстви населення за параметрами «освіта» та «зайнятість населення». Окрім того, 63% опитаних мають у своїх сім'ях неповнолітніх дітей, що є досить вагомим чинником для нашого дослідження, оскільки можливо визначити їхні потреби та рівень доступності до освітньої інфраструктури.

Щодо величини доходу на одного члена домогосподарства у місяць, то 57,8% респондентів зазначили про величини в діапазоні прожиткового мінімуму, та лише 2,7% відносяться до забезпечених верств населення. Водночас, досить високий відсоток – 35,1% опитаних – з величиною доходу на одного члена сім'ї нижче прожиткового мінімуму, що характерно для тих жителів, які не мають у власності паїв.

Результати оцінювання респондентами наявності, доступності та якості послуг соціальної інфраструктури в межах сільського населеного пункту представлені в таблиці 2.22. За результатами опитування жителів сільських населених пунктів можна дійти висновку, що значна кількість опитаних задоволені якістю та доступністю (відповідно 33,7 і 29 %), однак лише 37,3% повністю задоволені наявною соціальною сферою. Хотілося б привернути увагу до того, що респонденти вказують на погіршення доступності та якості послуг соціальної інфраструктури, а також на зменшення кількості її об'єктів. Безперечно, відповіді опитаних свідчать про необхідність посиленої уваги до функціонування соціальної інфраструктури з метою розробки обґрунтованих заходів щодо стримування негативних чинників у її розвитку.

Важливо проаналізувати рівень задоволення, якості та доступності жителів села до послуг окремих видів об'єктів соціальної інфраструктури (дод. К). Наведені дані в додатку К переконують, що респонденти оцінюють переважну більшість видів об'єктів сільської інфраструктури за рівнем достатності на досить на високому рівні, за винятком закладів фізичної культури і масового спорту та побутового обслуговування.

Встановлено, що більшість респондентів серед закладів фізичної культури зазначали як діючі споруди сільський стадіон, футбольне поле, які прилаштовані до заняття спортом, а також спортивний зал у загальноосвітньому закладі. Водночас, спеціалізовані фізкультурно-оздоровчі комплекси (спортивні зали) функціонують переважно лише у міських громадах, а сільські громади, які внесено в перелік дослідження не мали таких споруд. Така ситуація є логічною, оскільки будувати їх у малих сільських населених пунктах не доцільно, тому необхідно місцевим органам самоврядування розглянути варіанти покращення наявних спортивних споруд і розширення переліку спортивного знаряддя в них.

Таблиця 2.22

Відповіді респондентів, які проживають у сільській місцевості на постійній основі щодо наявності, доступності та якості послуг соціальної інфраструктури

Запитання/варіанти відповідей	Кількість відповідей	Відсоток відповідей, %
1. Чи задоволені Ви в цілому наявністю соціальної інфраструктури у місцевості Вашого проживання?		
задоволений повністю	224	37,3
задоволений частково	150	25,0
не задоволений частково	196	32,7
не задоволений повністю	30	5,0
2. Чи задоволені Ви в цілому можливістю доступу до соціальної інфраструктури у місцевості Вашого проживання?		
задоволений повністю	202	33,7
задоволений частково	229	38,2
не задоволений частково	71	11,8
не задоволений повністю	98	16,3
3. Чи задоволені Ви в цілому якістю послуг соціальної інфраструктури у місцевості Вашого проживання?		
задоволений повністю	174	29,0
задоволений частково	194	32,4
не задоволений частково	110	18,3
не задоволений повністю	122	20,3
4. Яким чином, на Вашу думку, змінився склад об'єктів соціальної інфраструктури у місцевості Вашого проживання?		
покращився (розширився)	85	14,2
не змінився	412	68,7
погіршився (скоротився)	103	17,1
5. Яким чином, на Вашу думку, змінилася доступність об'єктів соціальної інфраструктури у місцевості Вашого проживання за останні 3 роки?		
покращився	58	9,7
не змінився	397	66,1
погіршився	145	24,2
6. Яким чином, на Вашу думку, змінилася якість послуг об'єктів соціальної інфраструктури у місцевості Вашого проживання за останні 3 роки?		
покращився	28	4,7
не змінився	383	63,8
погіршився	189	31,5

Джерело: складено автором.

За результатами відповідей респондентів можна бачити, що в останні роки кількість об'єктів соціальної інфраструктури не збільшилася, а помічено зменшення їх числа. Серед основних причин зменшення кількості окремих об'єктів респонденти вказали їх закриття. Окрім цього найчастіше респонденти зазначали (45,1%), що закритими на момент опитування були заклади культури та відпочинку. Це дає підстави для висновку про незадовільний стан

культурного та оздоровчого забезпечення на селі. Основною проблемою є не лише недостатність цієї групи закладів, але і їх незадовільне матеріально-технічне забезпечення. За результатами опитування респондентів, лише незначна частка (36,2%) діючих закладів культури мають доступ до швидкісної мережі «Інтернет», що й зумовлює недостатню затребуваність цих закладів і, відповідно, зменшення кількості відвідувачів. Вважаємо, що органи місцевого самоврядування повинні розглянути можливість відновлення роботи цих об'єктів, оскільки в умовах війни діяльність їх може позитивно вплинути на розвиток патріотичного та культурного виховання молоді у сільській місцевості.

Слід привернути увагу до рівня розвитку центрів інформаційного забезпечення на селі – бібліотек. На основі інтерв'ю працівників соціальної сфери окремих сільських пунктів виявлено, що бібліотеки не передплачують періодичні видання, художні видання переважно одержують через регіональні програми книгозабезпечення внаслідок обмеження фінансових ресурсів ТГ. Іншим проблемним місцем у роботі бібліотек на сільських територіях є недостатній рівень комп'ютеризації, що за відсутності доступу до мережі «Інтернет» негативно впливає на інформаційний супровід сільського населення.

Одним із стримувальних чинників модернізації роботи закладів культури розглядається старіння кадрів, які віддають перевагу традиційним джерелам інформації. Однак, на перспективу, ці заклади повинні осучаснити послуги, що ними надаються, оскільки на сьогодні бібліотеки – це центри розвитку людини у місцях її проживання, наприклад, навчання з підготовки бізнес-планів, розвитку хобі (в'язання, вишивка, плетення сіток для ЗСУ, кулінарія тощо). Очевидно, що зміна видів послуг бібліотеки та спосіб їх надання є неминучою, тому важливо забезпечити оперативне перелаштування працівників з тим, щоб максимально сприяти культурному розвитку сільських жителів.

Варто також висвітлити особливості надання послуг побутового обслуговування населення. Ці послуги надаються переважно сільськими жителями, які здійснюють підприємницьку діяльність на території села шляхом оформлення фізичної особи-підприємця (ФОП). Розміщені такі структури переважно в центрах надання адміністративних послуг, що цілком логічно.

Однак результати дослідження вказують на низький рівень задоволення послугами (39,7% відповідей), зокрема, ремонт взуття, одягу тощо. Окрім цього 41,8% респондентів зазначили про відсутність у місцях проживання послуг з ремонту годинників, телевізорів, комп'ютерів, мобільних телефонів, побутової техніки.

Водночас, надання побутових послуг на селі має певну специфіку, пов'язану зі слабкою їх затребуваністю та не надто частим їх запитом через невисокі доходи сільського населення. Це й зумовлює ситуацію, за якою сільські жителі найчастіше самостійно облаштовують свій побут, проводять ремонти або надають послуги як взаємну допомогу на безоплатній або платній основі, внаслідок чого не відчують гострої потреби звертатися у спеціалізовані заклади. Вважаємо, що такий стан справ потребує детального розгляду ситуації органами місцевого самоврядування в кожному селі щодо можливості задоволення потреб у послугах побутового обслуговування та підвищення їх якості з метою мотивування жителів сіл, віддалених від центру громади, до ведення підприємницької діяльності.

Надання транспортних послуг як у межах ТГ, так і районного та обласного сполучення забезпечується приватними підприємцями. Серед основного виду транспорту респонденти виділили автомобільний (маршрутні таксі, автобуси) (68,4%), залізничний (приміські електрички) – 31,6%. Слід вказати на високий рівень незадоволення сільських жителів транспортним обслуговуванням (39,7%), основними причинами названо: висока вартість, обмежена кількість рейсів на добу, низька комфортність і безпечність транспортних засобів.

Специфіку надання послуг іншими видами об'єктів соціальної сільської інфраструктури, зокрема закладами освіти та охорони здоров'я, розглянемо нижче, оскільки у дослідженні нами зроблено більш деталізоване їх вивчення.

Одним із завдань опитування жителів села було визначення ставлення респондентів до приватного сегменту надання соціальних послуг на місцевому рівні. Досвід взаємодії та оцінювання респондентами результативності їх надання приватними підприємницькими структурами висвітлено в табл. 2.23.

Таблиця 2.23

Відповіді респондентів, які проживають у сільській місцевості на постійній основі до підприємницького сегменту соціальної інфраструктури

Запитання/варіанти відповідей	Кількість відповідей	Відсоток відповідей, %
1. Ваше ставлення до діяльності підприємницьких об'єктів соціальної інфраструктури у місцевості Вашого проживання?		
<i>заклади дошкільної освіти</i>		
позитивно	137	22,8
нейтрально	189	31,5
негативно	274	45,7
<i>заклади загальної середньої освіти</i>		
позитивно	62	10,4
нейтрально	274	45,7
негативно	264	43,9
<i>заклади охорони здоров'я (лікарня, ФАПи)</i>		
позитивно	207	34,6
нейтрально	344	57,3
негативно	49	8,1
<i>заклади фізичної культури і масового спорту</i>		
позитивно	229	38,2
нейтрально	244	40,6
негативно	127	21,2
<i>заклади культури та відпочинку (будинки культури, бібліотеки тощо)</i>		
позитивно	169	28,1
нейтрально	316	52,6
негативно	115	19,3
<i>транспортне обслуговування (до центру надання адміністративних послуг громади, районного та обласного міста)</i>		
позитивно	247	42,1
нейтрально	330	55,0
негативно	23	2,9
2. Чи мали Ви за рік, що минув, досвід користування послугами підприємницьких об'єктів соціальної інфраструктури у місцевості Вашого проживання?		
заклади дошкільної освіти	16	2,7
заклади загальної середньої освіти	11	1,8
заклади охорони здоров'я (лікарня, ФАПи)	113	18,9
заклади фізичної культури і масового спорту	25	4,1
заклади культури та відпочинку (будинки культури, бібліотеки тощо)	40	6,7
транспортне обслуговування (до центру надання адміністративних послуг громади, районного та обласного міста)	410	68,4
3. Чи погоджуєтесь Ви із твердженням, що якість послуг підприємницьких об'єктів соціальної інфраструктури є вищою у місцевості Вашого проживання?		
заклади дошкільної освіти	271	45,2
заклади загальної середньої освіти	185	30,8
заклади охорони здоров'я (лікарня, ФАПи)	387	64,4
заклади фізичної культури і масового спорту	121	20,2
заклади культури та відпочинку (будинки культури, бібліотеки тощо)	53	8,9
транспортне обслуговування (до центру надання адміністративних послуг громади, районного та обласного міста)	352	58,7

Джерело: складено автором.

За наведеними в таблиці 2.23 даними, сільське населення неоднозначно ставиться до послуг дошкільної та загальної середньої освіти, які пропонують підприємницькі структури: 45,7% та 43,9% відповідей респондентів. Вищий рівень сприйняття послуг підприємницьких структур спостерігається в галузі охорони здоров'я та транспортного забезпечення, що пояснюється тривалістю їх одержання, тобто певною звичкою до них. Водночас, лише 38,2 і 28,1% респондентів висловлюють позитивне ставлення до послуг підприємницьких спортивних, культурних закладів.

Результати аналізу показують, що респонденти у відповідях щодо якості послуг у цих закладах соціальної сфери зазначають їхню перевагу, зокрема сфери охорони здоров'я, дошкільної освіти, транспортного забезпечення. Це доводить про необхідність проведення порівняльного аналізу якості послуг, що надаються комунальними закладами ТГ та підприємницькими структурами, з метою пошуку шляхів її підвищення.

Розглянемо відповіді сільських жителів щодо ролі та значення соціальної інфраструктури у зниженні міграції і стійкості системи поселення сільських територій (табл. 2.24). Наведені дані таблиці 2.24 свідчать, що 20,7% респондентів планують здійснити переїзд з місця їхнього проживання, що не є високим показником. Водночас, 58,8% опитаних мають намір здійснити переїзд за межі територіальної громади в пошуках роботи. Вважаємо, що, враховуючи соціально-економічну і труднощі в країні внаслідок війни та обмеження виїзду чоловіків військовозобов'язаного віку за кордон, процеси міграції, відповідно, уповільнилися. Зазначимо, що велика частка таких переїздів є трудовою (95,1% відповідей респондентів). Серед причин міграції опитані вказали відсутність роботи та низький рівень заробітної плати, 39,5% планують переїзд за межі територіальної громади.

Щодо недостатньої кількості та якості об'єктів сільської соціальної інфраструктури, то лише 9,7 та 4,1% респондентів зазначили як причину переїзду. Це пояснюється тим, що первинною потребою та важливою умовою життєдіяльності для будь-якої людини є працевзайнятість й одержання доходу у вигляді заробітної плати. Ураховуючи зазначене вище, основним завданням органів самоврядування ТГ є розроблення комплексу заходів щодо мотивації

менеджменту сільськогосподарських підприємств, які здійснюють виробничу діяльність у сільських населених пунктах, раціонально поєднувати ведення рослинництва та тваринництва, а також створення підприємницьких структур жителями села.

Таблиця 2.24

Відповіді респондентів, які проживають у сільській місцевості, щодо ролі соціальної інфраструктури як чинника стійкості поселенської системи

Запитання/варіанти відповідей	Кількість відповідей	Відсоток відповідей, %
1. Чи маєте Ви намір здійснити переїзд за межі сільського населеного пункту?		
так	124	20,7
ні	376	79,3
2. Зазначте, який вид переїзду Ви передбачаєте? (запитання для осіб, які планують переїзд)		
трудова міграція без зміни місця постійного проживання	45	36,3
внутрішня трудова міграція зі зміною місця проживання	22	17,7
зовнішня трудова міграція зі зміною місця проживання	51	41,1
міграція (переїзд до рідних)	6	4,9
3. Зазначте, будь ласка, основні причини Вашого рішення про необхідність переїзду		
відсутність роботи	44	35,5
звільнення з роботи	—	—
низький рівень заробітної плати	17	13,7
відсутність індивідуального житла та комфортних умов для проживання	15	12,1
складнощі транспортного сполучення (відсутність доріг із твердим покриттям, висока вартість проїзду, обмежена кількість рейсів на добу)	18	14,5
недостатня кількість об'єктів соціальної інфраструктури територіальної громади	9	7,2
недостатня кількість об'єктів соціальної інфраструктури села	12	9,7
недостатня якість послуг об'єктів соціальної інфраструктури територіальної громади	4	3,2
недостатня якість послуг об'єктів соціальної інфраструктури села	5	4,1
4. Охарактеризуйте, будь ласка, перспективні для Вас напрями міграції з метою зміни місця постійного проживання?		
інша сільська територія в межах ТГ	8	6,5
місто, селище в межах ТГ	16	12,9
переїзд за межі ТГ	49	39,5
за кордон	51	41,1

Джерело: складено автором.

На наступному етапі було проведено оцінювання вагомості та забезпечення соціальною інфраструктурою для ВПО, результати якого наведено в додатку Л.

Отже, вибірка була сформована із ВПО, які здійснили переїзд із районів у перші місяці ведення воєнних дій та проживають у відповідних сільських населених пунктах. Так, 19,5% респондентів переїхали з Донецької, 15,5% – Луганської, 23,9% – Харківської, 18,0% – Запорізької та 23,1% – Херсонської областей. Понад 65,8% респондентів зазначили, що середньодушовий дохід становить до 5000 грн у місяць на одного члена сім'ї. Основним джерелом доходу є виплати для ВПО, оскільки лише 43,5% із них є працевлаштовані. Результати оцінювання цією групою респондентів соціальної інфраструктури ТГ та села, у якому вони проживають, відображено в табл. 2.25. Наведені дані демонструють, що лише четверта частина ВПО задоволені кількістю, доступом та якістю послуг соціальної сфери села, що є досить низьким показником. Це можна пояснити тим, що переважна більшість ВПО (54,7%) проживали у містах та наближених до центрів населених пунктів, де вищий рівень розвитку соціальної інфраструктури.

Зазначимо, що більше половини опитаних (51,6%) планують залишитися проживати у даному сільському населеному пункті. Такий результат можна пояснити тим, що війна ще не закінчилася і складно планувати такого роду рішення, оскільки відповіді свідчать про намір здійснити переїзд. Так, 23,7% респондентів планують переїзд за межі ТГ, 11,6% – у межах громади, переважно в центри надання адміністративних послуг, 9,7% – передбачають повернутися на попереднє місце проживання, 3,2% бажають переїхати за кордон. На нашу думку, причин прийняття рішення ВПО про переїзд є кілька, однак не можна не враховувати того, що майже п'ята частина респондентів не задоволена кількістю об'єктів соціальної інфраструктури, доступністю до них та якістю послуг.

У дослідженні нами велику увагу було приділено особливостям надання послуг сфери охорони здоров'я у сільській місцевості. Так, результати опитування свідчать, що рівень доступності медичних закладів у сільських населених пунктах, передусім лікарень, в останні роки різко знизився.

Таблиця 2.25

Відповіді респондентів, які проживають у сільській місцевості на постійній основі, щодо наявності, доступності та якості послуг соціальної інфраструктури

Запитання/варіанти відповідей	Кількість відповідей	Відсоток відповідей, %
1. Чи задоволені Ви в цілому наявністю соціальної інфраструктури в місцевості Вашого нинішнього проживання?		
задоволений повністю	21	14,3
задоволений частково	62	39,9
не задоволений частково	43	27,6
не задоволений повністю	29	18,2
2. Чи задоволені Ви в цілому можливістю доступу до соціальної інфраструктури в місцевості Вашого нинішнього проживання?		
задоволений повністю	37	23,7
задоволений частково	59	38,2
не задоволений частково	34	21,8
не задоволений повністю	25	16,3
3. Чи задоволені Ви в цілому якістю послуг соціальної інфраструктури в місцевості Вашого нинішнього проживання?		
задоволений повністю	34	21,9
задоволений частково	62	40,0
не задоволений частково	31	20,0
не задоволений повністю	28	18,1
4. Чи плануєте Ви залишитися проживати у цьому населеному пункті на постійній основі?		
планую залишитися проживати на постійній основі	80	51,6
планую переїзд в межах ТГ	18	11,6
планую переїзд за межі ТГ	37	23,9
планую переїзд за кордон	5	3,2
планую переїзд до попереднього місця проживання	15	9,7

Джерело: складено автором.

Згідно з оцінками респондентів, потребу в медичних послугах 53,2% зазначили як ускладнений доступ до закладів первинної медичної допомоги, а серед основних причин такої ситуації – висока вартість ліків, утруднене транспортне сполучення, відсутність аптек у селі тощо (табл. 2.26). Вирішенням перелічених проблем може стати покращення доступу до медичних закладів для сільського населення шляхом розвитку транспортної інфраструктури, яка б забезпечувала в короткі терміни доїзди до найближчих ФАПів.

Безперечно, що зменшення чисельності сільського населення та зникнення з мапи багатьох сільських населених пунктів зумовило економічну недоцільність утримання ФАПів у кожному або наближених селах.

Таблиця 2.26

**Відповіді респондентів щодо причин неможливості отримання
медичної допомоги**

Перелік причин	Кількість одержаних відповідей
1. Нестача коштів для одержання медичних послуг	34,9
2. Неможливість відшкодувати витрати на послуги вузькоспеціалізованого фахівця	20,8
3. Погане, відсутнє транспортне сполучення	16,5
4. Відсутність у переліку ФАПів затребуваних медичних послуг	10,3
5. Відсутність нагляду за дітьми	6,3
6. Тривалий час очікування, обмежені години роботи	5,1
7. Відсутність укладеної декларації	4,7
8. Спеціальний статус (інвалідність, малозабезпечені, ВПО)	2,6
9. Інше вказати	1,4
10. Немає перешкод	19,6

Джерело: складено автором.

Однак, проведення медичної реформи та зміни у фінансуванні цих закладів зумовили припинення діяльності багатьох з них. Крім того, інфраструктура громадського транспорту погіршилася через дефіцит пального та високу його вартість, збільшилися витрати транспортних організацій. Респонденти зазначили як перепону доступу до медичних послуг погані транспортні зв'язки між населеними пунктами в межах громади й іншими населеними пунктами в регіоні. За результатами відповідей, у Білоцерківській ТГ 34,6% респондентів вважають, що у громаді відсутні бар'єри доступу до послуг з охорони здоров'я, а основною перешкодою є нестача коштів на медичні послуги (31,2%).

Виявлено найнижчі показники задоволення населення якістю послуг ФАПів серед великих міських громад, а саме: Білоцерківській – 36%, Узинській – 24,7%, Тальнівській – 16,3%. У цілому в досліджуваних громадах рівень задоволення населення якістю послуг медичних закладів, які надаються за місцем проживання, становив 50,4%. Серед невдоволення роботою ФАПів жителі сільських населених пунктів зазначають обмежений перелік послуг, ускладнений запис на прийом до лікаря-спеціаліста, необхідність очікувати прийому тощо. Водночас, більше половини опитаних задоволені підвищеною увагою до пацієнтів, одержаними рекомендаціями щодо лікування, додержанням працівниками ФАПів прийнятого розпорядку роботи. Щодо наявності в

поліклініках необхідних видів медичних послуг думки респондентів розбіжні: 49,1% опитаних висловили задоволення, 45,8% вважають існуючий перелік послуг недостатнім.

За результатами опитування дещо вищі показники рівня задоволення сільським населенням якості медичних послуг у стаціонарних відділеннях лікарень. Так, 60% респондентів у цілому задоволені якістю лікування, не задоволені 36,7%. Більшість учасників опитування також позитивно оцінили регулярність оглядів лікарями і проведення процедур (62,8%), підвищеною увагою персоналу – 62% опитаних.

Зазначимо, що на сьогодні у досліджуваних громадах доступність до якісної освіти для сільських дітей стримується труднощами із доведенням учнів із віддалених сіл громади, неукомплектованість сільських шкіл педагогами відповідної спеціалізації та недостатнім рівнем їх кваліфікації, а також низькою мотивацією учнів до навчання. Все це формує обмежені можливості одержання учнями сільських населених пунктів фахової передвищої та вищої освіти.

За результатами опитування встановлено, що в селах збільшилася кількість об'єктів роздрібної торгівлі, серед яких набули поширення магазини продажу товарів повсякденного попиту, однак зменшилася кількість спеціалізованих продовольчих торгових точок. Кількість аптек та заправних станцій найбільш суттєво зростає в міських досліджуваних громадах. Отже, незважаючи на позитивні зрушення у задоволенні потреб сільського населення в багатьох видах соціальних послуг, що зумовлено реалізацією окремих соціальних проєктів у громаді, значного покращення стану соціальної інфраструктури сільських територій в загальному не відбулося.

Узагальнюючи зазначене вище, підведемо висновки щодо поточного стану об'єктів соціальної інфраструктури та рівня задоволення сільського населення її послугами в досліджуваних громадах. Так, у них простежується стабільна соціально-економічна ситуація із проявом ознак стагнації та деградації, що зумовлено труднощами у працевлаштуванні на селі, переважаючими низькими доходами населення сільської території. На сьогодні існує необхідність у підтримці стійкості поселенської структури громад за рахунок створення сприятливих умов для життя та життєдіяльності ВПО, що

може компенсувати прояв негативних демографічних тенденцій щодо відтворення постійного населення та збільшення людського капіталу сільської території.

Вважаємо, що відсутність системи моніторингу органами самоврядування ТГ рівня задоволення сільських жителів, які входять до складу громади, щодо доступності до об'єктів соціальної інфраструктури та якості її послуг, може стати чинником порушення стійкості поселенської системи громади або причиною міграції. Отже, об'єкти соціальної сфери ТГ є значимими у забезпеченні стійкості місцевих систем поселення та однією із причин переїзду місцевого населення в інші поселенські центри та за кордон.

За результатами дослідження в цілому можна позитивно оцінити розвиток соціальної інфраструктури досліджуваних громад за рахунок таких характеристик, як доступність та якість послуг, що ними надаються, однак постає необхідність в активізації інвестиційних вкладень ТГ у модернізацію об'єктів сільської соціальної інфраструктури.

Аналіз вивчення думок респондентів доводить, що обидві їх групи – сільське населення, яке проживає в селі на постійній основі, та ВПО, мали позитивний досвід одержання соціальних послуг у досліджуваних територіальних громадах. Однак важливо розвивати підприємницьку ініціативу на селі в наданні соціальних послуг, що дозволить істотно активізувати соціально-економічну діяльність у громаді шляхом збільшення чисельності працюючих, диверсифікації доходів сільського населення, що сприятиме прояву синергетичного ефекту як на рівні окремого жителя села, так і громади, регіону та країни в цілому. В умовах повоєнного відновлення доцільно розглянути можливість реалізації програм підтримки створення підприємницьких структур у сільських населених пунктах, які надаватимуть соціальні послуги або здійснюватимуть інфраструктурне забезпечення цих територій.

У зв'язку із цим існує необхідність сприяння у реалізації регіональних та місцевих програм розвитку несільськогосподарських видів економічної діяльності на основі наявного ресурсного потенціалу та існуючих потреб у продукції та послугах на певних сільських територіях. Розвивати альтернативні

види економічної діяльності на сільських територіях можливо шляхом підвищення рівня облаштування сфер життя, діяльності та побуту селян. Для припинення закриття та поступового відновлення діяльності раніше закритих, відкриття нових закладів соціально-культурного призначення в сільських населених пунктах доцільно забезпечити розподіл видатків на їх фінансування між органами місцевої влади й сільськогосподарськими підприємствами на засадах державно-приватного партнерства. Водночас необхідно реалізувати програми на локальному рівні громади, спрямовані на повернення до села випускників аграрних закладів вищої освіти і фахівців соціальної сфери (лікарів, учителів, працівників культури тощо) шляхом надання першого робочого місця, вищої заробітної плати, можливості отримати житло тощо.

Висновки до другого розділу

1. Встановлено, що дослідження територіальних громад необхідно розглядати не лише як соціальну спільноту та суб'єкт місцевого самоврядування, але й як регулятора розвитку своєї території. Територіальна громада одночасно є суб'єктом регулювання розвитку власної території та об'єктом регулювання (як адміністративно-територіальна одиниця базового рівня) в системі управління владних структур вищого рівня (регіонального, державного).

Доведено, що ТГ, як суб'єкт управління соціально-економічним розвитком території, реалізує такі функції: організаційну (розроблення статуту, прийняття нормативно-правових та розпорядчих документів); прогнозування та планування (розроблення та прийняття стратегічних планів); управління земельними, лісовими, водними ресурсами; координація розвитку об'єктів інфраструктури (утримання та будівництво доріг, водо-, газопостачання і водовідведення та благоустрій території; управління комунальним майном; бюджетування (складання та затвердження бюджетів) і контроль за їх виконанням; управління процесами створення, реорганізації, ліквідації об'єктів соціальної інфраструктури; інвестиційну (підвищення інвестиційної привабливості ТГ); інформаційну.

2. Населення світу становить майже 8 млрд осіб, із яких понад 3,4 млрд (43,2%) – сільські жителі, однак посилення процесів урбанізації та відставання

сільських територій від міських за рівнем розвитку інфраструктури посилили тенденцію до зменшення чисельності сільського населення. Частка сільського населення в Україні у 2021 р. становила 30,1% від загальної його чисельності, що на 13,1 в.п. нижче значення цього показника у світовому вимірі.

Виявлено, що у 2021 р. у структурі сільського населення частка осіб працездатного віку становила 69,8%, однак в умовах війни спостерігається нестача осіб працездатного віку, особливо чоловічої статі. Вважаємо, що натеper у сільській місцевості аграрні підприємства та підприємницькі структури будуть відчувати нестачу працездатного населення, що потребуватиме ухвалення обґрунтованих управлінських рішень щодо оперативної підготовки та перепідготовки кадрів за окремими спеціальностями.

3. Розраховано, що у 2021 р. чисельність зайнятого населення у сільській місцевості становила 4876,9 тис. осіб, або 36,9% від загальної кількості сільських жителів, серед яких частка працюючих за наймом стабілізувалася на рівні 69,8% та самозайняті, переважно в особистому селянському господарстві, 28,7%. Водночас частка роботодавців у 2021 р. становила лише 1%, що підтверджує низький рівень розвитку підприємницької ініціативи сільського населення.

Доведено, що основними сферами зайнятості сільського населення є аграрні підприємства, заклади освіти, оптова та роздрібна торгівля, заклади охорони здоров'я та надання соціальної допомоги у сільських населених пунктах. Вважаємо, що в перспективі на сільських територіях пропорції між сферами зайнятості сільського населення за місцем реєстрації проживання будуть поступово змінюватися, тобто традиційні сектори зайнятості будуть зменшуватися внаслідок розвитку новітніх сфер, пов'язаних із цифровізацією, а також розширення сфери послуг.

4. Встановлено тенденцію до значного зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у 2022 р. на 25,3%, однак у 2023 р. цей показник зріс порівняно із попереднім періодом на 11,1%, що стало можливим зі звільненням частини окупованих територій. Подібна тенденція простежувалася в середовищі господарств населення, де у 2022 р. зміни в обсягах виробництва становили 20,8%, але частка їх у формуванні товарної пропозиції

сільгосппродукції на рівні країни практично не змінилася. Звідси постає необхідність у створенні сприятливих умов для виробничої та збутової діяльності господарств населення, оскільки в умовах війни важливе самозабезпечення родини продовольством, а також формування товарної пропозиції сільськогосподарської продукції.

Одним із негативних чинників у розвитку сільських територій постає збільшення кількості сільських населених пунктів, у яких спостерігається перевищення кількості померлих порівняно з чисельністю народжених, що свідчить про прояв депопуляції та старіння сільського населення.

5. Доведено, що в результаті децентралізації відбулося закриття в окремих сільських населених пунктах об'єктів соціальної інфраструктури. Це рішення базувалося на врахуванні економічної доцільності їх утримання. За таких умов актуалізується питання доступності діючих об'єктів сфери соціального обслуговування, що реалізується через розвиток міжпоселенських зв'язків з кожним із населених пунктів за умови, що в них є необхідні групи споживачів відповідних видів послуг. За результатами обстеження 2014 р. місцеві органи самоврядування на основі існуючого попиту у жителів на окремі соціальні послуги запропонували відкрити у сільських поселеннях певні об'єкти інфраструктури, однак кількість таких сіл у разі є меншою за величину поселень, у яких ці об'єкти відсутні. Це доводить про недостатній рівень охоплення сільських територій об'єктами соціальної інфраструктури та доступу до цих послуг для сільського населення, що знижує якість життя та його життєдіяльності.

6. Недостатній рівень забезпеченості медичними закладами та медичним обслуговуванням зумовлює погіршення соціальної ситуації на селі, що пов'язано з низькою якістю медичних послуг та нерівним доступом до них різних верств населення. У результаті проведеної медичної реформи у сільській місцевості кількість ФАПів зменшилася: у 2017 р. в Україні їх функціонувало 12 700, а у 2020 р. вже 11 278, у 2021 р. – 8708, у 2022 р. – 7575 одиниць. Отже, за п'ять років відбулося зменшення кількості ФАПів у сільській місцевості на 40%, що може означати погіршення для сільського населення доступності до медичних послуг.

На сьогодні медичні заклади гостро відчують дефіцит кваліфікованого медичного персоналу, низьку оснащеність закладів сучасним обладнанням, нестачу якісних доріг та автомобілів швидкої медичної допомоги. З метою формування привабливості роботи медичного персоналу в сільській місцевості необхідно врахувати особливі умови їхньої праці та усунути існуючі неузгодженості щодо невігідного утримання понад встановлену норму обслуговування пацієнтів, а також мотивувати заробітною платою.

7. Визначено, що у сільській місцевості не надто високий рівень охоплення дітей дошкільною освітою, який у 2023 р. становив 35%, що в основному зумовлено закриттям таких закладів. Зроблено висновок, що до ухвалення рішення про закриття закладів дошкільної освіти в сільських поселеннях необхідно підходити виважено, оскільки це може призвести до відтоку людей працездатного віку, що у подальшому зумовить деградацію сільської території.

Зменшення чисельності дітей шкільного віку на селі призводить до недозаповнення шкіл та неможливості утримувати їх належним чином територіальними громадами, унаслідок чого запропоновано реалізувати програму створення опорних шкіл. Результати аналізу свідчать про зменшення кількості закладів загальної середньої освіти в сільській місцевості на 36,3%, при цьому відбулося незначне зменшення чисельності учнів лише на 8,2%, що зумовило підвищення показника кількості учнів у розрахунку на один заклад у 2023 р. на 44%. Існує потреба у налагодженні надійного транспортування дітей до шкіл у більшій за величиною поселення, що є складним завданням внаслідок ризику недофінансування, високої частки несправних та застарілих транспортних засобів, нерозвиненості дорожньої мережі, відсутності доріг із твердим покриттям.

8. За результатами опитування сільських жителів виявлено, що значна їх кількість задоволені якістю та доступністю (відповідно 33,7 і 29%), а повністю задоволені лише 37,3%. Респонденти позитивно оцінюють більшість видів об'єктів сільської інфраструктури за рівнем достатності, за винятком закладів фізичної культури й масового спорту та побутового обслуговування. Крім цього 45,1% респондентів зазначили, що закритими на момент опитування були

заклади культури та відпочинку, тільки 36,2% діючих закладів культури мають доступ до швидкісної мережі «Інтернет». Вважаємо, що відновлення роботи цих об'єктів повинно стати одним із пріоритетних завдань для органів місцевого самоврядування з метою максимального сприяння культурному розвитку сільських жителів.

9. Сільське населення неоднозначно відноситься до послуг дошкільної та загальної середньої освіти, спортивних та культурних, які надаються підприємницьких структурами, однак зазначають вищий рівень якості послуг в галузі охорони здоров'я та транспортного забезпечення. Це доводить необхідність проведення порівняльного аналізу якості послуг, що надаються комунальними закладами територіальних громад та підприємницькими структурами з метою пошуку шляхів її підвищення.

Основними причинами переїзду із сільських населених пунктів є відсутність роботи та низький рівень заробітної плати, недостатній рівень розвитку соціальної сфери, що вимагає від органів самоврядування територіальних громад розроблення заходів з мотивації менеджменту сільськогосподарських підприємств раціонально поєднувати розвиток галузей рослинництва та тваринництва, а також підприємницької ініціативи сільського населення.

10. Встановлено, що лише четверта частина ВПО задоволені кількістю, доступом та якістю послуг соціальної сфери села та понад половина опитаних планують не змінювати місце проживання, однак інша частина розглядає можливість переїзду в інші населені пункти та за кордон. Виявлено, що майже п'ята частина респондентів, яка планує змінити місце проживання, не задоволена кількістю об'єктів соціальної інфраструктури, доступністю та якістю їхніх послуг. Більше половини сільського населення (53,2%) відзначили ускладнений доступ до закладів первинної медичної допомоги, а серед основних причин такої ситуації зазначили – висока вартість ліків, утруднене транспортне сполучення, відсутність аптек у селі тощо.

Зроблено висновок, що незважаючи на позитивні зрушення у задоволенні потреб сільського населення в багатьох видах соціальних послуг, значного покращення стану соціальної інфраструктури сільських територій в загальному не відбулося.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Стратегічні пріоритети розвитку соціальної інфраструктури сільських територій

Важливість сільської інфраструктури для забезпечення добробуту сільського населення та країни в цілому, а також особливий міжгалузевий і міжтериторіальний характер процесів її розвитку вимагають посиленої уваги до вирішення існуючих проблем. У довоєнний період розвиток інфраструктури в окремих сільських громадах характеризувався позитивними тенденціями в бік скорочення соціальної нерівності в умовах життя та діяльності сільських жителів. Однак збройна російська агресія проти України, збільшення кількості територій, що потребуватимуть відновлення, а отже, масштабної державної підтримки, знищення і значні пошкодження інфраструктури та її невідповідність потребам людини, різкі просторові і структурні зміни в економіці, втрата людського капіталу, прискорення депопуляції зумовили істотне погіршення доступності сільського населення до соціальних послуг. У підсумку виникла потреба в перегляді державними та регіональними органами влади стратегічних програм розвитку соціальної інфраструктури, які б передбачали такі завдання: поліпшення матеріально-технічного, кадрового та фінансового забезпечення; створення умов для доступності соціально-побутового та культурного обслуговування для сільського населення; підтримка підприємницької ініціативи у сфері надання соціальних послуг; підвищення якості обслуговування та розширення переліку соціальних послуг, створення нових форм обслуговування та технологій задоволення соціальних потреб населення сільських територій.

Аналіз розроблених стратегічних програм дав змогу встановити, що ними передбачено запровадження заходів та інструментів, які б сприяли покращенню у соціальному забезпеченні сільського населення. Зокрема, у 2021 р. затверджено «Національну економічну стратегію на період до 2030

року» [121], якою визначено такі завдання: підвищення ефективності управління суб'єктами господарювання, що залишилися в державній та комунальній власності (у тому числі соціально важливими); забезпечення раціонального та соціально орієнтованого розподілу надходжень від користування природними ресурсами та доходів державних підприємств серед населення; стимулювання програм корпоративної соціальної відповідальності; підключення об'єктів соціальної інфраструктури до швидкісного Інтернету (зокрема, до 2030 р. 99% закладів соціальної інфраструктури та органів місцевого самоврядування мають бути підключені до безлімітної мережі зі швидкістю не менш як 1 Гбіт/с).

Окрім того в умовах воєнного стану на державному рівні було прийнято низку нормативно-правових актів, а саме: «Про затвердження Методики визначення плати за доступ до елементів інфраструктури кабельної каналізації електрозв'язку» (постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку від 13 липня 2022 р. № 109); «Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету для відновлення об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів соціальної сфери у Херсонській області» (розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2022 р. № 1029-р) та інші. Територіальні громади практично вперше починаючи з 2020 р. отримали доступ до державних інвестицій, які спрямовуються на соціально-економічний розвиток територій, поліпшення інфраструктури територіальних громад. Очевидно, що це вимагає від органів місцевого самоврядування набуття нових знань, умінь і навичок в ефективному залученні ресурсів у сфері довгострокового планування й проектування розвитку територій.

Вивчення стратегічних програм розвитку територіальних громад дало змогу встановити, що у більшості із них залишено без уваги такі важливі складові розвитку, як забезпечення сільського населення мобільними об'єктами обслуговування; підтримка підприємницької діяльності сільських жителів, особливо тих, які входять до товарних особистих селянських господарств, а також соціального, культурно-розважального, побутового та

іншого обслуговування; відсутність підтримки представників громадянського суспільства, які беруть участь в реалізації інфраструктурних об'єктів. Окрім того, в більшості програмних документів основною метою зазначено досягнення окремих цільових індикаторів розвитку соціальної сфери, оцінювання яких у динаміці не дає можливості визначити рівень забезпечення жителів громади соціальними об'єктами та послугами.

Очевидно, що програмно-цільові методи управління є основним інструментом для розв'язання завдань комплексного розвитку соціальної інфраструктури села. Однак на практиці управління розвитком соціальної інфраструктури ТГ є недосконалим, оскільки призводить до посилення залежності від екзогенних чинників, тоді як для ефективного удосконалення необхідно використовувати механізми саморозвитку. Внаслідок цього управлінські дії мають бути направлені на створення умов для активізації внутрішніх джерел удосконалення сільської соціальної інфраструктури: власних матеріалів, фінансових та соціально-трудових ресурсів, а також організаційно-управлінського, кадрового, інвестиційного та підприємницького потенціалу. Водночас мобілізація ендегенних джерел розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості стримується недостатнім фінансовим та кадровим забезпеченням; відсутністю скоординованих дій суб'єктів, спроможних вплинути на розвиток сільської соціальної інфраструктури; відсутністю у місцевого самоврядування дієвих інструментів для стимулювання соціально відповідальних представників бізнес-спільнот.

Для подолання зазначених обмежень у розвитку соціальної інфраструктури особливу увагу доцільно приділити розвитку інституту місцевого самоврядування. Це зумовлено тим, що повноваження з утримання та розвитку соціально значимих об'єктів покладені на місцеві органи влади. Саме від результативності функціонування інституту місцевого самоврядування на селі, його організаційної автономії, рівня правової та фінансової спроможності, забезпеченості ресурсами найбільшою мірою залежить подальший розвиток соціальної інфраструктури сільських територій. Однак мінливість нормативно-правового регулювання у сфері

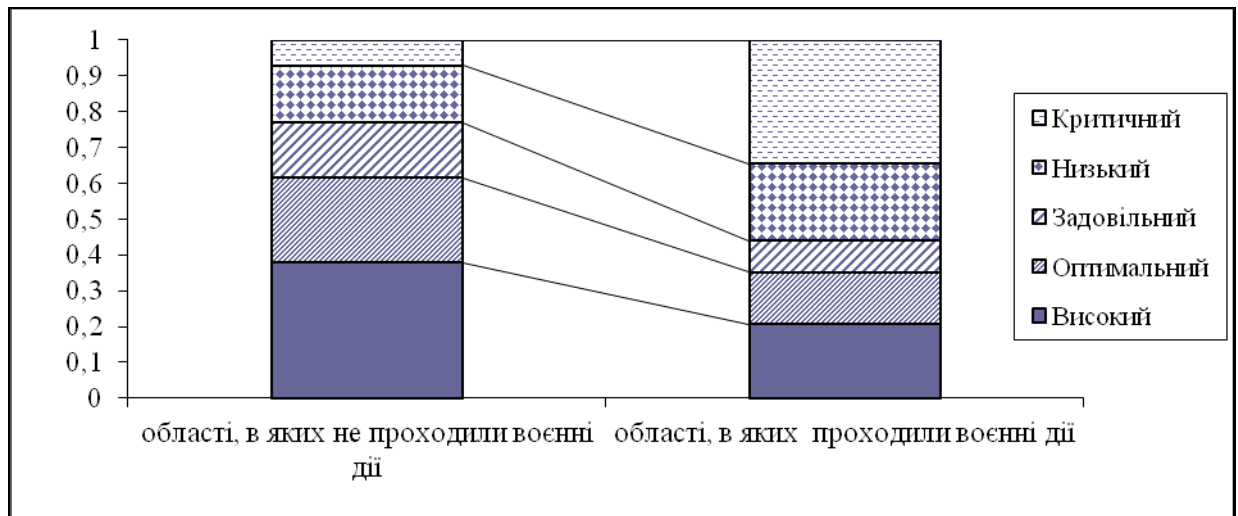
місцевого самоврядування в частині прав на комунальну власність, що може зумовлювати можливість її вилучення. У зв'язку із цим діяльність місцевих органів влади повинна бути спрямована на підтримку функціонування соціоінфраструктурних об'єктів та одержання одночасного економічного ефекту у випадку продажу майна. З метою подолання такої ситуації органам місцевого самоврядування доцільно надати реальні права та гарантії на довгострокове володіння та самостійне розпорядження майном, а також можливість варіативного використання об'єктів комунальної власності шляхом перепрофілювання на основі врахування потреб сільського населення. За такого підходу буде забезпечено орієнтацію менеджменту місцевої влади на формування, збереження та ефективне використання комунальної власності, яка є не лише матеріальною основою забезпечення населення соціально значимими послугами, а й важелем впливу на процеси модернізації сільської соціальної інфраструктури.

Важливим елементом ресурсного забезпечення діяльності місцевого самоврядування, необхідним для підтримки функціонування та розвитку соціальної інфраструктури, є фінансове забезпечення. Та оскільки територіальні громади нині відчують значну нестачу фінансових ресурсів, вони не здатні істотно впливати на розвиток соціальної інфраструктури сільських територій.

Проведемо комплексне дослідження фінансової спроможності ТГ щодо забезпечення розвитку соціальної інфраструктури показників виконання місцевих бюджетів за 2023 р. [122]. Для цього територіальні громади України було розподілено за областями та залежно від рівня фінансової спроможності, що дало змогу встановити особливості фінансового забезпечення громад в тих областях, де відбувалися бойові дії та в тих, де бойові дії не проходили (дод. М, рис. 3.1).

Наведені на рис. 3.1 результати розрахунків свідчать, що 495 ТГ (або 34,4%) мають високий рівень фінансової стійкості, 314 (21,8%) – оптимальний, 200 (13,9%) – задовільний, 247 (17,2%) – низький, а 182 ТГ (12,6%) – мають критичний рівень. Водночас виявлено цікаву тенденцію: високу фінансову стійкість забезпечили 38% ТГ, у яких воєнні дії не проходили та 21% громад, на

території яких відбувалися бої. Можна припустити, що фінансово стійкими є громади, які на початку війни були окупованими, та вже незабаром звільнені від російського загарбника (наприклад, Київська область).

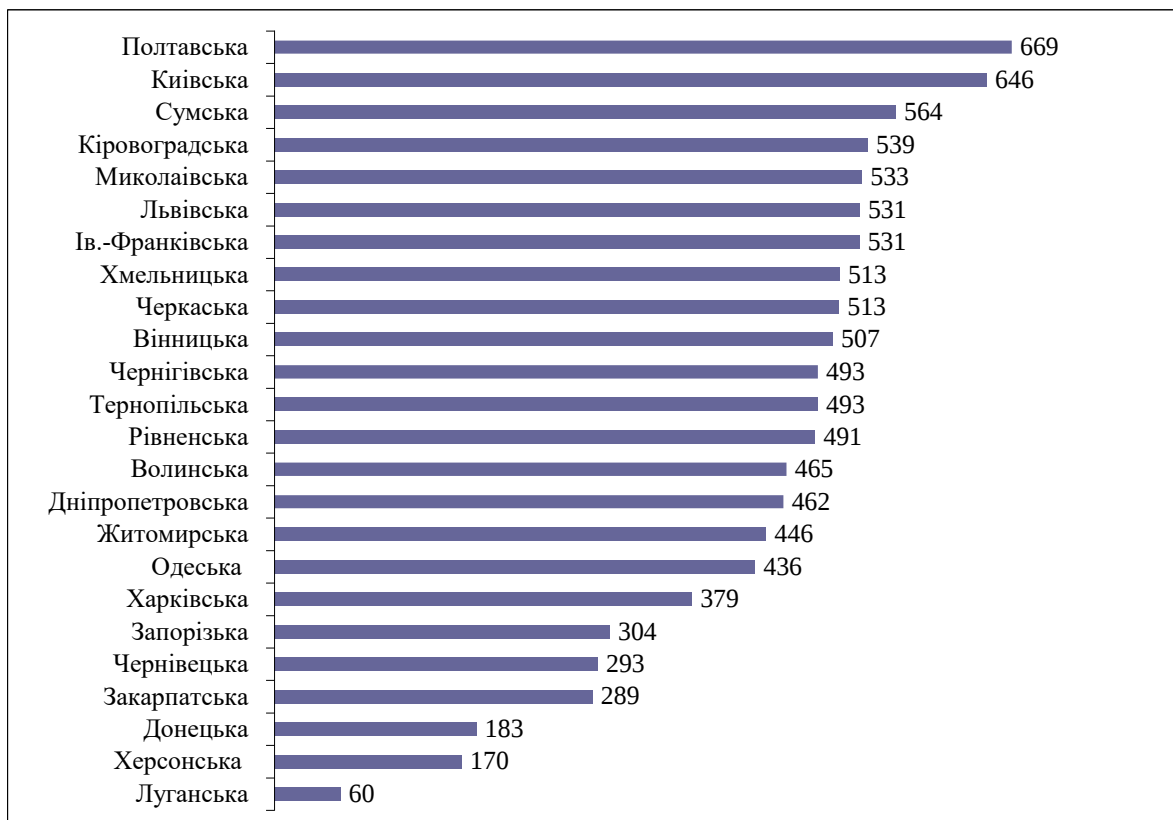
Рис. 3.1. Розподіл територіальних громад України за областями та залежно від рівня фінансової спроможності, 2023 р.

Джерело: побудовано автором.

Особливу увагу слід приділити громадам, які мають незадовільну та критичну фінансову стійкість, що характеризує їх неспроможність забезпечувати розвиток соціальної сфери. Так, найбільша кількість громад із низьким рівнем фінансового забезпечення виявлено у Житомирській – 17 ТГ (6,8% від загальної кількості групи), Харківській – 15 (6,1%), Тернопільській області – 15 (6,1%) та Вінницькій області – 14 ТГ (5,7%). Це свідчить про те, що низька фінансова спроможність громад формується під впливом війни, оскільки до цієї групи увійшло лише 16% ТГ, у яких відбувалися воєнні дії. Подібну ситуацію спостерігаємо у групі громад із критичною фінансовою стійкістю, до якої увійшли громади таких областей: Херсонської – 36 ТГ (19,8%), Запорізької – 33 (18,1%), Луганської – 18 (0,8%), Закарпатської – 15 (8,2%), Івано-Франківської – 14 (7,7%) та Донецької області – 13 ТГ (7,1%). Отже, до групи із критичною фінансовою стійкістю увійшло 35% громад із областей, які перебувають у зоні бойових дій. Однак складність фінансового забезпечення виявлено в Закарпатській області, у якій 69% громад увійшли до групи із незадовільною та критичною

фінансовою стійкістю, у Чернівецькій їх 61,5%, Івано-Франківській – 51,6%, Тернопільській – 40,0%, а у Волинській – 37,0%. Це є доказом незадовільної результативності управління органами місцевого самоврядування, що вимагає здійснення кардинальних змін у найближчій перспективі. Отже, результати аналізу фінансової спроможності ТГ у розрізі областей, подані у додатку М, дають змогу визначити фінансування соціальної інфраструктури на основі величини видатків на фізкультуру, спорт та культуру. Безперечно, цим показником фінансову спроможність можна визначити лише частково, оскільки він охоплює не всі об'єкти соціальної сфери (зокрема, не враховуються дані про медицину й освіту). Одержані результати доводять, що ТГ адаптувалися до сучасних умов і в більшості спроможні забезпечити фінансування видатків на розвиток громади, підтримку ЗСУ, заходів з оборони громади, ВПО та подолання наслідків збройної агресії рф.

Дані про видатки ТГ на культуру, фізкультуру і спорт в розрахунку на 1 жителя у розрізі областей наведено на рис. 3.2.

Рис. 3.2. Рейтинг областей України за видатками на культуру, фізкультуру і спорт на жителя за підсумками 2023 р., грн

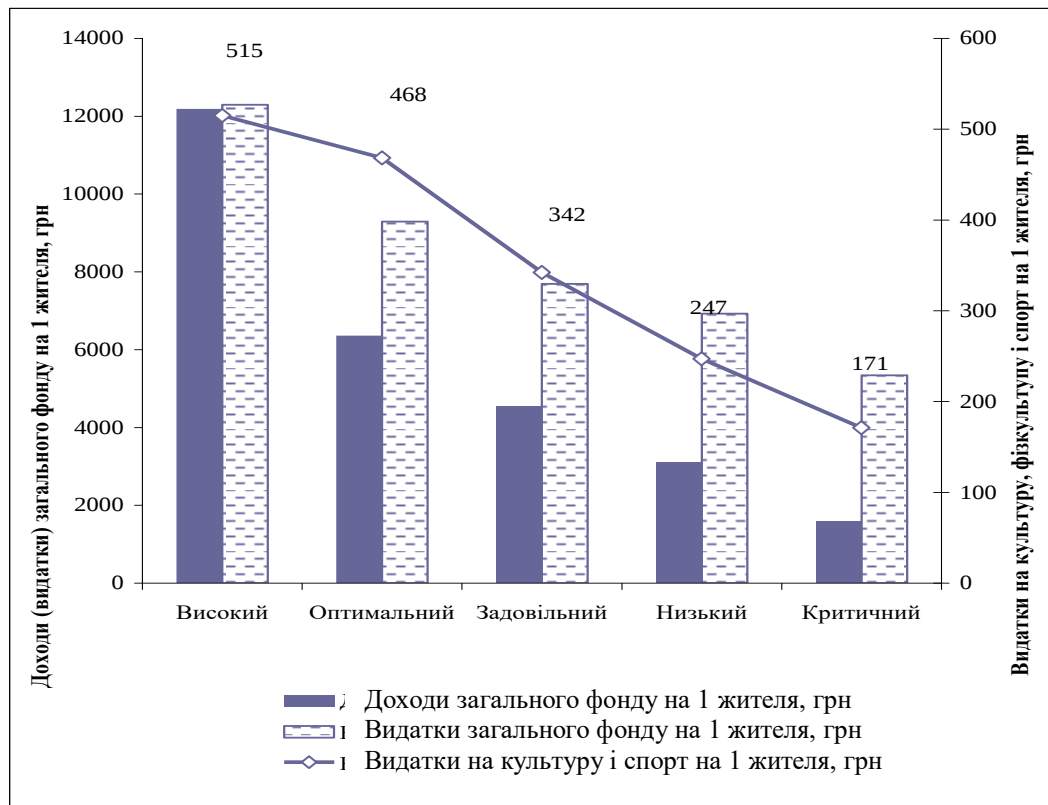
Джерело: побудовано автором.

Як бачимо, найвищі видатки на культуру, фізкультуру і спорт на одного жителя у 2023 р. забезпечили громади Полтавської області – 669 грн, Київської – 546 грн, Сумської – 564 грн та Кіровоградської – 539 грн.

У частково окупованих областях видатки на одного жителя були найнижчими: у Луганській області – лише 60 грн, Херсонській – 170 грн, Донецькій – 183 грн, а у Запорізькій – 304 грн, що цілком логічно, оскільки забезпечення повноцінного функціонування громад у таких умовах є практично неможливим. Однак низькими видатками в зазначений період характеризувалися і громади Закарпатської та Чернівецької областей, що обмежує розвиток соціальної інфраструктури цих територій.

Очевидно, що аналіз виконання бюджетів громад характеризує соціально-економічний стан території, потенціал для розвитку. Достатність фінансового забезпечення бюджетів громад є ознакою їх спроможності надавати більш широкий перелік послуг жителям, здійснювати фінансування соціальних та інфраструктурних об'єктів, програми місцевого розвитку. За результатами проведених розрахунків автором запропоновано узагальнену оцінку фінансової спроможності територіальних громад за рівнями спроможності: високий, оптимальний, задовільний, низький, критичний (рис. 3.3).

Наведені дані свідчать, що громади групи з високою фінансовою стійкістю у 2023 р. забезпечували в середньому 12184 грн доходів загального фонду на одного жителя та 12291 грн видатків, із яких 515 грн (або 4,2%) випадають на культуру, фізкультуру та спорт. Вважаємо, що видатки на соціальну сферу навіть у фінансово стійких громадах є недостатніми для їх повноцінного функціонування та розвитку. Очевидно, що у групах громад із низькою та критичною фінансовою спроможністю спостерігається значне відставання щодо доходів загального фонду на одного жителя – на 74,6 та 87,5% порівняно із громадами з високою фінансовою спроможністю. Подібну тенденцію спостерігаємо із величиною видатків – величини видатків – відставання на 43,7 та 56,6%, в т.ч. видатків на культуру, фізкультуру та спорт 52,1 та 66,8% порівняно із першою групою громад. Отже, основним завданням для органів місцевого самоврядування є пошук джерел формування доходів до бюджету громади.

Рис. 3.3. Розподіл територіальних громад України за рівнем фінансової спроможності у 2023 р.

Джерело: побудовано автором.

З метою дослідження особливостей формування громадами виплат на культуру, фізкультуру та спорт на одного жителя нами проведено їх групування, результати якого подано у табл. 3.1.

Згідно з наведеними у табл. 3.1 даними, найвищі видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 жителя 1320 грн. забезпечують ТГ сьомої групи, яка мала високі доходи до загального фонду на одного жителя – 17971 грн, що дає їм можливість забезпечити видатки на одного жителя у розмірі 17467 грн. Зазначимо, що у цієї групи високими є видатки на утримання апарату управління на 1 жителя – 3159 грн, тож можна зробити висновок, що мотивація результативності органів місцевого самоврядування досягається вищою оплатою праці. Окрім того, у цій групі спостерігається найвище значення капітальних видатків на одного жителя – 6772 грн, або 38,8% загального обсягу видатків. Це свідчить про те, що громада здійснює фінансове забезпечення капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення.

Таблиця 3.1

Групування територіальних громад України за виплатами на культуру, фізкультуру і спорт на одного жителя у 2023 р., грн

Групи за витратами на культуру, фізкультуру і спорт на 1 жителя, грн	Кількість ТГ	Видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 жителя, грн	Частка наявного населення, %	Частка у площі, %	Доходи загального фонду на 1 жителя, грн	Видатки загального фонду на 1 жителя, грн	Видатки на утримання апарату управління на 1 жителя, грн	Капітальні видатки на 1 жителя, грн	Рівень дотаційності бюджетників, %	Частка управлінських видатків, %	Частка бюджетних видатків на оплату праці, %	Частка капітальних видатків бюджету, %	Частка трансфертів у дохідній частині бюджету, %	Частка місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів, %
До 100	103	45	5,5	8,0	2356	3822	1131	2398	63,0	145,0	81,5	12,5	79,5	28,1
101–200	134	161	9,6	7,3	5617	7069	1279	1289	45,3	62,0	77,4	12,3	64,5	29,8
201–400	432	324	29,6	24,5	8955	10374	1506	1567	28,5	36,0	72,4	12,4	50,3	31,8
401–600	422	502	34,8	32,2	9897	11302	1607	2279	13,8	22,9	66,2	14,3	36,4	31,0
601–800	224	681	15,3	18,8	10069	11532	1926	2433	7,3	20,6	64,2	14,5	30,7	32,2
801–1000	70	886	3,3	5,8	14450	15498	2203	4562	-0,2	18,3	58,7	19,1	24,8	27,4
Понад 1000	53	1320	1,8	3,3	17971	17467	3159	6772	-3,5	17,8	53,2	22,0	20,1	31,8
По Україні	1438	446	100,0	100,0	9111	10491	1648	2282	22,3	38,5	69,1	14,0	44,3	31,0

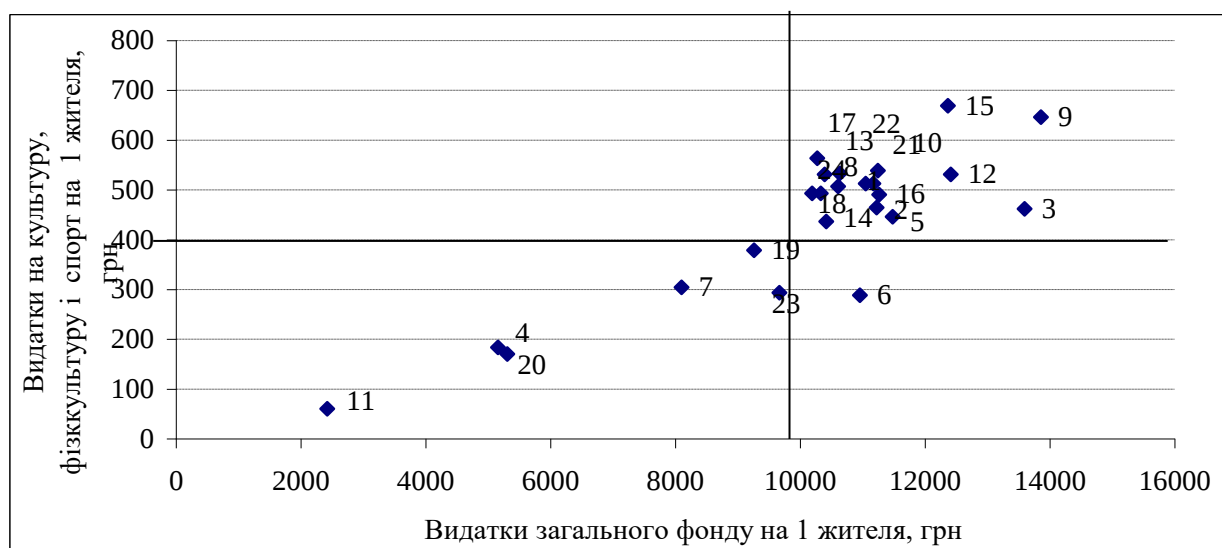
Джерело: розраховано автором.

При цьому громади цієї групи здійснюють реверсну дотацію, яка є інструментом горизонтального вирівнювання місцевих бюджетів і розраховується виключно по ПДФО на душу населення.

Водночас, перша та друга групи ТГ у 2023 р. забезпечили виплати на культуру, фізкультуру та спорт лише в обсязі 45 та 161 грн на одного жителя, що становить 3,4% та 12,2% від значення першої групи громад. Можна зробити висновок про те, що соціальна інфраструктура перебуває у критичному стані і громади не спроможні в поточний момент суттєво впливати на її поліпшення. Як бачимо, ці громади мають низькі обсяги доходів загального бюджету, низькі обсяги капітальних вкладень на одного жителя, високий рівень дотаційності бюджету – 63% та 45,3%, а також високу частку управлінських видатків. У цих громадах спостерігається висока частка видатків на утримання управлінського

апарату відповідно – 145 та 62% та низька результативність місцевого самоврядування, які потребують використання інструментів антикризового менеджменту і дієвої державної та регіональної підтримки. Очевидно, що в повоєнний період відновлення виникне необхідність у розробленні стратегічних програм, для яких буде передбачено низку інструментів для відновлення життєдіяльності територій та розвитку підприємницької діяльності на них. Слід наголосити, що для кожної громади із критичною та незадовільною спроможністю слід розробити власну програму стратегічного розвитку, оскільки всі вони перебувають у різних ситуаціях: одні втратили фінансову спроможність внаслідок впливу воєнних дій, а інші – через низьку дієвість управління.

Розглянемо розподіл ТГ за величиною виплат загального фонду на культуру, фізкультуру та спорт у розрізі областей (рис. 3.4).

Області	Видатки загального фонду на 1 жителя	Видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 жителя
Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська, Херсонська, Чернівецька	низький	низький
Закарпатська	високий	низький
Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська	високий	високий

Рис. 3.4. Розподіл територіальних громад України за видатками загального фонду на культуру, фізкультуру та спорт на 1 жителя у 2023 р., грн
Джерело: побудовано автором.

Наведені на рис. 3.4 дані демонструють парадоксальну ситуацію у ТГ Закарпатської області, де спостерігається високий рівень виплат загального фонду на 1 жителя, однак соціальні виплати є низькими, що вимагає критичного перегляду місцевим самоврядуванням ситуації в бік зміни цієї тенденції. В частково окупованих та прифронтових областях, а також у Чернівецькій, спостерігаються низькі виплати загального фонду на 1 жителя та відповідно найнижчі обсяги видатків на культуру, фізкультуру та спорт, що пояснюється об'єктивними причинами настання такої ситуації. В інших областях виплати на культуру, фізкультуру та спорт є досить високими.

Важливо розглянути, як саме місцеві податки і збори (обов'язкові платежі) впливають на формування доходів загального фонду громад (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Групування територіальних громад України за часткою місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів у 2023 р., %

Групи за часткою місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів, %	Кількість ТГ	Частка місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів, %	Частка населення, %	Частка у площі, %	Доходи загального фонду на 1 жителя, грн	Видатки загального фонду на 1 жителя, грн	Видатки на утримання апарату управління на 1 жителя, грн	Капітальні видатки на 1 жителя, грн	Рівень дотаційності бюджетників, %	Частка управлінських видатків, %	Частка бюджетних видатків на оплату праці, %	Частка капітальних видатків бюджету, %	Частка трансфертів у дохідній частині бюджету, %	Видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 жителя, грн
До 10	64	7,1	6,1	4,1	9635	8901	1624	8460	6,0	45,1	56,5	27,0	35,6	264
10,1–20	235	16,5	19,4	15,8	9688	10655	1690	3181	13,4	44,4	63,9	17,6	38,1	461
20,1–30	432	25,6	45,5	33,4	9532	10705	1452	1831	21,8	36,2	70,1	13,1	43,8	446
30,1–40	416	35,0	18,7	27,8	7625	10187	1618	1527	27,1	37,9	72,0	11,8	48,0	474
40,1–50	196	45,1	7,9	12,6	8254	10614	1796	1459	28,1	38,9	71,5	11,6	47,7	456
50,1–60	63	54,9	1,7	4,3	9429	11290	2145	2384	25,8	34,0	70,3	13,4	45,0	513
Понад 60	32	70,3	0,6	1,9	9761	10754	2545	4071	24,1	26,9	61,5	18,0	41,3	620
По Україні	1438	31,0	100,0	100,0	9111	10491	1648	2282	22,3	38,5	69,1	14,0	44,3	446

Джерело: розраховано автором.

До числа місцевих податків і зборів, згідно з національним законодавством, належать податок на майно (податок на нерухоме майно,

відмінне від земельної ділянки, земельний податок, транспортний податок), єдиний податок, збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір.

Дані табл. 3.2 свідчать про те, що найвищі (понад 70,3%) місцеві податки і збори у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів у громад сьомої групи. Громади цієї групи забезпечили найвищий обсяг виплат на культуру, фізкультуру і спорт на одного жителя – 620 грн. Основне джерело формування доходів бюджету громади забезпечується за рахунок активізації підприємницької діяльності, що має розглядатися органами місцевого самоврядування як одне з основних завдань забезпечення життєдіяльності жителів сільських територій.

Якщо розглядати першу та другу групи громад, де частка місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів становила 7,1% та 16,5%, то вони забезпечують соціальні видатки в обсязі 264 та 461 грн відповідно. Саме тому для цих громад необхідно здійснити пошук резервів задля підтримки підприємницької ініціативи у наданні соціальних послуг та розвитку сімейних фермерських господарств.

За результатами проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що фінансова спроможність громади забезпечує інвестиційну привабливість її території в частині розвитку соціальної інфраструктури, що сприяє підвищенню благоустрою її об'єктів, збільшенню чисельності наданих послуг та їх доступності, скороченню рівня безробіття, зростанню якості життя населення. В перспективі це зумовить позитивні зміни в демографічній ситуації громади, обсягах виробленої продукції та наданих послуг тощо.

Отже, методом групувань встановлено вплив факторів, а саме: доходи загального фонду на жителя (X_1); видатки загального фонду на жителя (X_2); видатки на утримання апарату управління на жителя (X_3); капітальні видатки на жителя (X_4); рівень дотаційності бюджетів (X_5); частка управлінських видатків (X_6); частка бюджетних видатків на оплату праці (X_7); частка капітальних видатків бюджету (X_8); частка трансфертів у дохідній частині бюджету (X_9); частка місцевих податків і зборів у дохідній частині

загального фонду бюджету без трансфертів (X_{10}), на видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 жителя (Y).

Відомо, що методом групування визначається вплив лише одного фактору (кожного фактору окремо). Для розподілу об'єктів за усіма факторами скористаємося методом теорії класифікації або кластерного аналізу. Суть методу в тому, що на основі заданого переліку показників, які виділені як основні характеристики об'єкту, кожний об'єкт генеральної сукупності відноситься до того класу, від якого він найменше відрізняється. В основі алгоритмів класифікації за даним принципом лежить функція віддалення.

В евклідовому просторі відстань між точками (векторами) X і Y з координатами $X(x_1, x_2, \dots, x_n)$ і $Y(y_1, y_2, \dots, y_n)$ визначається за формулою:

$$D = \sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - y_i)^2} = \|X - Y\| \quad (3.1)$$

Класифікація об'єктів здійснюється за критерієм мінімуму відстані (близькість об'єкта, який підлягає класифікації, до аналогів певного класу).

Існує декілька методів виявлення кластерів:

простий алгоритм виявлення кластерів;

алгоритм максимальної відстані (на відміну від першого методу в першу чергу виділяються найбільш віддалені кластери);

алгоритм внутрішньогрупових середніх;

алгоритм Isodata (Iterative Self-Organizing Data Analysis Techniques).

У роботі розрахунки здійснено методом внутрішньогрупових середніх (дод. Н) [123].

За результатами розрахунків виділено 5 кластерів та розраховано середні значення факторних та результативної ознаки по кожному кластеру окремо. На основі одержаних даних класного аналізу можна зробити наступні висновки. Так, прослідковується залежність витрат на культуру, фізкультуру і спорт на 1 жителя від сукупності досліджуваних факторів. Так, 1 кластер містить 10 об'єктів, які характеризуються найвищими значеннями результативної ознаки та факторів X_1 , X_2 , X_3 , X_4 та X_8 (фактори-стимулятори) та найнижчими значеннями факторів X_5 , X_6 , X_7 , X_9 (фактори-дестимулятори).

До першого кластеру віднесено 10 територіальних громад Полтавської (Опішнянська ТГ), Київської (Борщагівська ТГ, Козинська ТГ, Гірська ТГ, Пристолична ТГ), Донецької (Шахівська ТГ), Чернігівської (Гончарівська ТГ), Одеської (Дачненська ТГ), Дніпропетровської (Черкаська ТГ) та Запорізької (Широківська ТГ) областей.

До другого кластеру віднесено 72 територіальні громади з дещо нижчими показниками витрат на культуру, фізкультуру і спорт на 1 жителя (824 грн), а також значно нижчими порівняно з 1 кластером значеннями факторів-стимуляторів (X_1 , X_2 , X_3 , X_4 та X_8) та вищими значеннями факторів-дестимуляторів (X_5 , X_6 , X_7 , X_9).

Третій кластер містить 288 об'єктів, 4 – 760 об'єктів. До 5 кластеру увійшли 308 територіальних громад з найнижчими витратами на культуру, фізкультуру і спорт на 1 жителя (в середньому 191 грн), найнижчі значення факторів-стимуляторів та найвищі значення факторів-дестимуляторів. Одержані значення кластерного аналізу залежності витрат на культуру, фізкультуру і спорт у територіальних громадах від стимулівних та стримувальних факторів дозволив визначити групи подібних громад, а також вставити відмінності між одержаними кластерами ТГ.

Узагальнення стратегічних напрямів розвитку соціальної інфраструктури громад доцільно розглядати з урахування поточної економічної ситуації, впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, а також внутрішніх можливостей стосовно посилення існуючих переваг, мінімізації викликів та ризиків у їхньому розвитку.

Очевидно, що під час формування сценаріїв розвитку доцільно враховувати виклики, окреслені в Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр. [124], а саме збройну російську агресію та невизначеність терміну її завершення, збільшення кількості територій, що потребують відновлення на основі державної підтримки, знищеної й значно пошкодженої інфраструктури, приведення її у відповідність до існуючих потреб людини, вимог безпеки, різких просторових та структурних змін в економіці, втрат людського капіталу тощо. Так, за песимістичного сценарію розвитку подій, доцільно передбачити продовження бойових дій, зокрема

ракетних обстрілів, внаслідок яких продовжиться руйнування виробничої, енергетичної та соціальної інфраструктури, а також житлового фонду. Матиме місце скорочення чисельності працездатного населення за рахунок мобілізації чоловіків до лав ЗСУ, військових втрат та еміграції, що посилить дефіцит кадрів, насамперед робочих професій. Старіння населення негативно вплине на зміну його вікової структури – скоротиться чисельність економічно активного населення, що посилить регресивний тип відтворення поколінь.

За таких умов, найімовірніше, будуть обмежені можливості бюджетів усіх рівнів, призначені для фінансування проєктів регіонального та місцевого розвитку, поглиблюватимуться територіальні диспропорції у соціально-економічному розвитку територіальних громад. Це зумовить збільшення кількості територій з особливими потребами, які вимагатимуть значних інвестицій у відновлення.

Якщо розглядати оптимістичний сценарій розвитку подій, то можна припустити, що в найближчий час припиняться воєнні дії на сході та півдні країни, буде укладено мирну угоду між Україною й агресором, внаслідок чого громади відчують позитивний вплив на соціально-економічну систему через створення нових можливостей для розвитку та нейтралізації загроз. Цей сценарій передбачає проведення дієвих економічних та соціальних реформ на рівні держави, що позитивно вплине на розвиток сільських територій. За оптимістичного сценарію розвитку подій необхідно буде забезпечити гармонізацію чинного законодавства з європейськими стандартами, що сприятиме частковому усуненню перешкод для залучення в економіку іноземних інвестицій, а також активізувати діяльність держави в напрямі залучення міжнародної донорської допомоги від іноземних фінансових інституцій та держав-партнерів, що дозволить здійснити відновлення зруйнованої та пошкодженої інфраструктури. Існує також необхідність в активізації діяльності Ukraine Facility – програми фінансової підтримки від Європейського Союзу та формуванні спроможних структур і механізмів управління коштами ЄС на регіональному та місцевому рівні, що дасть змогу прискорити відновлення економічного потенціалу, сприятиме

створенню сучасної соціальної інфраструктури. Важливо також забезпечити цивілізоване функціонування ринку землі, що підвищить інтерес іноземних інвесторів до територіальних громад. Очевидно, що території з особливими потребами, які мають унікальні природні, ресурсні, географічні характеристики, а також ті, що перебували в окупації або неподалік від лінії фронту, потребуватимуть активної державної підтримки. За оптимістичного варіанту буде забезпечено поліпшення демографічної ситуації в громадах та їхнього соціально-економічного стану.

Реалістичний сценарій розвитку територіальних громад базується на припущенні, що воєнні дії незабаром будуть припинені, відбудеться замороження конфлікту через укладання угоди про перемир'я, з'являються певні ризики у реалізації оптимістичного сценарію та обмеження бюджетного фінансування. Останній виклик зумовлений тим, що витрати державного бюджету на ЗСУ не скорочуються внаслідок їх переорієнтації на виробництво високотехнологічних видів озброєння. При цьому спостерігаються низькі фінансові можливості союзників через уповільнення темпів зростання світової економіки, розгортання нової хвилі глобальної фінансової кризи. У країні посилюється стимулювання попиту на продукцію вітчизняних товаровиробників, послаблюється податковий тиск на суб'єкти малого та середнього бізнесу, що сприятиме формуванню внутрішньої товарної пропозиції національними виробниками. За таких умов слід очікувати позитивний вплив на демографічну ситуацію у регіонах та громадах, а також покращення соціально-економічної ситуації. Очевидно, що модернізація інструментів та збільшення обсягів надання державної підтримки для малого та середнього бізнесу, у т. ч. через відшкодування відсотків за користування банківськими кредитними ресурсами, дасть змогу відновити позитивну динаміку зростання кількості суб'єктів підприємницької діяльності та величини їхніх податкових платежів до бюджетів усіх рівнів, а також сприятиме створенню ними нових робочих місць.

Узагальнюючи викладене вище, слід систематизувати основні заходи та дії, що стосуються розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, які доцільно буде провести в найближчій перспективі (Дод. П).

З огляду на специфіку сільської соціальної інфраструктури необхідно визнати, що її розвиток не може здійснюватися без наявності в органах місцевого самоврядування висококваліфікованих управлінських кадрів. Отже, існує необхідність у підвищенні фаховості кадрів місцевого самоврядування, що зумовлено періодичними змінами нормативно-правового регулювання, істотним ускладненням стратегічних та оперативних завдань управлінської діяльності в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення регіонів.

За таких умов виникає потреба у розробленні та впровадженні на державному рівні ефективної системи підвищення кваліфікації місцевих управлінців, що сприятиме покращенню їхніх знань та поширенню передових практик розвитку сільських територій, застосуванню нових способів, форм і методів модернізації соціальної інфраструктури сільських територій. Доцільно ввести в практику фінансове стимулювання посадових та виборних осіб місцевого самоврядування до підвищення кваліфікації і моральних якостей, використовуючи інструменти моральної та матеріальної мотивації.

Важливого значення в сучасних умовах також набуває організація кадрового забезпечення сільських закладів та підприємств соціальної інфраструктури, що вимагає на національному рівні провести заходи з розроблення і реалізації програм залучення кваліфікованих кадрів у сільську місцевість та соціального захисту сільських медичних і педагогічних працівників. На рівні територіальної громади необхідно створити всебічну підтримку кваліфікованих кадрів в галузі охорони здоров'я, освіти, культури, фізичної культури та спорту шляхом надання облаштованого житла на умовах соціального найму або забезпечення постійним житлом.

Дієвою у цьому напрямі буде профорієнтаційна робота задля професійного визначення сільської молоді громади. Зрозуміло, що всі перелічені заходи зможуть лише частково вирішити кадрову проблему, а тому існує необхідність у суттєвій зміні кадрової політики на місцевому рівні, яка передбачала б використання інструментів, що сприятимуть збалансуванню потреб громад у фахівцях. Йдеться, зокрема, про відновлення практики професійної підготовки спеціалістів у закладах фахової передвищої та вищої

освіти відповідно до потреб сільських громад у кадрах для галузей соціальної інфраструктури, а також гарантування подальшого працевлаштування у певному населеному пункті чи громаді.

Одним із напрямів розвитку соціальної інфраструктури сільських територій є організація злагодженої та скоординованої взаємодії всіх стейкхолдерів. Із цією метою доцільно сприяти створенню партнерських взаємовідносин між регіональними органами управління та представницькими органами місцевого самоврядування. На рівні територіальної громади першочерговим завданням є встановлення узгодженої взаємодії між органами місцевого самоврядування, які відповідають за освіту, організацію медичного, культурного та іншого обслуговування та старостами населених пунктів, які входять до громади [125]. Водночас розвиток соціальної інфраструктури має відбуватися на умовах забезпечення співпраці органів місцевого самоврядування, підприємств агробізнесу, некомерційних організацій, суб'єктів малого підприємництва, що базується на принципах соціального партнерства. Такий підхід можна застосовувати для об'єднання організаційних та фінансових ресурсів усіх заінтересованих суб'єктів, що зумовить прояв синергетичного соціально-економічного ефекту. Зазначимо, що на сьогодні існує необхідність пошуку механізмів залучення фінансових ресурсів у розвиток сільської соціальної інфраструктури на основі принципів державно-приватного партнерства за найбільш значимими проєктами [126].

Існуюча практика взаємодії між місцевою владою та місцевими бізнесовими структурами не сприяє розв'язанню соціальних проблем сільських територій, що вимагає їх розширення на основі розширення меж взаємовигідного партнерства. У межах такої співпраці приватний бізнес матиме інтерес до участі у вирішенні соціальних питань сільських населених пунктів, якщо це сприятиме підвищенню якості життя працівників підприємств. З метою мотивації поширення практики державно-приватного партнерства на державному рівні у період післявоєнного відновлення країни доцільно передбачити адресну допомогу бізнесових структур, які здійснюють фінансову підтримку функціонування та модернізації соціоінфраструктурних об'єктів на селі. Перелічені форми співпраці на рівні громади сприятимуть не лише

призупиненню подальшого руйнування соціальної інфраструктури, а й дадуть позитивний поштовх до її розвитку.

У нинішніх умовах громади відчують потребу в інвестиціях на модернізацію соціальної інфраструктури сільських територій, які б перевищували бюджетні можливості, створення або реконструкцію об'єктів, які доцільно реалізувати на умовах публічно-приватного партнерства (ППП) [127]. Найбільш поширеною організаційною формою PPP є концесія, у межах якої органи місцевого самоврядування переуступають приватному підприємству повноваження з надання послуг соціальної інфраструктури на умовах, передбачених договором концесії, і це підприємство використовує їх упродовж терміну дії укладеного договору. На практиці можна використовувати різні модифікації цієї форми партнерства – вони відрізняються умовами конкурсних процедур, розподілу ризиків, структурою власності у межах проєкту, правами на використання об'єкта і видами концесійних платежів. Отже, PPP є досить перспективним інструментом підтримки великих інвестиційних проєктів з розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, оскільки за такого підходу досягаються цілі обох партнерських сторін: органи місцевого самоврядування виконують свої обов'язки з надання соціально значимих послуг, а інвестори одержують прибуток. Вважаємо, що ухваленні нормативні документи щодо регулюванню ДПП в країні [128, 129] в умовах воєнного стану сприятимуть поширенню цієї практики, однак в умовах післявоєнного відновлення необхідно їх розвивати в напрямі запровадження додаткових дієвих інструментів державної регіональної підтримки.

Удосконалення соціальної інфраструктури передбачає також безпосереднє залучення до управління сільською громадою місцевих жителів, спроможних брати участь у територіальному самоврядуванні та створенні неформальних спільнот з благоустрою сільських територій, організації культурно-розважальних заходів, забезпеченні громадського порядку, наданні соціальної підтримки окремим категоріям сільських жителів, в т.ч. ветеранам війни, військовослужбовцям ЗСУ, сім'ям загиблих воїнів.

Важлива роль у перспективному розвитку соціальної інфраструктури сільських територій відводиться активізації підприємницької активності

населення та розвитку приватного бізнесу в сфері освіти, охорони здоров'я, культурно-розважального, спортивного, побутового та іншого обслуговування, що передбачає як надання додаткових платних послуг на території сільських поселень, так і розвиток малого підприємництва. Досвід провідних європейських країн переконує, що підприємці спроможні оперативно перепрофілювати свою діяльність та освоїти нові її види, впровадити сучасні технології, спроможні враховувати потреби населення. Серед таких видів підприємницької діяльності доцільно виділити розвиток «зелених» енергетичних кооперативів, що формувати буде позитивний вплив на розбудову соціальної інфраструктури та забезпечення сталого розвитку сільських територій [130]. Очевидно, що для мотивації сільського населення до здійснення підприємницької діяльності необхідно запроваджувати дієві інструменти підтримки та створювати сприятливі умови.

Загалом відновлення соціальної інфраструктури на сільських територіях доцільно розглядати в аспекті створення моделі «Розумного села» (РС), першочергово у районах, які перебували в окупації та де відбувалися активні бойові дії, а в подальшому, за можливості фінансового забезпечення, на інших територіях. Можливість реалізації цього проєкту та його доцільність підтверджуються практикою створення такого села в покинутому населеному пункті Семисотка Петропавлівської громади в Одеській області [131]. Про актуальність концепції РС свідчить і те, що вона базується на Цілях сталого розвитку, має основні принципи трансформації, інклюзивності, креативності, інноваційності, співпраці та інтеграції. У зарубіжній літературі РС розглядається в аспекті «розумного суспільства», «розумної економіки», «розумного управління», «розумного середовища», «розумного життя» та «розумної мобільності» [132]. Цифрові технології сприятимуть сталому розвитку села на основі визначення потенційних потреб, планування методів їх задоволення, розбудови технологічної інфраструктури та розширення прав і можливостей громади в здійсненні моніторингу її розвитку [133, 134]. На сьогодні розроблено інструменти РС, які можна застосовувати в декількох сферах, наприклад, в секторі охорони здоров'я через використання телемедицини (можливість отримувати консультації лікарів без необхідності

візиту в лікарню або медичний заклад, який розташований далеко від місця проживання) або у сфері ефективного використання енергетичних ресурсів за допомогою технології Інтернету речей (IoT – Internet of Things) тощо. Зазначимо, що цифрові інструменти вже запроваджуються в окремих українських громадах, наприклад, у Медвинській громаді Київської області, де медичні працівники можуть надавати допомогу із застосуванням телемедичних технологій.

Розвивати концепцію «Розумного села» доцільно і задля підвищення цифрової грамотності сільських жителів, що сприятиме соціально-економічному зростанню громади, забезпеченню зайнятості, подоланню бідності, а також реалізації принципів інклюзії та сталого розвитку. Такий складовий елемент РС, як «Розумне управління», посилить результативність місцевого самоврядування внаслідок підвищення прозорості і підзвітності та участі громадян у досягненні цілей розвитку за допомогою інформаційних технологій (ІТ).

Що стосується складового елемента «Розумне довкілля», то на його основі запроваджується практика сталого управління навколишнім середовищем, зокрема використання відновлюваних джерел енергії, скорочення відходів та пом'якшення наслідків зміни клімату.

Для цього дисертаційного дослідження становлять інтерес компоненти «Розумне життя» та «Розумна мобільність», що передбачають використання технологій для покращення якості життя людей – застосування ІТ для надання освітніх і медичних послуг, підвищення доступності та екологічності транспортного забезпечення. Впровадження концепції РС на рівні громади дасть змогу одержати синергетичні ефекти в сфері надання соціальних послуг та територіального розвитку інфраструктури, ІТ, зв'язку, розвитку партнерських відносин адміністративного центру громади та сільськими населеними пунктами, а також забезпечити можливості для доступу жителів до віддаленої роботи тощо. Це також сприятиме ширшому впровадженню цифрових інструментів та роботизації сільськогосподарського виробництва, в т.ч. у малих фермерських господарствах та товарних селянських господарствах, використанню онлайн каналів продажу вирощеної продукції – овочів, фруктів

тощо, а також продукції переробки сільськогосподарської сировини, наприклад молочної, м'ясної, консервної продукції.

З урахуванням європейської орієнтації країни виникає необхідність в активізації діяльності в напрямі запровадження у вітчизняну практику підходів до ідентифікації територіальних одиниць та управління розвитком сільських територій, що застосовуються в Європейському Союзі. Ми поділяємо думку тих науковців [135], які вважають, що першочерговим нашим завданням має стати набуття знань про існуючі структурні фонди та напрями проєктів, які фінансуються ними. Вони стануть доступними нам після набуття членства в ЄС, забезпечать підтримку для розвитку стратегічно важливих сфер. Необхідно поширювати на регіональному рівні інформацію щодо європейських інструментів, які дають можливість брати участь у проєктах країнам-кандидатам – йдеться про передвступну допомогу та Європейський соціальний фонд. Окрім структурних фондів існує необхідність в імплементації в українське законодавство такого інструменту, як політика згуртованості, що є частиною нормативно-правового регулювання ЄС. Вважаємо, що використання європейських коштів матиме позитивний вплив на розвиток сільських територій, в т.ч. на об'єкти соціальної інфраструктури.

Урахування обґрунтованих вище пріоритетів розвитку соціальної інфраструктури сільських територій сприятиме створенню гідних соціально-культурних та побутових умов життя сільського населення, розширить його доступ до соціальних послуг, а також підвищить результативність місцевого самоврядування та розвитку підприємництва, в результаті чого буде покращено якість життя та забезпечений розвиток людського капіталу (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Стратегічні пріоритети розвитку соціальної інфраструктури сільських територій
 Джерело: узагальнено автором.

На нашу думку, що окреслені стратегічні пріоритети розвитку соціальної інфраструктури сільських територій спроможні подолати негативні тенденції, посилені умовами воєнного стану, оскільки розглядаються із урахуванням не лише потреб сільських жителів, а й ефективності управління місцевого самоврядування.

3.2. Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій

Стратегічна значимість та економічна доцільність об'єктів соціальної інфраструктури для сільських населених пунктах підтверджується тим, що вона виступає умовою досягнення цілей сталого розвитку окремих громад, регіонів, галузей аграрного сектору та країни в цілому. Водночас позитивний вплив соціальної інфраструктури на рівень життя та життєдіяльність сільського населення, а також мінімізація ризиків глобальних кліматичних змін, децентралізація системи енергопостачання, використання зелених технологій, досягнення вуглецевої нейтральності, подолання наслідків війни, тобто можливостей для сталого розвитку забезпечується системою менеджменту організації на основі дотримання ESG-факторів [136]. Очевидно, що в умовах післявоєнного відновлення країни виникне необхідність у стислий термін імплементувати міжнародні принципи сталого розвитку сільських територій, що вимагатиме дотримання глобальних вимог до соціально-екологічних та економічних принципів розвитку територій, регіонів та підприємств, що функціонують на селі.

Зазначимо, що національні нормативно-правові акти щодо дотримання принципів сталого розвитку свідчать про визнання на національному рівні міжнародних вимог у галузі збалансованого розвитку. Так, відповідно до Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» [137], передбачено складання звіту про стратегічне екологічне оцінювання документів з державного планування та проведення громадського обговорення, який оприлюднюється щороку за результатами моніторингу. З цією метою необхідно оголошувати та обґрунтовувати перелік показників, які б демонстрували динаміку змін у територіальній громаді стосовно реалізації принципів сталого розвитку.

Відомо, що концепція ESG була розроблена з метою виділення низки аспектів діяльності підприємницької структури, які включали б систему екологічних та соціальних індикаторів, а також показники якості корпоративного управління. Реалізація принципів ESG-підходу забезпечується на основі формування концепції відповідального та сталого інвестування у діяльність корпоративної структури. Зарубіжні дослідники під відповідальним інвестуванням розуміють підхід до вкладення коштів, який передбачає включення до процесу ухвалення інвестиційних рішень факторів навколишнього середовища, соціальних чинників та методів управління, що разом мають сприяти раціональному управлінню ризиками та забезпеченню можливості довгострокового повернення вкладених інвестицій [138].

Спираючись на ESG-фактори і за підтримки ООН група великих інвесторів у 2006 р створила міжнародну асоціацію інвесторів PRI (Principles for Responsible Investment) [139], якою було сформовано шість добровільних Принципів відповідальних інвестицій: 1. Включення факторів ESG у процеси інвестиційного аналізу та прийняття рішень; 2. Включення факторів ESG у політику та практику ведення бізнесу; 3. Вимоги до одержувачів інвестицій розкривати інформацію з факторів ESG; 4. Стимулювання прийняття і впровадження Принципів в інвестиційній сфері; 5. Підвищення ефективності реалізації Принципів; 6. Звітність про діяльність та прогрес в реалізації Принципів.

Дотримання принципів ESG бізнесом, ТГ та окремими сільськими територіями – це не лише демонстрація соціально відповідальної поведінки, а й передбачення ризиків та можливостей, які впливають на спроможність створювати довгострокову цінність. Це стосується питань, пов'язаних із охороною навколишнього середовища, зокрема з глобальними кліматичними змінами та декарбонізацією. Ці фактори охоплюють й соціальні питання, як-от безпека продовольства, комфортні умови для праці. Під цими факторами розуміють і управлінські питання, в т.ч. винагороду топ-менеджменту, створення умов для пошуку й ухвалення результативних управлінських рішень, податкову прозорість тощо.

Зазначимо, що у провідних країнах при реалізації інфраструктурних проєктів враховуються чинники сталості, а міжнародні фінансові організації розробляють власну політику з оцінювання їх сталості. Відомо, що з урахуванням міжнародного досвіду використання Принципів відповідальних інвестицій в 2016 р. на саміті G7 було ухвалено 5 принципів якісних інвестицій в інфраструктуру. На саміті G20 у 2019 р. на їх основі було сформульовано 6 принципів якісних інвестицій в інфраструктуру – QII (Quality Infrastructure Investment), які враховують екологічні, соціальні та економічні аспекти інфраструктури, покликані забезпечити якість і сталість [140].

Принцип 1. Підвищення позитивного впливу інфраструктури на досягнення цілей сталого розвитку та зростання національної економіки. Цей принцип передбачає, що ціллю вкладення інвестицій є максимізація позитивного впливу інфраструктури на соціальну сферу та розвиток економіки. Позитивним ефектом розвитку інфраструктури стане створення нових робочих місць та підвищення продуктивності праці за рахунок використання інноваційних технологій та ноу-хау. Інвестиції в інфраструктуру повинні бути імплементованими до умов конкретної країни з урахуванням Цілей сталого розвитку на період до 2030 р., відповідати національним та регіональним стратегіям та брати до уваги спільні зусилля та результати локальних економік. Отже, на місцевому рівні створюватиметься додатковий синергетичний ефект для розвитку економіки території.

Принцип 2. Підвищення економічної ефективності проєкту упродовж усього його життєвого циклу. Інвестиції в якісну інфраструктуру мають бути прийнятними з позиції загальних сукупних витрат упродовж всього терміну – від планування і проєктування інвестиційного проєкту, фінансування його будівництва до введення в експлуатацію. Тобто такі інвестиції повинні забезпечувати прийнятний обсяг інвестиційних витрат та якість виконаних робіт з реалізації інвестпроєкту на всіх етапах життєвого циклу інфраструктурного об'єкта. Такий підхід сприяє раціональному обґрунтуванню управлінського вибору між оновленням існуючої інфраструктури (brownfield) і запуском нового проєкту (greenfield). І в цьому випадку врахування ESG-факторів при підготовці проєкту має визначальне значення при ухваленні

управлінських рішень щодо відповідного варіанту з модернізації чи нового будівництва окремих соціальних об'єктів.

Принцип 3. Інтеграція екологічних аспектів в обґрунтування інвестицій в інфраструктуру. Цей принцип під час розробки інфраструктурних проєктів повинен враховувати вплив об'єкта на клімат, погоду, екосистему, біорізноманіття і т.д. Розкриття інформації, пов'язаної із навколишнім середовищем, підвищить інформованість інвесторів про екологічні ризики, створить можливості для використання інструментів зеленого фінансування. Інфраструктурні проєкти повинні узгоджуватися із національними стратегіями та зобов'язаннями країни відповідно до міжнародних угод, а також із переходом до довгострокових стратегій скорочення викидів парникових газів в атмосферу. Ефект від реалізації цього принципу доцільно розглядати в аспекті впливу об'єкта на навколишнє середовище та в зниженні еколого-економічних ризиків. Очевидно, що відкритість інформації про такий вплив підвищить достовірність оцінки сталості інфраструктурних об'єктів та достовірність інформації, яка надається для всіх стейкхолдерів.

Принцип 4. Стійкість до природних катастроф, непередбачуваних подій та інших ризиків. Цей принцип передбачає, що інфраструктурні проєкти мають бути стійкими до антропогенного впливу, надзвичайних ситуацій та катастроф. Водночас доцільно задіяти страхові інструменти для фінансування заходів щодо попередження різних видів ризиків і катастроф.

Принцип 5. Інтеграція соціальних аспектів в інфраструктурні інвестиції. Цей принцип регламентує економічну участь та соціальну інтеграцію громадян на основі принципу соціальної недискримінації. Місцеві мешканці повинні мати рівні можливості доступу до робочих місць, розвитку навичок, можливості працювати в безпечних та здорових умовах, одержання справедливої компенсації та справедливої оплати праці. Економічний і соціальний ефекти повинні розглядатися як важливі компоненти в оцінюванні якості інвестицій в інфраструктуру та систематично аналізуватися.

Принцип 6. Підвищення якості управління інфраструктурою. Цей принцип пов'язаний із системою управління, є важливим фактором соціо-еколого-економічної ефективності реалізації проєкту. Висока якість управління,

із урахуванням узятих країнами на міжнародному рівні зобов'язань, дасть змогу мінімізувати ризики, пов'язані з координацією та ухваленням управлінських рішень, і сприятиме участі в розвитку інфраструктури приватного бізнесу, використанню провідних практик відповідального ведення бізнесу і боротьби з корупцією. Відкритість фінансування і офіційної підтримки забезпечить рівні конкурентні умови для учасників конкурсних процедур. Для цього слід залучати широке коло заінтересованих осіб, включаючи користувачів інфраструктури, мешканців території, організації та приватний бізнес. Доступ до достовірної інформації є необхідною умовою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, забезпечення якості управління проєктами та їх оцінювання, моніторингу комерційної і бюджетної ефективності заходів державної та корпоративної політики. На додаток до принципів якісних інфраструктурних інвестицій у світі розроблено понад 50 інструментів, спрямованих на імплементацію підходів сталого розвитку і допомогу інвесторам в оцінюванні фінансово-економічних, екологічних, соціальних, управлінських та інших аспектів інфраструктурних об'єктів. Ці інструменти існують у вигляді систем оцінювання, сертифікації та рейтингування проєктів, стандартів, звітності.

Система стандартів відповідального ведення бізнесу – це набір норм і правил поведінки, включених у 1976 р. в Декларацію Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з міжнародних інвестицій для компаній, які працюють на міжнародному ринку. На сьогодні ця система розглядається як певна характеристика поведінки компаній, що базується на стандартах міжнародних організацій, зокрема Організації об'єднаних націй (ООН), Міжнародної організації праці, G20 і ОЕСР. Ця методика передбачає оцінювання відповідності проєктів вимогам ESG на основі низки критеріїв: зниження ризиків, що впливають на суспільство та навколишнє середовище; підвищення сталості бізнес-процесів компанії; підвищення міжнародної конкурентоспроможності. Впровадження принципів якісних інфраструктурних інвестицій у вітчизняну практику дасть змогу задовольнити інтереси заінтересованих осіб: ініціатори проєктів та інвестори – отримають незалежну оцінку та сертифікат якості, в т.ч. розширення можливостей із залучення

додаткового фінансування у проєкт; національні та регіональні органи влади і місцевого самоврядування – підвищення ефективності інвестиційних вкладень; фінансово-інвестиційні організації – одержання об'єктивної інформації про якість та сталість проєкту із урахуванням усіх видів ризиків; незалежні експерти – участь в проведенні оцінювання та верифікації проєктів. Отже, використання ESG-факторів сприятиме мінімізації ризиків та максимізації позитивних ефектів від реалізації проєктів на всіх етапах життєвого циклу, а також забезпечить можливість одержати незалежну оцінку якості інфраструктурного проєкту; залучити фінансування на пільгових умовах; підвищити компетентності проєктної команди; провести діагностику проєкту за оптимістичним, песимістичним та реалістичним варіантами його реалізації; одержати статус еталонного проєкту та увійти йому до переліку провідних практик.

На сьогодні вимоги сталого розвитку перестають бути просто науковою категорією, яка передусім має відношення до країн та регіонів, вони інтегрується у бізнес-процеси та у практику господарювання бізнесу та окремих територіальних громад. Численні дослідження підтверджують, що стійкий розвиток інфраструктури сільських територій сприяє прояву таких позитивних для громади моментів, як раціональне землекористування соціального призначення [141, с. 99]; стабільний розвиток сільської громади, що забезпечує виконання нею своїх народногосподарських функцій; розширене відтворення населення, зростання рівня та якості його життя [142, с. 149]; створення і підтримка умов стійкого соціально-економічного розвитку сільської території та країни в цілому [143, с. 337]; використання інструментів реалізації завдань сталого розвитку [144, с. 266]; покращення сільської освіти [145, с. 5]. Вважаємо, що розвиток соціальної інфраструктури з дотриманням принципів сталого розвитку сприятиме підвищенню енергоефективності, скороченню обсягів викидів шкідливих газів в атмосферу та зниженню негативного впливу на зміну клімату, створенню робочих місць, підвищенню доходів населення та зниженню фінансової нерівності між сільським та сільським населенням.

Створення та ефективне використання якісної інфраструктури, в т.ч. сільських територій, у рамках ЦСР є важливою складовою економічного зростання країни. Без перебільшення, соціальна інфраструктура відіграє

важливу роль у досягненні національних та міжнародних цілей ЦСР ООН, оскільки має прямий та непрямий вплив на соціо-еколого-економічний розвиток, узагальнений вигляд яких представлено в Додатку Р.

Враховуючи зазначене, об'єкти соціальної інфраструктури сільських територій необхідно розглядати як єдину унікальну систему за умовами та факторами функціонування, яка має стратегічне значення для розвитку сільських населених пунктів та виконує традиційні соціальні функції, а також впливає на реалізацію екологічних та економічних функцій. Саме тому доцільно переглянути підходи до оцінювання сталості соціальних інфраструктурних об'єктів щодо виконання численних функцій: розвитку упродовж всього життєвого циклу та спроможності адаптуватися до мінливих зовнішніх умов, до умов та способів вирішення глобальних викликів та загроз.

Соціальну інфраструктуру слід розглядати у розрізі як особистісної складової – окремий працівник, соціальна група, трудовий колектив, так і неособистісної – умови роботи та охорона праці, об'єкти соціальної інфраструктури (будівлі, приміщення), обладнання та устаткування, оргтехніка, програмні продукти та ін.

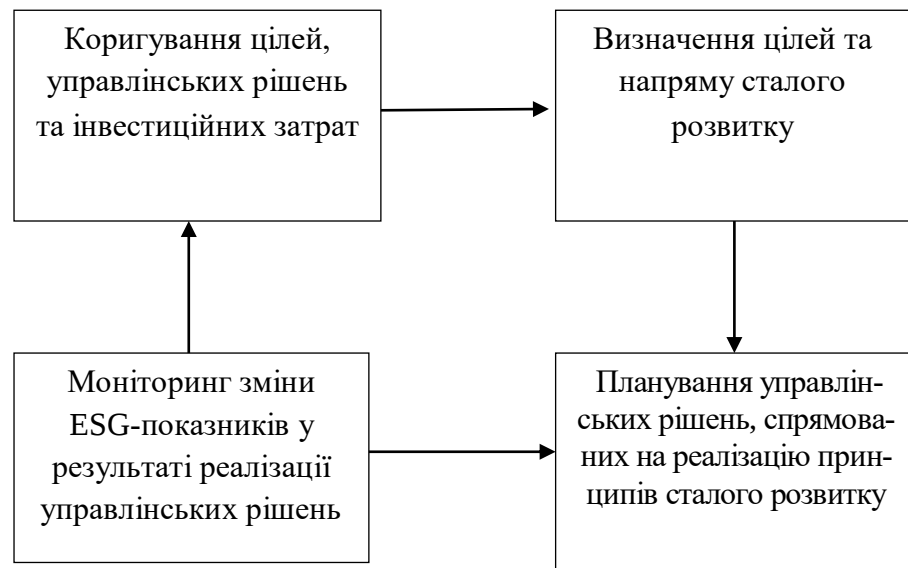
Соціальні функції інфраструктурних об'єктів відображають взаємозв'язок та взаємодію складових соціальної сфери. Цей факт передбачає виділення, окрім внутрішніх функцій щодо персоналу, спрямованих на збереження працівників соціальної сфери, і зовнішніх функцій – відносно до населення, яке проживає в межах території впливу інфраструктурного об'єкта. Реалізація цієї розширеної (відносно місцевих жителів) соціальної функції інфраструктурних об'єктів передбачає комплекс управлінських рішень, спрямованих на досягнення цілей сталого розвитку працівників та залучення їх до покращення якості життя сільського населення.

Отже, підсистема управління розвитком інфраструктури соціальної сфери – це частина управлінської діяльності, в якій через аналіз, планування, організацію, регулювання, мотивацію та контроль окремих бізнес-процесів, розроблення і впровадження новацій забезпечується цілеспрямованість та організованість діяльності закладів соціальної сфери та посилення їх потенціалу.

Своєю чергою, підвищення рівня потенціалу закладів соціальної сфери пов'язане з реалізацією інституціональної функції – узгодження планів розвитку об'єктів інфраструктури із національними, регіональними, локальними планами упродовж життєвого циклу; фінансово-економічної функції – забезпечення сталості за фінансово-економічними показниками розвитку окремого об'єкта соціальної інфраструктури та ТГ; виробничої функції – забезпечення безперебійного надання соціальних послуг у поєднанні із впровадженням нових технологій і підходів до їх виконання та надання. Ефективність виконання цих та численних традиційних функцій упродовж життєвого циклу інфраструктурного об'єкта характеризує його сталість.

З метою всебічного аналізу поняття «сталий розвиток» та визначення орієнтирів, конкретних критеріїв та напрямів розвитку, із урахуванням сучасних викликів та загроз, пропонуємо використовувати термін «ESG сталий розвиток», під яким розуміємо позитивні динамічні зміни (у часі) показників (параметрів) основних функціональних підсистем соціальної інфраструктури. Отже, управління розвитком соціальної інфраструктури із урахуванням ESG-факторів має забезпечити певні якісно-кількісні зміни у результатах її функціонування, спрямовані на нарощування потенціалу її складових елементів та підвищення рівня їх використання упродовж життєвого циклу. При оцінюванні дотримання сталого ESG-розвитку об'єктів соціальної інфраструктури можуть одночасно простежуватися позитивні та негативні зміни в одній чи кількох із функціональних підсистем або сукупності їх елементів.

Процес управління сталим розвитком інфраструктурних об'єктів соціальної сфери можна подати у вигляді адаптованого циклу Демінга, який характеризує постійний процес регулювання та удосконалення процесу надання послуг. Отже, процес управління сталим ESG-розвитком об'єктів соціальної інфраструктури (рис. 3.6) необхідно розглядати як процес неперервного коригування значимих показників (критеріїв), які характеризують соціальну, економічну й екологічну функціональні підсистеми до рівня, що дає змогу максимально ефективно та довгостроково використовувати наявні ресурси без нанесення шкоди навколишньому середовищу та якості життя нинішніх і майбутніх поколінь.

Рис. 3.6. Процес управління сталим розвитком об'єктів соціальної інфраструктури

Джерело: розроблено автором.

Отже, з метою оцінювання сталості розвитку ТГ необхідно сформувати систему параметрів та критеріїв, яка дасть можливість на основі використання відповідних методичних підходів обґрунтувати та розробити новий інструментарій раціональних і соціально орієнтованих управлінських рішень, спрямованих на гармонійний розвиток комплексу інфраструктурних об'єктів та сільської території.

Вважаємо, що інформаційну систему забезпечення процесу управління розвитком сільської соціальної інфраструктури доцільно формувати на підставі показників, що характеризують рівень сталості об'єктів соціальної інфраструктури та враховують їх вплив на сталий розвиток сільської території. Така пропозиція нами обґрунтовується тим, що соціальна сфера села відіграє важливу роль у забезпеченні сталого розвитку сільської території: окрім того ці об'єкти у своїй діяльності мають орієнтуватися на дотримання ESG-принципів.

Доказом важливості такої інформаційної системи є те, що Державна служба статистики України розпочала роботу з формування баз даних моніторингу ЦСР у країні. Так, Указом президента України від 30.09.2019 № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [146] передбачено проведення аналізу прогнозних і програмних документів з урахуванням ЦСР України, за результатами якого у разі необхідності будуть

вживатися заходи щодо їх удосконалення, а також упровадження дієвої системи моніторингу реалізації ЦСР України на період до 2030 року та оприлюднення його результатів щороку до 01 березня.

Водночас розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. №686-р «Питання збору даних для моніторингу реалізації ЦСР» [147] передбачено створення умов для такого збору, а саме: розробити механізм його координації; визначити органи державної влади, наукові установи, міжнародні організації відповідальні за надання даних Держстату; сформувати показники ЦСР. Так, на сьогодні за 17 ЦСР виділено 86 завдань та 183 показники, Держслужбою статистики сформовані дані по 182-х показниках, які мають метадані, 122 показники мають цільові орієнтири на 2030 р., 166 показників (наявні дані), 17 показників (відсутні дані). Зазначимо, що більшість доступних показників подаються у розрізі міської та сільської місцевості, які доцільно використовувати менеджменту ТГ при проведенні порівняльного аналізу фактичного стану справ за окремими характеристиками громади та середніх показників по країні.

Іншим доказом необхідності формування звітності на рівні ТГ із додержанням принципів сталого розвитку є те, що Експертним центром з розробки стандартів публічної нефінансової звітності розроблено Глобальну ініціативу зі звітності (Global Reporting Initiative) [148], яка розкриває інформацію щодо діяльності підприємства в галузі навколишнього середовища, соціальних питань та питань нагляду як обов'язкової вимоги до бізнесових структур. Основне завдання інтегрованої звітності полягає в тому, щоб об'єднати і стандартизувати різні форми нефінансової звітності та узгодити фінансові та нефінансові показники діяльності компанії.

Узагальнення наукової літератури дало змогу встановити, що існує велика кількість соціо-еколого-економічних показників сталого розвитку економічних систем (бізнесових структур, сільських територій) і це ускладнює проведення розрахунку та оцінювання стану об'єкта. Оскільки ці показники не розглядаються в динаміці, неможливо точно визначити, як розвиваються досліджувані процеси, значна їх кількість дублюється та є неточними за сутнісним змістом. Так, вітчизняними дослідниками

запропоновано алгоритм діагностики сучасного стану сільських територій з урахуванням соціальної, екологічної та економічної складових [149, с. 217], однак авторами не обґрунтовано систему показників, які доцільно використовувати для оцінювання. Зазначимо, що існують розробки з оцінювання сталості інфраструктури міст [150, с. 63], автор яких узагальнює методичні підходи до аналізу сталості муніципальних інфраструктур та визначає індекси міжнародних рейтингових систем, практичне використання яких є утрудненим у вітчизняній практиці. Іншими українськими дослідниками систематизовано показники для оцінювання рівня розвитку соціальної інфраструктури [151, с. 73], які нами враховано у цьому дослідженні.

Алгоритм оцінювання сталого розвитку будь-якої економічної системи, в т.ч. соціальної інфраструктури сільських територій, передбачає розрахунок цілого ряду показників, які характеризують динаміку її розвитку. Оцінювання соціо-еколого-економічної сталості об'єкта інфраструктури має проводитися з урахуванням значень сукупності показників, які характеризують підсистему. Одержані значення цих показників доцільно співставляти в аспекті їх відповідності рівню сталого розвитку на основі урахування діючих нормативів або шляхом порівняння із нормою, середньогалузевим нормативом, середньорегіональним значенням або зі значенням цього показника у сусідніх ТГ.

З метою відображення процесів екологізації та соціалізації на рівні інфраструктури ТГ доцільно використовувати показники, які найбільшою мірою характеризують ступінь використання тих чи інших ресурсів. Очевидно, що базовою величиною, відносно до якої мають вимірюватися критерії сталого розвитку та формуватися система відповідних показників, що характеризують ресурсомісткість інфраструктурного об'єкта, є обсяг наданих послуг.

Для інфраструктурних об'єктів соціальної сфери сільських територій показниками, що визначають їх екологічну сталість, доцільно використати такі питомі параметри: атмосферомісткість, відходомісткість та енергомісткість.

Питома атмосферомісткість (i_1) характеризує обсяги викидів в атмосферу шкідливих речовин від стаціонарних та пересувних джерел у розрахунку на одиницю наданих послуг:

$$i_1 = \frac{\sum_{i=1}^n qVci + qVPi}{k_{\Pi}}, \quad (3.2)$$

де $qVci$ – обсяг викидів від стаціонарних джерел по i -й шкідливій речовині, т/рік;

$qVPi$ – обсяг викидів від пересувних джерел по i -й шкідливій речовині, т/рік;

k_{Π} – обсяг наданих інфраструктурним об'єктом послуг за одиницю часу, од. / рік.

Зазначимо, що як стаціонарні споруди розглядаємо будівлі та допоміжне господарство об'єктів соціальної інфраструктури, а як пересувні – транспортні засоби, які ними використовуються для переміщення у межах територій громади. Обсяги викидів шкідливих речовин в атмосферу можуть бути подані в натуральних та вартісних показниках як еколого-економічна шкода. Зниження цього показника в динаміці дасть змогу зробити висновок про екологічну сталість, оскільки він характеризує зниження екологічної місткості за показником атмосферомісткості. Основними джерелами викидів шкідливих речовин в атмосферу є котельні, очисні споруди, автотранспорт, паливозаправні станції, ремонтна майстерні тощо. Очевидно, що власне соціальна сфера не є джерелом викидів значних обсягів, а методичний підхід до розрахунку цього показника варто переносити й на інші виробничі об'єкти ТГ, які є більшими забруднювачами.

За потреби виконати поглибленіший аналіз видів шкідливих речовин можна обчислити питому вуглецеву місткість, яка розраховується як відношення обсягів викидів CO_2 до обсягу наданих послуг:

$$i_2 = \frac{qBCO_2}{k_{\Pi}}, \quad (3.3)$$

де $qBCO_2$ – обсяг викидів CO_2 , т/рік.

Цей параметр доцільно розраховувати окремо, особливо для технічно складних інфраструктурних об'єктів, які здійснюють викиди CO_2 великих обсягів (котельні, дорожні магістралі, транспортні засоби та ін.), а також для інших об'єктів (дошкільних закладів освіти, загальноосвітніх середніх

закладів та ін.). Важливість цього показника пояснюється тим, що CO₂ характеризує екологічну відповідальність об'єкта інфраструктури.

Характеристикою діяльності закладів соціальної сфери, насамперед лікарень, є питома відходомісткість, що розраховується як відношення величини відходів до одиниці наданих послуг. Основними джерелами утворення відходів в процесі експлуатації об'єкта інфраструктури є господарсько-побутова діяльність працівників, санітарне прибирання території, обслуговування очисних споруд, робота допоміжних підрозділів, ремонт і обслуговування автотранспорту та обладнання. Безперечно, якщо показник відходів, що генеруються об'єктами соціальної інфраструктури села, є незначним, то його недоцільно включати до результатів моніторингу на рівні ТГ.

Питома енергомісткість (i_3) характеризується відношенням використовуваних видів палива і/або енергії до величини наданих послуг:

$$i_3 = \frac{П + T_e \times k_1 + E_e \times k_2}{k_{II}}, \quad (3.4)$$

де П – обсяг спожитого палива, т умовного палива; T_e – обсяг спожитої теплової енергії, Гкал; E_e – обсяг спожитої електричної енергії, кВт·год; k_1 , k_2 – коефіцієнти переведення відповідно електроенергії та теплової енергії в паливні одиниці виміру, т (кг) умовного палива.

Показником ефективності споживання палива, теплової та електричної енергії об'єктами соціальної інфраструктури села є показник енергомісткості, значення якого має наближатися до мінімально необхідного, що свідчитиме про запровадження заходів із енергозбереження. Зазначимо, що ці параметри спочатку слід розрахувати в натуральних одиницях, а далі, для забезпечення можливості сумувати непорівнянні величини (т, кг, м³ та ін.), їх необхідно перевести за допомогою відповідних коефіцієнтів у натуральні або вартісні значення на одиницю наданих інфраструктурними об'єктами послуг.

Отже, сумарна екологічна місткість E_m наданих послуг визначається витратами відповідних ресурсів у розрахунку на одиницю послуг, наданих об'єктом, що був залучений до забезпечення діяльності соціальної інфраструктури. Очевидно, що зниження цього показника у динаміці визначатиме результативність виконання екологічної функції та свідчитиме про

досягнення сталого екологічного розвитку елементів соціальної інфраструктури.

Аналогічний підхід доцільно використовувати до оцінювання соціальних параметрів сталого розвитку. Система заходів з охорони здоров'я та профілактики професійних захворювань у процесі трудової діяльності, включає організаційні, техніко-технологічні, економічні, санітарно-гігієнічні, лікувально-профілактичні, реабілітаційні та інші заходи. Як параметри оцінювання соціального сталого розвитку доцільно використовувати: коефіцієнт стабільності кадрів, витрати на підвищення їхньої кваліфікації, витрати на соціальний пакет для персоналу, відхилення середньої заробітної плати від середньої у ТГ регіону, витрати на задоволення соціальних потреб місцевого населення.

Стабільність кадрового складу працівників соціальної сфери впливає на сталий розвиток сільської території, характеризує ефективність кадрової політики та сприяє підвищенню привабливості місцевості для життя і життєдіяльності населення та стейкхолдерів. Коефіцієнт стабільності персоналу ($k_{сп}$) розраховується як відношення чисельності працівників зі стажем роботи в закладі соціальної сфери понад рік до середньооблікової чисельності працівників за досліджуваний період:

$$k_{сп} = \frac{\mathcal{C}}{\mathcal{C}_{сер}}, \quad (3.5)$$

де $\mathcal{C}$ – чисельність працівників зі стажем роботи в закладі соціальної сфери понад рік, осіб;
 $\mathcal{C}_{сер}$ – середньооблікова чисельність працівників, осіб.

Очевидно, що значення коефіцієнта залежить від численних макро-, мезо- та мікрофакторів. Якщо коефіцієнт знижується, то це свідчить про дестабілізаційні процеси кадрового складу, якщо збільшується – про ефективність кадрової політики та рівні ТГ та про сприятливе середовище в колективах інфраструктурних об'єктів.

Розвиток персоналу є важливим індикатором сталого розвитку на рівні як інфраструктурного об'єкта, так і ТГ в цілому. У зв'язку із цим важливо оцінити обсяг витрат на підвищення фахової кваліфікації працівників соціальної сфери на основі розрахунку відповідного коефіцієнта ($k_{рп}$) як відношення затрат на

підвищення кваліфікації до обсягу наданих послуг:

$$k_{\text{рп}} = \frac{B_{\text{пк}}}{k_{\text{п}}}, \quad (3.6)$$

де $B_{\text{пк}}$ – обсяг витрат на підвищення кваліфікації працівників, грн.

Важливим напрямом формування сприятливих умов для працездатності в сільських закладах соціальної сфери є надання працівникам соціального пакета. На сьогодні у вітчизняній практиці функціонування органів місцевого самоврядування ТГ він не скрізь застосовується, однак за умови посилення стабільності та успішного розвитку сільських територій доцільно розглянути обов'язкове запровадження такого інструменту. Соціальний пакет для персоналу може включати витрати на організацію додаткового медичного страхування, харчування на робочому місці, трансфер до місця роботи та в зворотному напрямі до місця проживання, на відпочинок і санітарно-курортне лікування тощо. Безсумнівно, подібні заходи сприятимуть стабільності кадрового складу об'єктів інфраструктури, оскільки зумовлюватимуть підвищення конкурентоспроможності ТГ та сільської території, впевненості та статусу для співробітників, завдяки комфортним умовам праці залучатимуть молодих фахівців та підвищуватимуть мотивацію працівників. Коефіцієнт витрат на соціальний пакет для персоналу ($k_{\text{сп}}$) визначається відношенням обсягу витрачених на соціальне забезпечення коштів до одиниці наданих послуг:

$$k_{\text{сп}} = \frac{B_{\text{сп}}}{k_{\text{п}}}, \quad (3.7)$$

де $B_{\text{сп}}$ – обсяг витрат на соціальний пакет для працівників соціальної сфери, грн.

Враховуючи вимоги концепції ESG, важливим показником є зниження рівня соціального розшарування в колективі, громаді, регіоні, для визначення якого слід проаналізувати відхилення середньої заробітної плати від її середнього значення у сусідніх ТГ та регіоні, скориставшись відповідним коефіцієнтом:

$$k_{\text{сп}} = \frac{ЗП_1}{ЗП_2}, \quad (3.8)$$

де $ЗП_1$ – середньорічна величина заробітної плати працівників соціальної сфери ТГ, грн; $ЗП_2$ – середньорічна величина заробітної плати працівників соціальної сфери в іншій ТГ чи регіоні, грн.

Вважаємо, що на рівні ТГ необхідно розраховувати такий показник, як відношення коефіцієнта соціальних затрат до обсягу наданих послуг за досліджуваний період:

$$k_{cz} = \frac{z_c}{k_{II}} , \quad (3.9)$$

де z_c – обсяг річних соціальних витрат на задоволення потреб населення ТГ, грн.

Запропоновані вище показники, що характеризують соціальну сталість ТГ, можуть бути доповнені та уточнені за необхідності менеджментом громади, оскільки є необхідними для прийняття управлінських рішень та цільових стратегічних показників.

Що стосується показників управління розвитком соціальної інфраструктури та безпосередньо громадою, то вони мають формуватися у розрізі груп, які визначають бюджетну та інституціональну сталість. Так, бюджетна сталість характеризується збалансованістю дохідної та витратної частин як на рівні окремого інфраструктурного об'єкта, так і в цілому по ТГ, що дає змогу зробити висновок про достатність чи обмеженість фінансового забезпечення їх розвитку. Вважаємо, що фінансові показники доцільно розглядати у розрізі фінансової спроможності ТГ, тобто в аспекті можливостей громади забезпечувати соціо-еколого-економічний розвиток сільських територій. До цих показників слід віднести: фінансову спроможність, фінансову автономію, фінансову стійкість бюджету [152, с. 185–186], а також показники ефективності, приріст основних засобів, коефіцієнт оновлення обладнання. Це дасть можливість найбільш комплексно оцінити фінансову сталість об'єкта інфраструктури, яку доцільно розглядати в динаміці.

Сталість управління розвитком інфраструктурного об'єкта визначається інституційною сталістю, що базується на властивості адаптивності, яка передбачає, що при суттєвих змінах поведінки економічного суб'єкта відбувається трансформація його структури та взаємозв'язків, в результаті чого змінюється вся система. Оцінювання інституційної сталості доцільно проводити з урахуванням вектора впливу окремих чинників на стійкість функціонування об'єктів соціальної інфраструктури села.

Важливою характеристикою інституційної сталості соціальної інфраструктури сільських територій також є динаміка попиту населення на послуги та рівень забезпечення території закладами соціальної сфери. Перелік показників, за якими доцільно формувати інформаційну базу на рівні ТГ та які слід враховувати при ухваленні управлінських рішень щодо розвитку соціальної інфраструктури, узагальнено в Додатку С.

Отже, узагальнені принципи сталого розвитку об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій дають змогу систематизувати за функціональними підсистемами (ESG) найбільш значимі параметри, що впливають на сталий їх розвиток [153]. Запропонований перелік показників та цільових індикаторів, їх зростання чи зниження характеризують напрями розвитку об'єктів соціальної інфраструктури в динаміці.

Вважаємо, що врахування динаміки зазначених показників, навіть в натуральних одиницях, дозволить менеджменту ТГ одержати інформацію про поточний стан об'єкта інфраструктури та визначати зміни, які відбуваються під впливом прийняття управлінських ESG-рішень. На рівні ТГ необхідно налагодити екологічний та соціальний моніторинг, а також контроль окремих показників з метою їх порівняння із цільовими показниками якості середовища життєдіяльності та соціальної сфери.

Основними вимогами до відбору показників є вимірюваність, співставність, доступність, достовірність, наявність можливості формувати динамічний ряд значень показників. Якщо перелічені показники будуть покладені в основу прийняття управлінських рішень на рівні ТГ, то вони можуть бути подані у відносному вигляді. Як джерела інформації для розрахунку запропонованих показників доцільно використовувати дані відділу бухгалтерського обліку громади, а для порівняння можна застосовувати інформацію статистичної звітності національного чи регіонального рівня.

Можна також проаналізувати показники певної ТГ, що виділяються провідними практиками у розвитку соціальної сфери та реалізації принципів сталого розвитку. Запропоновані показники доцільно використовувати для проведення типологізації сільських територій, що входять до громад.

Для цього слід застосувати матричний метод, який передбачає групування певних значень індексів із подібними параметрами. Попередньо слід виділити такі групи сільських територій: проблемні (депресивні); пасивні; зростаючі; розвинені за рівнем розвитку сільської інфраструктури та якості життя жителів.

На сільських територіях із високим рівнем розвитку соціальної інфраструктури пріоритетом для менеджменту ТГ повинні стати такі завдання: розробка та реалізація коротко- і довгострокових проєктів розвитку соціальної інфраструктури сільської території, їх включення в регіональні програми; залучення у проєкти розвитку соціальної інфраструктури приватних інвестицій на принципах державно-приватного партнерства; створення малих і середніх підприємницьких структур у сфері послуг та обслуговування інженерної інфраструктури села.

З метою подальшого розвитку соціальної інфраструктури на сільських територіях із задовільним рівнем розвитку доцільно провести такі заходи: посилення соціальної відповідальності бізнесу та мотивація його участі в соціальних програмах, які реалізуються в сільській місцевості; диверсифікація сільської економіки з метою розширення фінансової бази розвитку соціальної інфраструктури; залучення позабюджетних джерел у будівництво та реконструкцію соціально значимих об'єктів на селі; реалізація програм створення та розвитку підприємницьких структур.

На сільських територіях із низьким рівнем розвитку соціальної інфраструктури, схильних до деградації, доцільно реалізувати такі заходи: постійний моніторинг забезпечення населення соціально значимими об'єктами, а також їх технічного стану; розробка і реалізація програм розвитку соціальної інфраструктури коротко- та довгострокового характеру, в яких необхідно передбачити заходи щодо подолання негативних тенденцій, а також визначити для цього необхідний обсяг фінансових ресурсів; стимулювання участі бізнесу в соціальних програмах, які передбачають соціально-економічний розвиток сільської території (будівництво доріг та інженерних комунікацій, облаштування території тощо).

Сільські території із критичним рівнем розвитку інфраструктури потребують розроблення та реалізації термінових заходів щодо зміни політики управління її розвитком, основними із яких мають стати: проведення комплексного оцінювання соціально-економічного стану сільської території та виявлення її специфічних проблем; здійснення моніторингу результативності місцевого самоврядування ТГ; диверсифікація економіки сільського поселення, підвищення прибутковості господарюючих суб'єктів, які функціонують на конкретній території, розроблення механізму фінансової підтримки місцевого бюджету в аспекті розвитку соціальної інфраструктури; реалізація заходів із забезпечення доступності населення до послуг закладів охорони здоров'я, культури та спорту; проведення модернізації житлового фонду, зокрема систем опалення та водозабезпечення; створення дорожньо-транспортного сполучення та доступ до Інтернету; розвиток територіального місцевого самоврядування.

Очевидно, що розроблення та реалізація зазначених вище заходів щодо розвитку соціальної інфраструктури мають базуватися на комплексному підході до вирішення назрілих проблем у соціально-економічному розвитку окремих сільських територій та врахуванні їх специфічних особливостей, наявного ресурсного потенціалу, прийнятті управлінських рішень щодо вибору найбільш дієвих інструментів локального та регіонального розвитку. Ухвалення перелічених заходів з розвитку соціальної інфраструктури сприятиме виявленню органами місцевого самоврядування внутрішніх резервів, використанню наявних переваг та підвищенню рівня та покращенню якості життя сільського населення.

Вважаємо, що формування нефінансової звітності закладами соціальної інфраструктури відповідно до ESG-факторів стане важливим інструментом в управлінні ризиками, розвитку комунікацій із заінтересованими стейкхолдерами. Поширення практики публікування нефінансової звітності ТГ та умова, що соціальні та екологічні показники включаються у процедуру ухвалення управлінських рішень інвесторами, які мають підвищені вимоги до додержання норм соціальної відповідальності, буде прискорювати запровадження принципів сталого розвитку в діяльність об'єктів соціальної інфраструктури.

3.3. Обґрунтування організаційних засад управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій

Під час воєнного стану розвиток соціальної інфраструктури в країні ускладнюється внаслідок появи нових важких завдань, таких як створення умов для проживання в сільській місцевості ВПО та забезпечення їм доступу до соціальних послуг, збереження соціальних об'єктів та матеріальних цінностей в центральних та західних регіонах тощо. Вирішення таких завдань забезпечується передусім використанням інструментів оперативного менеджменту. Очевидно, що розвиток сільської інфраструктури соціального призначення навіть у стабільних умовах не можна зводити до простого спорудження об'єктів – важливо подбати про якість послуг та їх доступність сільським жителям, що реально лише за наявності відповідного матеріально-технічного, кадрового, фінансового забезпечення, організації результативної діяльності тощо.

Результати аналізу, проведеного у другому розділі дисертаційного дослідження, свідчать, що сучасна практика розвитку об'єктів та послуг соціального призначення на сільських територіях характеризується численними недоліками, які значною мірою можна усунути за рахунок використання інструментів стратегічного, тактичного й оперативного управління. Найсерйозніший недолік у цій сфері – це розбалансованість заходів та інструментів з покращення стану об'єктів соціальної інфраструктури і підвищення доступності сільського населення до її послуг, а саме невідповідність заходів та активних дій щодо досягнення стратегічних цільових програм на макро-, мезо- і локальних рівнях та методів їх реалізації в умовах воєнного стану. У такому разі необхідно забезпечити єдність дій державних і регіональних органів, місцевого самоврядування та різних стейкхолдерів щодо вирішення проблем фактичного стану соціальної сфери села та розвитку об'єктів соціального призначення в сільській місцевості. Безперечно досягнути єдності дій в умовах високої невизначеності внаслідок продовження війни є надскладним завданням, однак додержання цієї умови має стати критерієм оцінювання результативності всіх рівнів управління соціальною інфраструктурою сільських територій.

Вивчення підходів до управління соціальною інфраструктурою сільських територій дало нам змогу встановити, що дослідники приділяють увагу окремим аспектам, зокрема правовому регулюванню публічного управління [154], контролю, нормуванню та обліку витрат на утримання соціальних об'єктів [155], організації процесу управління, планування її кількісного та якісного складу [156]. Питання управління слід розглядати комплексно, з урахуванням усіх загальних функцій: організація, аналіз, планування і прогнозування, координація, регулювання, мотивація, контроль.

Узагальнення практики функціонування об'єктів соціальної інфраструктури засвідчило, що на сьогодні відчувається нестача кваліфікованих фахівців і це створює парадоксальну ситуацію: навіть наявність необхідних елементів інфраструктури не гарантує сільським жителям необхідної якості соціальних послуг та доступності до них. Для місцевого самоврядування ТГ найбільш поширеною практикою є створення таких підрозділів управління: управління фінансів; управління економічного розвитку; управління охорони здоров'я; управління регулювання земельними відносинами; організаційний відділ; відділ освіти; відділ культури, молоді і спорту; відділ капітального будівництва, комунальної власності та житлово-комунального господарства; відділ з питань торгово-побутового обслуговування населення та громадського харчування тощо. Виявлено, що у ТГ, адміністративним центром яких є місто, кількість підрозділів у структурі управління є більшим, ніж у сільських громад. Очевидно, що кількісний склад структури управління залежить від багатьох показників, а саме: чисельність населення, кількості населених пунктів та системи розташування сільських населених пунктів; рівня соціально-економічного розвитку громади тощо.

Вважаємо, що фінансово спроможним громадам доцільно створювати відділи з розвитку соціальної інфраструктури, які мають займатися забезпеченням стабільного функціонування її об'єктів, розробленням заходів щодо зниження витрат на їх утримання, реалізацію завдань визначених у відповідних планах розвитку громади. До сфери відповідальності такого відділу доцільно віднести повний перелік об'єктів інфраструктури сільської території – соціальна, транспортна, житлово-побутового господарства та інші. Від

результативності діяльності відділу залежить наближення якості сільської інфраструктури до міської, що можливо забезпечити лише за умови вкладення інвестицій у розвиток сільських територій.

Варто зазначити, що неможливо розробити універсальної структури управління на рівні ТГ, однак існує потреба в обґрунтуванні напрямів впровадження у практику управління розвитком інфраструктури методів управління, які широко поширені в практиці управління бізнесом. До прикладу, на рівні менеджменту громади доцільно використовувати підхід, що передбачає створення тимчасових робочих груп для стратегічного планування, делегування повноважень щодо функціонування об'єктів соціальної інфраструктури, впровадження принципів маркетингу, управління корпоративною культурою. Очевидно, що за використання інструментів цифровізації більшого поширення мають набувати сучасні інформаційні технології управління функціонуванням і розвитком інфраструктури сільських територій, що базуються на управлінських та фінансових методах, технологіях створення команд, тобто гнучких творчих груп, орієнтованих на обґрунтування та ухвалення управлінських рішень стосовно розвитку та функціонування об'єктів соціальної інфраструктури. З метою підвищення дієвості управління розвитком соціальної інфраструктури доцільно на кожному рівні управління підвищувати кваліфікацію менеджменту ТГ, стимулювати експерименти, розробляти та впроваджувати нові і творчо опрацьовані ідеї, а також впроваджувати підходи до оцінювання результативності менеджменту [157].

Стратегія управління інфраструктурою повинна базуватися на здійсненні довго- і короткострокового планування, поглибленні зв'язків із громадкістю, врахуванні думок жителів сільської території, внаслідок чого може виникнути необхідність у зміні пріоритетів, мінімізації дефіциту бюджету за рахунок пошуку нових джерел доходів та економії коштів за вже діючими програмами, організації раціональної структури управління інфраструктурою, яка забезпечує оперативне проходження інформації зверху донизу і у зворотному напрямку, а також чітку звітність усіх ланок цієї структури. Зазначимо, що функція планування має враховувати зміну економічних, соціальних і демографічних

факторів та їх вплив на попит на соціальні і комунальні послуги на рівні сільського населеного пункту.

Управління реалізацією пріоритетних національних проєктів в регіонах і на сільських територіях вимагає узгодження цілей, критеріїв та процесів функціонування і розвитку соціальної інфраструктури; пошук методів її раціонального ресурсного забезпечення, оптимізацію зв'язків із зовнішнім середовищем; удосконалення інвестиційної діяльності. Модернізацію розвитку послуг соціальної інфраструктури необхідно розглядати як циклічний повторювальний процес щодо активізації її елементів і зв'язків між ними, які забезпечують життєдіяльність сільського населення. Підвищення якості життя сільського населення досягається завдяки постійному покращенню кількісних та якісних характеристик соціальної інфраструктури відповідно до цільових показників національних і регіональних проєктів, а також різних соціальних програм.

Очевидно, що ринковий механізм як інструмент вирішення основних протиріч соціальної інфраструктури села має обмежені можливості, оскільки за його дією відбувається перетворення послуг, що надаються сільському населенню у товар, який має високу суспільну, але низьку комерційну значимість. Вкладення коштів у вирішення цих проблем у більшості випадків не забезпечує одержання комерційної вигоди у короткі проміжки часу. У міру віддалення часового горизонту одержання результатів від розв'язання стратегічних, суспільно значимих проблем комерційна вигода зменшується, а соціальна підвищується. Саме тому орієнтація лише на ринковий механізм у вирішенні проблем соціальної інфраструктури сільських територій зумовлює неможливість їх вирішення. Разом із тим, використання в управлінні розвитком соціальної інфраструктури методу структуризації та декомпозиції складних соціальних проблем на селі сприяє виявленню таких завдань, виконання яких найбільш ефективно саме за допомогою економічних, ринкових важелів (наприклад, інфраструктури роздрібної торгівлі, соціально-побутового обслуговування тощо). Отже, існує необхідність в одержанні комплексної та зваженої оцінки ефективності розвитку інфраструктури, яка повинна базуватися на співвідношенні між витратами на певні сфери

інфраструктури життєзабезпечення та сукупними результатами. Водночас аналіз ступеня досягнення цільових показників розвитку окремих сфер інфраструктури може здійснюватися на основі оцінювання соціально-економічної ефективності заходів, однак обґрунтування цільових показників, способів їх вимірювання потребує уточнення методом «соціальних затрат та соціальних вигід».

Існування різних уявлень про інфраструктуру сільських територій, її ділення на автономні комплекси зумовили появу слабо пов'язаних між собою концепцій розвитку сільського сектору (стійкості, самоврядування, конкурентоспроможності й т.д.). Спроби їх поєднання дотепер не дали можливості сформулювати економічну теорію управління селообслуговуючою системою, тому управління інфраструктурою можна розглядати як управління процесами її розвитку відповідно до встановлених цілей та наявних ресурсів. Забезпечення адаптивності соціальної інфраструктури сільських територій до чинників середовища функціонування становить основу модернізації її розвитку. Процеси модернізації соціальної та виробничої інфраструктури сільських територій доцільно розглядати в їх єдності, хоча це внутрішньо суперечливі процеси, що різняться цілями, методами досягнення, а також обмеженістю ресурсів, які перебувають у динамічній взаємодії.

Сутність протиріч між нинішнім (функціонуванням) та майбутнім (розвитком) соціальної інфраструктури полягає в тому, що забезпечення її якісних та кількісних змін потребує вкладення значних обсягів інвестицій у поточний момент, а одержання результату відбудеться у віддаленій перспективі. Очевидно, що за умови скорочення обсягів інвестиційних вкладень у соціальну інфраструктуру сільської території спостерігається погіршення доступності соціальних послуг для мешканців, тобто розриви у споживанні соціальних послуг, що може зумовити невдоволення і соціальні конфлікти. Отже, за таких умов менеджмент на рівні ТГ повинен демонструвати проактивну інвестиційну поведінку у розвитку соціальної інфраструктури, що зумовить синергетичний ефект на покращення соціальних, демографічних та економічних аспектів розвитку сільських територій.

На основі вивчення практики управління соціальною інфраструктурою сільських територій нами зроблено висновок, що для неї властиві риси державного менеджменту, які проявляються насамперед у цілях, методах оцінювання результатів, звітності, процедурах контролю, відповідальності і системі стимулів. Безперечно, удосконалення функцій менеджменту місцевого самоврядування ТГ вимагає врахування певних особливостей, а саме: планування та прогноз в управлінні сільською соціальною інфраструктурою зазвичай базується на стратегічних цілях, які встановлюються національними та регіональними органами влади, а також із врахуванням вимог та пропозицій сільських мешканців, на основі демократичного вибору; організація менеджменту в сферах соціальної інфраструктури, як правило, має ієрархічну структуру та відповідні цій ієрархії управлінські процедури. У зв'язку з цим у рамках структури управління соціальною інфраструктурою складається особливий адміністративно-бюрократичний стиль управління, який має багато спільного з підходами до управління в корпоративному секторі; мотивація зазвичай здійснюється на основі елементів морального стимулювання, рідше – матеріального; контроль та оцінювання результатів у межах сільської території управління інфраструктурою реалізуються національними та регіональними органами влади та одночасно населенням сільських територій, а також за допомогою засобів масової інформації та громадських організацій. Очевидно, що функція контролю в управлінні інфраструктурою на рівні громади має більш широкий та всеосяжний характер, ніж в корпоративній структурі.

Як зазначалося у другому підрозділі дисертаційного дослідження основним завданням управління розвитком послуг соціальної інфраструктури є підвищення їх якості та доступності для сільських мешканців. Забезпечення територіальної доступності вимагає від менеджменту громади підтримувати як комерційно вигідні, так й економічно не вигідні транспортні маршрути, соціальні об'єкти за рахунок прибуткових підрозділів на основі часткового субсидування їх із бюджету громади.

Окрім того, управління громади має забезпечити баланс між потужностями соціальної інфраструктури сільських територій і потребами жителів, що неможливе без організації дослідження відповідності потреб

сільської території та сукупної потужності окремих об'єктів як у поточний момент, так і у майбутньому, з огляду на стратегії розвитку. Функція регулювання має забезпечувати надійність критичних елементів соціальної інфраструктури, наприклад за рахунок створення запасів, систем резервування, встановлення різних технічних регламентів. Водночас можуть використовуватися механізми створення державних, регіональних та локальних резервів, які поширюються також і на комерційні компанії, що надають інфраструктурні послуги.

Функціонування соціальної інфраструктури розглядається в цільових програмах сталого розвитку сільських територій як комплекс заходів із забезпечення високої якості життя на селі. Побудова системи управління соціальною інфраструктурою повинна відповідати сучасним викликам, а саме враховувати наслідки ведення війни в країні та базуватися на інноваційних підходах. Зазначимо, що інноваційний підхід передбачає систематичне удосконалення системи управління на основі результатів досліджень, розроблення та впровадження в соціальну сферу новітніх технологій. Із урахуванням зазначеного вище, система управління розвитком соціальної інфраструктури потребує формування єдиної системи організаційно-економічного забезпечення, яка проходить через усю вертикаль місцевої влади, спрямовану на досягнення Цілей сталого розвитку, забезпечення стійкості її елементів. А тому необхідно розробити плани та програми сталого розвитку сільських територій із чітким визначенням конкретних цілей, завдань, методів, прийомів і засобів досягнення стійкості конкретного елемента цієї системи, в т.ч. об'єктів соціальної інфраструктури.

Виходити необхідно із того, що на локальному рівні сільський населений пункт і територіальна громада становлять єдине ціле та нерозривно пов'язані з інститутом місцевого самоврядування. Управління соціальною інфраструктурою слід розглядати в контексті сталого розвитку сільських територій як процес, що включає в себе сукупність принципів, методів, інструментів, функцій і завдань, спрямованих на підвищення якості та доступності соціальних послуг для сільського населення (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Управління процесом розвитку соціальної інфраструктури сільських територій

Джерело: розроблено автором.

Розглянемо докладніше кожний із означених елементів процесу управління соціальною інфраструктурою. Так, суб'єкт управління включає: органи виконавчої влади та місцевого самоврядування ТГ, представників агробізнесу та підприємницьких структур, жителів населених пунктів, науково-освітні заклади, територіальний орган статистики та ін. Формуючи об'єкт управління розвитком інфраструктури сільських територій, насамперед слід виходити із пріоритетів локального рівня, оскільки саме громада найбільш наближена до конкретної території, а також із необхідності враховувати інтереси усіх її стейкхолдерів.

Розвиток соціальної інфраструктури включає широкий спектр питань, які впливають на людський капітал сільських територій та досягнення Цілей сталого розвитку в сільській громаді. Саме тому до робочої групи повинні входити фахівці з різних галузей науки, які мають достатній рівень міждисциплінарних знань та навичок [158], зокрема висококваліфіковані науковці та управлінці.

Структура суб'єкту управління розвитком соціальної інфраструктури в аспекті реалізації принципів сталого розвитку на рівні сільських територій подана на рис. 3.8.

До вирішення питань розвитку і функціонування об'єктів соціальної інфраструктури важливо залучити усіх заінтересованих осіб. Із цією метою необхідно створити єдиний орган управління з питань розвитку об'єктів соціальної інфраструктури громади, який буде враховувати рівень задоволення потреб сільського населення у соціальних послугах та розробляти відповідні пропозиції з усунення невідповідностей. Такий орган може бути створений на рівні громади як спеціалізована робоча група.

Основною ланкою у запропонованій структурі є робоча група, яка на рівні місцевого самоврядування може бути представлена як координаційна рада з розвитку соціальної інфраструктури – добровільний, дорадчо-консультативний орган. Вважаємо, що до координаційної ради, крім представників місцевого самоврядування, мають входити із правом дорадчого голосу представники науково-освітніх установ, дослідницько-консультативних компаній, агробізнесу та підприємницьких структур, які функціонують на території громади або недалеко від неї.

Рис. 3.8. Суб'єкт управління соціальною інфраструктурою сільських територій

Джерело: розроблено автором.

У разі недостатнього рівня фаховості кадрів органів самоврядування громади слід розглянути можливість використання інноваційних методів в управлінні внаслідок залучення представників науково-освітніх організацій для збирання, аналізу й оброблення інформації про стан та тенденції розвитку об'єктів соціальної інфраструктури. Ці фахівці можуть бути залучені як сторонні консультанти, що працюють на безкоштовній основі, або на умовах укладення трудового договору на надання консультативних послуг.

Особливе місце в координаційній раді повинні займати представники національних та регіональних органів влади, однак їхня участь, тобто безпосередня присутність, не має обов'язкового характеру. Основна робота цих органів влади повинна вестися на рівні систематичного надання консультативної допомоги органам самоврядування ТГ.

Об'єкт управління – це соціальна інфраструктура сільських територій, представлена у вигляді таких взаємопов'язаних компонентів, як сільське населення та об'єкти інфраструктури, що надають послуги у різних сферах діяльності. Сільські населені пункти громади являють собою території з тісними взаємозв'язками, внаслідок чого зміни в одному із них обов'язково зумовлюють відповідні зміни соціально-економічного розвитку громади в цілому. Саме тому об'єкт управління повинен розглядатися як єдиний організм.

Відомо, що будь-який процес управління включає в себе принципи, функції, інструменти, цілі та завдання з управління. Отже, головною ціллю управління розвитком соціальної інфраструктури є підвищення рівня життя сільського населення завдяки забезпеченню високої якості та доступності соціальних послуг, які у стратегічних програмах розвитку громади повинні бути подані у вигляді коротко-, середньо- і довгострокових підцілей.

Інструменти, що використовуються при здійсненні процесу управління розвитком соціальної інфраструктури, зазвичай поділяються на такі групи: фінансово-економічні, освітні, інфраструктурні, організаційні, нормативно-правові. До числа фінансово-економічних належать інструменти формування доходів та видатків бюджету громади, розподілу бюджету, в т.ч. на фінансування закладів соціальної інфраструктури на рівні ТГ; участі у національних та регіональних програмах розвитку соціальної інфраструктури і зниження нераціональних витрат на утримання об'єктів соціальної інфраструктури; удосконалення механізму розподілу бюджету громади з урахуванням пріоритетності соціальної сфери села тощо [159].

До числа освітніх належать інструменти формування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для закладів соціальної інфраструктури, які мають визначальне значення для досягнення

Цілей сталого розвитку на сільських територіях; сприяння інтеграції науковців та різних стейкхолдерів громади під час підготовки і реалізації проєктів у межах національних та зарубіжних грантів; підвищення фінансово-правової грамотності сільського населення; запровадження сучасних програм цифровізації й державної підтримки підприємницької ініціативи; організації співпраці з територіально наближеними Центрами ветеранського розвитку з метою налагодження підтримки ветеранів війни, їх сімей у подоланні складних життєвих обставин, відкритті власної справи, наданні психологічної допомоги тощо.

До числа інфраструктурних належать інструменти створення сприятливих умов для розвитку соціальної інфраструктури на селі; участі в регіональних програмах розвитку інфраструктури; оновлення будівельних норм і правил з метою покращення рівня інфраструктурного забезпечення внаслідок будівництва та введення в експлуатацію нових мобільних об'єктів.

До числа організаційних належать інструменти розвитку взаємодії із закладами соціальної інфраструктури й іншими територіальними структурами; організації взаємодії з виробничими, корпоративними та підприємницькими структурами, що функціонують на території громади; організації центрів трансферу технологій; бізнес-інкубаторів, технопарків; проведення заходів з підвищення позитивного іміджу сільської території.

До числа нормативно-правових належать інструменти розроблення стратегій та цільових програм розвитку, їх правового забезпечення; впровадження стандартів і правил, орієнтованих на покращення інвестиційної привабливості сільських територій та залучення інвестиційних ресурсів на засадах інклюзивності [160]. Забезпечення стійкого розвитку соціальної інфраструктури сільських територій передбачає комплексне використання перелічених інструментів у конкретних планах і програмах розвитку громади.

Серед структур, які прямо або побічно впливають на управлінський процес, слід виокремити: органи державної та регіональної влади, органи місцевого самоврядування, а також різні зовнішні стейкхолдери. Так, органи державної та регіональної влади прямо впливають на розвиток соціальної інфраструктури сільських територій через ухвалення відповідних законів та

підзаконних актів. Саме вони формують цілеспрямований вектор у довгостроковій перспективі щодо розвитку соціальної сфери села.

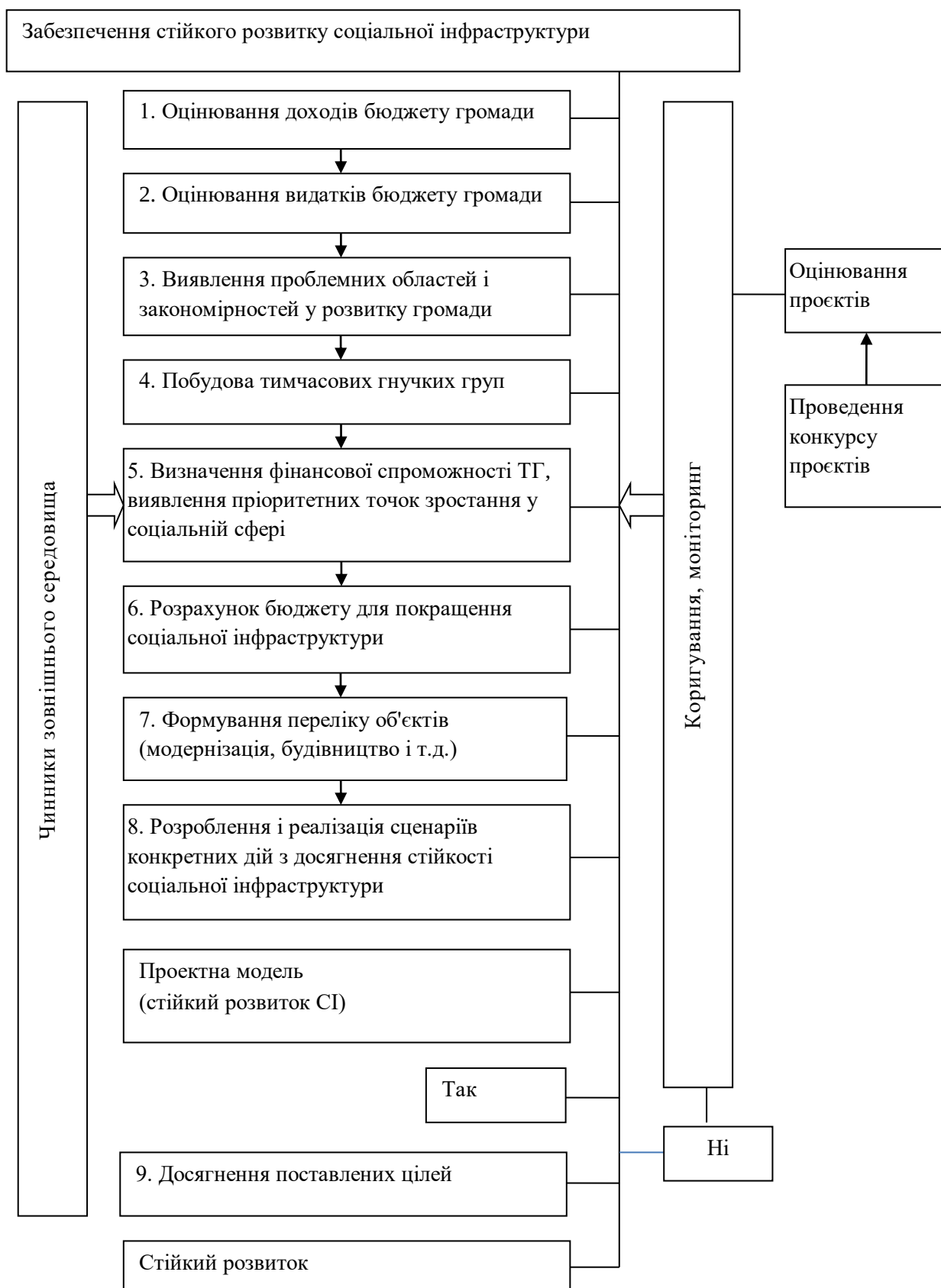
Значний вплив на розвиток соціальної інфраструктури чинять і непрямі суб'єкти управління, зокрема регіональні та територіальні еліти, які лобіюють прийняття відповідних рішень, направлених на реалізацію власних інтересів. Очевидно, що з метою уникнення такого впливу доцільно поширювати провідні практики соціально відповідального ведення бізнесу, які передбачають орієнтацію не на одержання максимального прибутку, а на екологізацію сільськогосподарського виробництва та переробки сільгоспсировини, збереження навколишнього середовища, підвищення добробуту сільського населення.

Алгоритм забезпечення стійкого розвитку соціальної інфраструктури сільських територій подано на рис. 3.9 у вигляді послідовних дій та заходів.

На першому етапі проводиться збирання та оброблення даних про джерела формування доходів ТГ. Основне завдання, яке необхідно виконати на цьому етапі – це отримання достовірної інформації в обсязі достатньому для проведення аналізу.

На другому етапі здійснюється оцінювання видатків бюджету та ефективності їх використання в аспекті забезпечення фінансової спроможності громади, рівня використання потенціалу сільськогосподарського виробництва та інших видів економічної діяльності, стану нормативно-правової бази розвитку соціальної інфраструктури. Результат аналізу дасть змогу визначити нереалізовані резерви покращення процесу управління соціально-економічним розвитком території в зовнішньому аспекті, тобто поза суб'єктом управління (соціальний, екологічний, економічний стан сільської території), та у внутрішньому – організаційно-управлінська система місцевого самоврядування. Такий підхід дасть змогу всебічно вивчити управлінські впливи та результати ухвалених рішень в галузі розвитку соціальної інфраструктури.

На третьому етапі необхідно побудувати дерево проблем та розробити методи їх розв'язання із урахуванням бажаного стану відповідного об'єкта та поточних умов його розвитку.

Рис. 3.9. Алгоритм забезпечення стійкого розвитку соціальної інфраструктури

Джерело: розроблено автором.

На четвертому етапі мають бути створені тимчасові гнучкі групи із різних відділів управління громадою, визначені керівник та відповідальні за виконання завдань.

П'ятий етап передбачає визначення фінансової спроможності громади, виявлення пріоритетних точок зростання у соціальній сфері сільських територій, які входять до ТГ, із урахуванням Цілей сталого розвитку.

На шостому етапі доцільно проаналізувати бюджет громади, визначати, наскільки ефективно використовуються кошти, у т.ч. на розвиток соціальної сфери сільських територій.

На сьомому етапі потрібно розробити плани і програми досягнення Цілей сталого розвитку ТГ, у т.ч. й соціальних, визначити доступні методи та інструменти управління для досягнення поставлених цілей.

Заключний етап – це етап власне реалізації розроблених планів та програм розвитку соціальної інфраструктури сільських територій громади.

Запропонований алгоритм реалізації управлінського процесу є досить умовним і передбачає можливість повернення на будь-який попередній етап у випадку виявлення відхилень під час проведення моніторингу. Він дає можливість відділити головне від другорядного, зовнішнє від внутрішнього, зрозуміти та визначити структуру явищ, які виникають на кожному етапі. Результативність управління соціальною інфраструктурою сільських територій визначається злагодженістю та взаємодією у роботі національних, регіональних та локальних органів влади, використанням політики співфінансування з місцевого бюджету проєктів, які можуть реалізуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку, залученням позабюджетних коштів, участю сільських жителів у реалізації заходів, в т.ч. на основі залучення їх власних коштів, обґрунтування планів та програм розвитку сільської території.

Підвищення рівня життєдіяльності сільських жителів є основним завданням для місцевого самоврядування. Щоправда, органи влади локального рівня практично виключені із системи управління розвитком сільськогосподарського виробництва та переробних потужностей, не володіють достатніми фінансовими ресурсами для вирішення питань місцевого значення. Розвиток соціальної інфраструктури є дуже складним

завданням, а бюджети громади не мають належних фінансових ресурсів. Вважаємо, що один із чинників такої ситуації – це низька ініціативність у вирішення проблем місцевого значення жителів і представників агробізнесу, а також підприємницьких структур конкретних сільських територій.

Очевидно, що забезпечення можливості стійкого функціонування об'єктів соціальної інфраструктури є затратним проєктом, реалізувати його силами громади надзвичайно складно. На окремих сільських територіях, де оброблення сільськогосподарських угідь здійснюється великими інтегрованими компаніями холдингового типу, відсутні середні та малі сільськогосподарські підприємства, не розвиваються особисті селянські господарства, що посилює соціальні проблеми на селі (високий рівень безробітних, низька заробітна плата, міграція сільського населення). Як правило, у таких сільських населених пунктах відбувається згортання діяльності об'єктів соціальної інфраструктури, їх закриття внаслідок знелюднення. Вважаємо, що розв'язанням цієї проблеми може стати активізація розвитку малих та середніх фермерських господарств внаслідок надання їм державної та регіональної підтримки, консультативно-правового супроводу в цьому питанні, тобто забезпечення умов для залучення у сільськогосподарську та підприємницьку діяльність жителів сільських територій на основі їх саморозвитку.

З метою виявлення сформованих тенденцій в управлінні розвитком сільських територій нами використано аналітичний матеріал з оцінювання фінансової спроможності територіальних громад у 2023 р. [122] та згрупувано ТГ за величиною видатків на утримання апарату управління на одного жителя (табл. 3.3).

Наведені в табл. 3.3 розрахунки свідчать, що видатки на утримання апарату управління на одного жителя в середньому по громадам становила 1648 грн, а видатки на культуру, фізкультуру і спорт – 446 грн. Загалом виділено 7 груп громад, у яких видатки на утримання апарату управління на 1 жителя коливаються від 344 грн до 4010 грн, тобто різняться більш ніж у 11 разів.

Таблиця 3.3

Групування територіальних громад України за видатками на утримання апарату управління на 1 мешканця у 2023 р., грн

Групи за видатками на утримання апарату управління на 1 мешканця, грн	Кількість ТГ	Видатки на утримання апарату управління на 1 жителя, грн	Частка наявного населення, %	Частка у площі, %	Доходи загального фонду на 1 жителя, грн	Видатки загального фонду на 1 жителя, грн	Капітальні видатки на 1 жителя, грн	Рівень дотаційності бюджету, %	Частка управлінських видатків, %	Частка бюджетних видатків на оплату праці, %	Частка капітальних видатків бюджету, %	Частка трансфертів у дохідній частині бюджету, %	Частка місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів, %	Видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 жителя, грн
До 500	24	344	3,2	2,7	1552	1908	312	69,1	92,1	79,3	11,7	87,0	32,6	64
501–1000	218	825	40,1	17,8	9028	9823	1238	38,4	50,0	74,3	11,9	58,0	25,6	364
1001–1500	505	1241	35,3	36,2	8657	10627	1589	26,1	38,0	71,3	12,9	47,8	30,6	484
1501–2000	357	1724	13,8	24,6	9331	11378	2039	18,4	35,4	68,0	14,0	39,6	32,7	561
2001–2500	161	2205	4,2	9,9	11847	13378	3012	9,6	28,7	64,2	15,8	33,9	31,9	584
2501–3000	86	2742	1,7	4,6	13260	14629	3520	10,2	39,1	63,1	15,4	35,5	34,0	585
Понад 3000	87	4010	1,7	4,4	21729	20824	7886	-1,2	27,8	59,0	21,2	24,2	34,6	867
По Україні	1438	1648	100,0	100,0	9111	10491	2282	22,3	38,5	69,1	14,0	44,3	31,0	446

Джерело: розраховано автором.

У групах спостерігаються і коливання таких показників, як обсяг видатків на утримання апарату управління на 1 жителя та частка бюджетних видатків на оплату праці: від 344 до 4010 грн та від 79,3% у першій групі до 59,0% відповідно у першій та сьомій групах. Отже, збільшення показників видатків на утримання управлінського персоналу громади у сьомій групі більше, ніж у 11 разів характеризується скороченням частки цих видатків на 20,3 в.п. Така ситуація свідчить про те, що фінансово спроможні громади витрачають більші кошти на свій розвиток.

Загалом група громад, з видатками на утримання управління до 500 грн, складаються із 24 громад, або 3,4% від загальної їх кількості, частка цих видатків становить 92,1% у загальному обсязі видатків, і це є свідченням того, що переважна частина бюджету спрямовується на забезпечення управлінського апарату. Видатки на культуру, фізкультуру і спорт у цих громадах становили лише 64 грн. Така ситуація є неприйнятною і, очевидно, має місце в прифронтових громадах, де надзвичайно складно забезпечити повноцінне

функціонування поселенських мереж. У цих громадах високий відсоток дотаційності бюджету громади – 92,1%, висока частка трансферів у дохідній частині бюджету – 87%, що зумовлює низькі можливості для розвитку, зокрема капітальні видатки на 1 жителя становлять лише 312 грн, або 11,7% від капітальних видатків бюджету. Та навіть у цій групі громад значна частка бюджету формується за рахунок місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів – 32,6%, що доводить необхідність розроблення заходів із підтримки та розширення підприємницької діяльності, яка сприятиме посиленню фінансової спроможності громад.

Найбільш чисельними є друга (від 501 до 1000 грн /на 1 жителя) та третя (від 1000 до 15000 грн /на 1 жителя) групи, частка яких у загальній кількості громад склала відповідно 40,1% та 35,3%. У другій групі сума видатків на утримання апарату управління на 1 жителя становила 825 грн, що на 138,9% більше, ніж у першій групі, а видатки на культуру, фізкультуру і спорт дорівнювали 364 грн, що більш ніж у 5 разів перевищує значення цього показника в першій групі. Пояснюється це зниженням рівня дотаційності громади до 38,4%, а частки трансфертів у дохідній частині бюджету – до 58,0% порівняно з першою групою. У середовищі громад цієї групи спостерігається збільшення доходів загального фонду (9028 грн /1 жителя), а відповідно, й видатків (9823 грн /1 жителя), які збільшилися порівняно з першою групою більш ніж у 4 рази.

Що стосується третьої групи, то обсяг видатків на утримання апарату управління на 1 жителя в ній становив 1241 грн, а частка бюджетних видатків на оплату праці управлінців – 71,3%. Видатки на розвиток культури, фізкультури і спорту на 1 жителя громади дорівнювали 561 грн, що на 32,9% більше порівняно з другою групою. Це є свідченням того, що у разі зростання фінансової стійкості громад збільшуються винагороди управлінському персоналу місцевого самоврядування та видатки на соціальну сферу, а також капітальні видатки. Громади цієї групи істотно скоротили рівень дотаційності бюджету – до 69,1%, або на 43 в.п. порівняно із першою групою та на 12,3 в.п. порівняно з другою групою, що свідчить про підвищення їх фінансової стійкості.

Громади, які ввійшли до шостої та сьомої груп характеризуються збільшеними видатками на утримання апарату управління на 1 жителя відповідно 2742 та 4020 грн, однак їх частка у загальній кількості громад становить 1,7%, а тому розглядати як найбільш репрезентативні не можна. Однак у цьому дослідженні вони також детально проаналізовані, оскільки їх можна позиціонувати як еталонні, а в умовах повоєнного відновлення слід очікувати їх кількісного розширення. У шостій та сьомій групах частка управлінських видатків у загальному їх обсязі становить 39,1 та 27,8% відповідно, а видатки на розвиток культури, фізкультури і спорту дорівнюють 585 та 867 грн на одного жителя громади. Отже, найвищий показник видатків на соціальну сферу у громад сьомої групи, які характеризуються найвищою фінансовою стійкістю. Громади цієї групи мають і найвищі доходи загального фонду на 1 жителя – 21729 грн, що майже вдвічі більше порівняно з аналогічним показником у громад шостої групи. Громади сьомої групи мають рівень бюджетної дотаційності -1,2%, що означає здійснення ними реверсної дотації, яка передбачає вилучення коштів у фінансово стійких громад і передачу їх до центрального бюджету [161]. Суми реверсної дотації направляються у громади, які не мають достатньо коштів для виконання завдань у межах виділеної базової дотації. Громади цієї групи забезпечили доходи загального фонду на одного жителя в обсязі 21729 грн, у якому частка місцевих податків і зборів становить 34,6%.

Вважаємо, що фінансово спроможним громадам, які ввійшли до шостої та сьомої груп, доцільно використовувати методики фінансового управління джерелами надходжень та видатками бюджету, що забезпечить позитивний ефект у наповненні бюджету, раціональному використанні фінансових коштів та сприятиме збереженню фінансової незалежності бюджетів, що є необхідним для ефективного виконання завдань органами місцевого самоврядування. Серед основних елементів фінансового менеджменту на рівні громади слід виділити такі: систематичний аналіз та контроль показників фінансової спроможності; розрахунок показника середньозваженої вартості капіталу; ідентифікації ризиків та оцінювання їхнього впливу на фінансову стабільність громади; запровадження наукових принципів управління основними та оборотними активами, капіталом, інвестиціями, витратами, сплатою податків і зборів.

Громади цих груп мають високу інвестиційну привабливість, внаслідок чого для них необхідного активізувати діяльність в напрямі розроблення інвестиційних проєктів за міжнародними та національними грантами, а також шляхом залучення коштів приватних інвесторів. Пріоритетом менеджменту самоврядування громад у розвитку соціальної інфраструктури мають стати проєкти цифровізації, зокрема «Smart village», підвищення якості та доступності соціальних послуг для сільського населення, забезпечення привабливості зайнятості у соціальній сфері сільських територій завдяки високій оплаті праці, оновлення матеріально-технічного забезпечення об'єктів інфраструктури та розширення її потужностей у разі необхідності. Слід зазначити, що територіальні громади першої та другої груп мають ознаки фінансової кризи та потребують запровадження елементів антикризового управління щодо формування доходів та виплат бюджету, зокрема фінансового забезпечення соціальної сфери сільських територій [162]. Серед елементів антикризового управління територіальною громадою слід виділити такі: узгодження групових інтересів всередині громади та окремих населених пунктів; врахування економічного потенціалу, обмежень та сприятливих чинників локальної економіки; визначення завдань та цілей, що сприятимуть з виходу з кризи; формування стратегічної програми та побудова планів з її реалізації. Основне завдання антикризового менеджменту полягає у подоланні ситуації з недостатніми обсягами бюджетних коштів для фінансування соціальної сфери, яка зумовлює фінансування всіх статей соціальних видатків у менших обсягах, ніж це необхідно для дієвої соціальної підтримки населення.

Система антикризового управління у фінансово неспроможних громадах вимагає розроблення таких документів: стратегічної антикризової програми розвитку, у якій ідентифіковано кризи в поточний момент часу та спрогнозовано їх розвиток у майбутньому; розрахунок обсягу потреби фінансових та інших ресурсів на її реалізацію, а також обґрунтування джерел їх надходження; обґрунтування умов та пріоритетів у розвитку громади в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення; розроблення програми заходів щодо нейтралізації та мінімізації ризиків втрати фінансової стійкості; передбачення взаємозв'язку оплати праці фахівців місцевого самоврядування від

результативності їхньої діяльності; здійснення заходів щодо превентивного та реактивного характеру щодо мобілізації фінансових надходжень до бюджету громади та раціонального їх розподілу на основі наукових методів, які характеризують зміст управління: цілепокладання, моніторинг, оцінка, аналіз, виявлення проблем, діагностика, розроблення та реалізація управлінських рішень, планування, контроль. Отже, антикризове управління на рівні громади розглядається як система управління, яка зорієнтована на попередження та подолання кризових явищ на основі використання інструментів менеджменту та реалізації антикризової програми розвитку.

Вважаємо, що результативності інструментів антикризового менеджменту на рівні фінансово неспроможних громад можна досягти за умови розроблення національних та регіональних стратегічних програм розвитку сільських територій, у яких доцільно передбачити інструменти підвищення їх інвестиційної привабливості, а на локальному рівні – за умови розроблення системи контролю, яка б забезпечувала цільове надходження коштів. Із цією метою доцільно передбачити заходи з активізації підприємницької ініціативи сільського населення, надання часткового відшкодування вартості будівництва тваринницьких об'єктів, переробних потужностей сільгоспсировини, а також підтримку створення сільськогосподарських кооперативів, в т.ч. зелених, малих і середніх сільгосппідприємств, що забезпечить створення робочих місць у сільських населених пунктах та збільшення надходжень до бюджету громади за рахунок сплати податків і зборів. В умовах воєнного стану всі територіальні громади перебувають в складній економічній ситуації та не спроможні розв'язати накопичені проблеми у розвитку соціальної інфраструктури без державної підтримки. Саме тому одним із підходів до надання такої підтримки мають стати проєкти державно-приватного партнерства, що передбачатимуть вирішення завдань за пріоритетними напрямками розвитку інфраструктури.

Очевидно, що удосконалення управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій є важливою державною проблемою, розв'язання якої забезпечить позитивну динаміку у виробництві сільськогосподарської продукції, посилення потенціалу сільських територій, що в кінцевому підсумку сприятиме продовольчій та національній безпеці країни.

Висновки до третього розділу

1. Встановлено, що у більшості громад стратегічні програми розвитку не містять завдань щодо забезпечення сільського населення мобільними об'єктами обслуговування; підтримки підприємницької діяльності сільських жителів, особливо тих, що мають особисті товарні господарства, а також щодо підтримки освіти, соціального, культурно-розважального, побутового та іншого обслуговування, залучення та підтримки представників громадянського суспільства, які беруть участь в реалізації інфраструктурних об'єктів.

Низька дієвість управління розвитком соціальної інфраструктури ТГ зумовлена посиленням залежності від екзогенних чинників, що вимагає максимальної мобілізації внутрішнього потенціалу місцевих жителів до саморозвитку. Однак досягти мобілізації ендогенних джерел розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості неможливо через недостатнє фінансове та кадрове забезпечення; відсутність скоординованих дій суб'єктів, які спроможні вплинути на розвиток сільської соціальної інфраструктури; недостатність у місцевого самоврядування дієвих інструментів для забезпечення впливу соціально відповідальних представників бізнес-спільнот.

2. Виявлено, що 495 ТГ країни (або 34,4% від загальної їх кількості) мають високий рівень фінансової стійкості, 314 ТГ (21,8%) – оптимальний, 200 (13,9%) – задовільний, 247 (17,2%) – низький, а 182 ТГ (12,6%) – критичний рівень стійкості. Цікавим є той факт, що на територіях 38% ТГ з високою фінансовою стійкістю не проходили воєнні дії, а на території 21% громад вони відбувалися.

До групи ТГ, що мають критичну фінансову стійкість, належать 35% громад із областей, які перебувають у зоні бойових дій. Складність фінансового забезпечення виявлена і в Закарпатській області, де 69% громад увійшли до групи із незадовільною та критичною фінансовою стійкістю, в Чернівецькій області таких ТГ 61,5%, Івано-Франківській – 51,6%, Тернопільській – 40%, а у Волинській – 37%. Це є доказом незадовільної роботи з управління органів місцевого самоврядування, що вимагає здійснення кардинальних змін в найближчій перспективі.

3. Доведено, що більшість ТГ адаптувалися до сучасних умов і переважно мають фінансову спроможність для фінансування видатків на розвиток громади, підтримку ЗСУ, проведення заходів з оборони громади, підтримки ВПО та подолання наслідків збройної агресії рф. Найбільше коштів на культуру, фізкультуру і спорт у розрахунку на одного жителя у 2023 р. витрачали громади Полтавської області – 669 грн, Київської – 546, Сумської – 564 та Кіровоградської – 539 грн. Водночас у частково окупованих областях видатки за цією статтею були найнижчими, що цілком логічно, оскільки забезпечення повноцінного функціонування громад там є практично неможливим. Однак низькі видатки на культуру, фізкультуру і спорт характерні і для громад Закарпатської, Чернівецької областей, що обмежує розвиток соціальної інфраструктури цих територій.

4. Розраховано, що громади, які належать до групи із високою фінансовою стійкістю, забезпечили у 2023 р. в середньому 12184 грн доходів загального фонду на одного жителя та мали 12291 грн видатків, із яких 515 грн (або 4,2%) пішли на культуру, фізкультуру та спорт, що не можна вважати достатнім для повноцінного функціонування та розширення цих територій. У групах громад із низькою та критичною фінансовою спроможністю спостерігається значне відставання доходів загального фонду на одного жителя – відповідно на 74,6% та 87,5%, в т.ч. видатків на культуру, фізкультуру та спорт – на 52,1 та 66,8% порівняно із першою групою громад, що вимагає від органів місцевого самоврядування активізації дій щодо пошуку нових джерел формування доходів бюджету.

Найвищими видатками на культуру, фізкультуру і спорт на 1 жителя, а саме 1320 грн відзначилися ТГ сьомої групи, які також забезпечили високі видатки на утримання апарату управління на 1 жителя – 3159 грн, що свідчить про мотивацію результативності органів місцевого самоврядування. Водночас, перша та друга групи ТГ забезпечили у 2023 р. виплати на культуру, фізкультуру та спорт на одного жителя лише у обсязі відповідно 45 та 161 грн, що становить 3,4 та 12,2% аналогічного показника першої групи громад. Отже, у проблемних громадах соціальна інфраструктура перебуває у критичному стані, можливості повноцінного її функціонування та оновлення відсутні, що

вимагає використання такими ТГ інструментів антикризового менеджменту та передбачає запровадження дієвої державної та регіональної підтримки.

5. Обґрунтовано, що в повоєнний період відновлення країни виникне необхідність у розробленні стратегічних програм для громад із критичною та незадовільною спроможністю, що враховуватимуть реальні причини втрати фінансової спроможності, вплив військових дій та низьку дієвість місцевого самоврядування. Дані про видатки загального фонду на культуру, фізкультуру та спорт на 1 жителя у 2023 р. демонструє парадоксальну ситуацію у ТГ Закарпатської області, де має місце високий рівень виплат, однак соціальні виплати є низькими, що вимагає критичного перегляду місцевим самоврядуванням цієї ситуації. Крім того, в частково окупованих та прифронтових областях спостерігають низькі виплати, що пояснюється об'єктивними причинами настання такої ситуації, в інших областях виплати на культуру, фізкультуру та спорт досить високі.

Важливим чинником забезпечення фінансової спроможності громад є частка місцевих податків і зборів у дохідній частині бюджету. Найвища вона у громадах сьомої групи – 620 грн на культуру, фізкультуру і спорт на одного жителя. У громадах першої та другої груп, де частка місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів становить відповідно 7,1 та 16,5%, соціальні видатки досить низькі – 264 та 461 грн. Така ситуація вимагає від громад активного пошуку резервів для підтримки підприємницької ініціативи у наданні соціальних послуг та розвитку сімейних фермерських господарств, підприємницьких структур тощо.

6. На основі аналізу сценаріїв розвитку громад із урахуванням поточної ситуації в країні було систематизовано стратегічні й оперативні цілі, а також заходи з їх досягнення задля задоволення потреб сільського населення у соціальних послугах. Із цією метою виділено такі першочергові завдання: підвищення фаховості кадрів місцевого самоврядування та реалізації програм залучення кваліфікованих кадрів до роботи у сільській місцевості; організація скоординованої взаємодії всіх стейкхолдерів громади; посилення взаємодії органів місцевого самоврядування та всіх стейкхолдерів на принципах соціального партнерства; розвиток публічно-приватного партнерства, залучення

сільських жителів до управління сільською громадою, створення неформальних спільнот активізації підприємницької активності населення; запровадження концепції «Розумне село»; імплементація європейських норм у вітчизняну практику з ідентифікації територіальних одиниць та управління розвитком сільських територій. Вважаємо, що запропоновані напрями стратегічних пріоритетів розвитку соціальної інфраструктури сільських територій забезпечать сприятливі соціально-культурні та побутові умови життя сільського населення і підвищать результативність місцевого самоврядування.

7. Узагальнено міжнародні та національні вимоги щодо реалізації принципів сталого розвитку, зокрема на основі дотримання вимог концепції відповідального і сталого інвестування діяльності. Аргументовано, що впровадження принципів якісних інфраструктурних інвестицій у вітчизняну практику сприятиме задоволенню таких інтересів стейкхолдерів: ініціатори проєктів та інвестори отримають можливість проводити незалежне оцінювання та сертифікат якості; органи влади та місцевого самоврядування зможуть підвищити ефективність інвестиційних вкладень; фінансово-інвестиційні організації отримають об'єктивну інформацію про якість та сталість проєкту із урахуванням усіх видів ризиків; кваліфіковані експерти зможуть брати участь у проведенні оцінювання та верифікації проєктів.

Виділено принципи, які сприяють вирішенню соціо-еколого-економічних проблем через підвищення сталості об'єктів соціальної інфраструктури та розширення сфери їх відповідального впливу на розвиток сільської території.

8. Доведено, що об'єкти соціальної інфраструктури сільських територій за умовами і способами функціонування являють собою єдину унікальну систему, яка має стратегічне значення для розвитку сільських населених пунктів та виконує традиційні соціальні функції, а також впливає на реалізацію як екологічних, так і економічних завдань. Зроблено висновок, що управління сталим ESG-розвитком об'єктів соціальної інфраструктури необхідно розглядати як процес неперервного коригування найбільш значимих показників (критеріїв), які характеризують соціальну, економічну, екологічну функціональні підсистеми, до такого рівня, що дає змогу максимально ефективно та довгостроково використовувати наявні ресурси без нанесення

шкоди навколишньому середовищу та якості життя нинішніх і майбутніх поколінь.

9. Запропоновано створити інформаційну систему управління розвитком сільської соціальної інфраструктури, яку доцільно формувати на основі системи показників, що характеризують рівень сталості об'єктів соціальної інфраструктури та враховують їх вплив на сталий розвиток сільської території.

Розроблено систему показників, які варто брати до уваги під час розроблення управлінських рішень стосовно розвитку соціальної інфраструктури та сільських територій, за такими групами: екологічна сталість – коефіцієнти атмосферомісткості, відходомісткості, енергомісткості; соціальна сталість – коефіцієнти стабільності кадрів, витрат на підвищення кваліфікації, витрат на соціальний пакет для персоналу, коефіцієнти відхилення середньої заробітної плати від її середнього значення в інших ТГ або регіонах, витрат на задоволення соціальних потреб місцевого населення; інституційна сталість – коефіцієнти забезпечення соціальною інфраструктурою населення сільської території та система показників, що характеризують розвиток сільської території.

10. Обґрунтовано, що фінансово спроможним громадам доцільно створювати відділи з розвитку соціальної інфраструктури, функції яких мають зводитися насамперед до пошуку шляхів зниження витрат на її утримання, реалізацію завдань, зазначених у відповідних планах розвитку громади. Визначено особливості управління соціальною інфраструктурою сільських територій, а саме: планування та прогноз базуються на стратегічних цілях встановлених на макро- та мезорівні, а також на врахуванні запитів сільських жителів; організація менеджменту має ієрархічну структуру та відповідні цій ієрархії управлінські процедури; поєднання адміністративно-бюрократичного стилю управління та менеджменту в корпоративному секторі; мотивування на основі елементів морального стимулювання, рідше – на основі матеріальних елементів; контроль та оцінювання результатів здійснюються національними та регіональними органами влади та одночасно населенням сільських територій, а також за допомогою засобів масової інформації та громадських організацій.

11. Запропоновано на рівні місцевого самоврядування створити координаційну раду з розвитку соціальної інфраструктури як добровільний, дорадчо-консультативний орган і включити до неї з правом дорадчого голосу представників місцевого самоврядування, науково-освітніх установ, дослідницько-консультативних компаній, агробізнесу та підприємницьких структур, які функціонують на території громади або неподалік від неї. Особливу роль у координаційній раді мають відігравати представники національних та регіональних органів влади, діяльність яких має полягати в систематичному наданні консультативної допомоги органам самоврядування ТГ.

Визначено, що головна ціль управління розвитком соціальної інфраструктури полягає у підвищенні рівня життя сільського населення внаслідок забезпечення високої якості та доступності соціальних послуг, які у стратегічних програмах розвитку громади мають бути подані у вигляді коротко, середньо- і довгострокових підцілей.

12. Встановлено, що у 2023 р. видатки на утримання апарату управління на одного жителя в середньому за громадами становили 1648 грн, у т.ч. видатки на культуру, фізкультуру і спорт – 446 грн. Видатки на утримання апарату управління на 1 жителя в різних групах громад коливалися від 344 до 4010 грн, тобто різнилися більш ніж у 11 разів, а витрати на культуру, фізкультуру і спорт варіювали в межах від 64 грн (у найменш фінансово спроможній) до 867 грн у сьомій групі, різнилися більш ніж у 13 разів. Отже, для фінансово спроможних громад характерними є збільшення видатків на оплату праці управлінського персоналу громади та вищі показники видатків на соціальні послуги.

Фінансово спроможним громадам, які увійшли до шостої та сьомої груп громад, рекомендується використовувати методики фінансового управління джерелами доходів та видатками, що забезпечить збереження та посилення фінансової незалежності їхніх бюджетів. У фінансово нестійких громадах доцільно запровадити використання інструментів антикризового управління, призначених для формування доходів та видатків бюджету, зокрема фінансового забезпечення соціальної сфери сільських територій.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У дисертаційній роботі наведено результати теоретичного узагальнення й запропоновано нові засоби вирішення важливого наукового завдання – удосконалення процесу управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій та визначення стратегічних напрямів її зростання в умовах повоєнного відновлення. Проведене наукове дослідження дало змогу сформулювати наступні висновки:

1. Доведено, що на сучасному етапі розвитку економічної теорії актуальними є просторові дослідження, у рамках яких інфраструктура розглядається не лише як система обслуговування, а й як засіб регіонального розвитку, комунікаційна зв'язувальна платформа для територій, спроможна посилювати системні ефекти галузевих і регіональних складових просторових формувань, соціально-економічних систем. Встановлено, що змінилося розуміння власне цілей соціальної інфраструктури – від формування належних умов проживання населення до забезпечення можливості відтворення людського капіталу, і це дало змогу поглибити сутність та мету функціонування інфраструктури в аспекті створення життєвого середовища, орієнтованого на підвищення добробуту й життєдіяльності сільського населення, забезпечення його фізичного, культурного та інтелектуального розвитку.

Дефініцію поняття «соціальна інфраструктура сільських територій» пропонується розглядати з огляду на те, що це динамічна взаємодоповнювальна структура, яка формує та трансформує просторову основу соціально-економічної діяльності на рівні сільської території, забезпечує розвиток взаємопов'язаних, взаємодіючих між собою та із зовнішнім середовищем систем, елементів, об'єктів, розміщених на територіях різних ієрархічних рівнів на основі взаємного доповнення, а також забезпечує життєдіяльність людини та впливає на якість її життя залежно від міри задоволення потреб.

2. Соціальна інфраструктура сільських територій розглядається як комплекс територіально пов'язаних об'єктів, галузей, закладів, підприємств, виробництв та видів діяльності соціального призначення, які забезпечують

збереження, відтворення і розвиток сільських жителів, зайнятих у сільськогосподарському виробництві та інших видах підприємницької діяльності, завдяки створенню для них необхідних умов життєдіяльності задля збереження сільського укладу життя, сталого розвитку сільського господарства і сільських територій, забезпечення продовольчої безпеки країни.

Процес управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій можна позиціонувати як цілеспрямований вплив на неї державних і регіональних органів та місцевого самоуправління через систему важелів організаційно-економічного характеру, які забезпечують позитивну динаміку розвитку самої інфраструктури та сприяють людському розвитку, створенню відповідних умов для життєдіяльності сільського населення, збереженню сільських населених пунктів, відтворенню сільського населення, сталому розвитку сільського господарства та сільських територій.

3. Виокремлено складові інформаційного забезпечення управління розвитком соціальної інфраструктури на основі виділення зовнішніх та внутрішніх джерел інформації, практичне використання якого сприятиме розробленню та ухваленню обґрунтованих стратегічних, тактичних і оперативних управлінських рішень щодо розвитку соціальної інфраструктури територіальних громад.

Встановлено, що більшість методичних підходів до оцінювання розвитку соціальної інфраструктури певної території передбачають розрахунок інтегрального показника, що враховує всі складові елементи, які її формують. Описано аналітичний інструментарій для обробки інформації стосовно розвитку соціальної інфраструктури, зокрема методи математичного прогнозування, метод кластеризації, економіко-статистичні методи. Однак оцінити розвиток соціальної інфраструктури на рівні сільських територій досить складно через обмеженість інформаційних ресурсів, відсутність єдиної методики, суб'єктивний характер результатів розрахунку та з інших причин.

4. Виявлено тенденцію до скорочення чисельності сільського населення України, яка у 2021 р. становила 13,1 млн осіб, або 30,1% від

загальної його кількості. За період аналізу у структурі сільського населення частка осіб працездатного віку коливалася в межах 70%, однак в умовах війни спостерігається нестача осіб працездатного віку, особливо чоловічої статі, що вимагатиме розроблення програм з підготовки та перепідготовки фахівців окремих спеціальностей для села.

Чисельність зайнятого населення у сільській місцевості станом на 2021 р. становила 4876,9 тис. осіб, або 36,9% від загальної кількості сільських жителів, серед яких частка працюючих за наймом із усіх працездатних осіб перебувала на рівні 69,8%, а частка самозайнятого населення, що працювало переважно в особистих селянських господарствах, не перевищувала 28,7%. Вважаємо, що в перспективі на сільських територіях пропорції між сферами зайнятості населення за місцем реєстрації змінюватимуться, оскільки виникне необхідність у розширенні практичного використання цифрових продуктів та розвитку сфери послуг.

5. Оскільки в результаті створення територіальних громад багато об'єктів соціальної інфраструктури було закрито, виникла потреба в розвитку міжпоселенських зв'язків з кожним із населених пунктів громади з метою надання їхнім жителям доступу до соціальних послуг. Зроблено висновок про недостатній рівень забезпеченості цих територій медичними закладами, неналежне медичне обслуговування та відсутність рівного доступу до них різних верств населення, що зумовлює погіршення соціальної ситуації на селі. Внаслідок проведеної у сільській місцевості медичної реформи в Україні скоротилася кількість фельдшерсько-акушерських пунктів: у 2017 р. функціонувало 12700 ФАПів, у 2020 р. їх кількість знизилася до 11278, у 2021 р. – до 8708, а у 2022 р – до 7575.

Існує необхідність у формуванні привабливості роботи для медичного працівника у сільській місцевості шляхом врахування специфіки їхньої праці, вирішення існуючих неузгодженостей щодо не вигідного утримання понад встановлену норму обслуговування пацієнтів, а також мотивування заробітною платою.

6. Зменшення чисельності дітей дошкільного та шкільного віку на селі призвело до недостатнього заповнення шкіл та неспроможності

територіальних громад утримувати їх належним чином, що, звісно, зумовило різке скорочення кількості закладів дошкільної та загальної середньої освіти у сільській місцевості. У зв'язку з цим громадам слід налагодити безпечне транспортування дітей до освітніх закладів у більші населені пункти, що є складним завданням через можливе недофінансування, зношений парк автотранспортних засобів, нерозвиненістю дорожньо-транспортної сфери, відсутність доріг із твердим покриттям.

7. Сільське населення, що проживає у досліджуваних територіальних громадах на постійній основі, та внутрішньо переміщені особи (ВПО) мали позитивний досвід отримання соціальних послуг. З'ясовано, що підприємницький сектор на сьогодні є досить перспективним для розвитку територіальної соціальної сфери, здатним суттєво підвищити якість послуг.

Доведено, що розриви між потребами сільського населення в окремих соціальних послугах та рівнем їх задоволення суттєво впливають на стійкість поселенської мережі та на привабливість громади для її жителів і ВПО. Вважаємо, що в умовах повоєнного відновлення доцільно розглянути можливість реалізації програм підтримки підприємницьких структур у сільських населених пунктах, які будуть надавати соціальні послуги та здійснювати обслуговування інфраструктурних об'єктів.

8. Розраховано, що громади виділяють із бюджету не достатні обсяги виплат на розвиток культури, фізкультури та спорту, а в частково окупованих та прифронтових областях видатки за цією статтею є катастрофічно низькими. Розгляд сценаріїв розвитку громад із урахуванням поточної ситуації в країні дав змогу систематизувати стратегічні та оперативні цілі, спрямовані на повніше задоволення потреб сільського населення у соціальних послугах, окреслити заходи з їх досягнення. З урахуванням високої нестабільності соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах воєнного стану та обмеженого ресурсного забезпечення нами запропоновано стратегічні пріоритети розвитку соціальної інфраструктури, які забезпечать її збереження та оновлення завдяки покращенню матеріально-технічної бази; посиленню кадрового потенціалу; розвитку малих форм підприємництва в соціальній сфері; цифровізації сільських поселень та соціальних послуг;

створенню можливостей для використання європейських програм розвитку сільських територій як країни-кандидата. Вважаємо, що окреслені стратегічні пріоритети розвитку соціальної інфраструктури сільських територій допоможуть подолати негативні тенденції, оскільки розглядаються в контексті не лише потреб сільських жителів, а й підвищення ефективності управління місцевого самоврядування.

9. Управління сталим ESG-розвитком об'єктів соціальної інфраструктури розглядається як процес неперервного коригування найбільш значимих показників (критеріїв), які характеризують соціальну, економічну, екологічну функціональні підсистеми, до досягнення такого рівня, що дає можливість максимально ефективно та довгостроково використовувати наявні ресурси без нанесення шкоди навколишньому середовищу й якості життя нинішніх та майбутніх поколінь. Обґрунтовано необхідність створення інформаційної системи управління розвитком сільської соціальної інфраструктури та визначено показники, які характеризують рівень сталості об'єктів соціальної інфраструктури, враховують їх вплив на сталий розвиток сільської території.

Система інформаційного забезпечення процесу управління розвитком інфраструктури, розроблена з урахуванням принципів сталого розвитку, забезпечить формування нового підходу до розвитку соціальної сфери на основі гармонізації соціальних, екологічних та економічних рішень, які сприятимуть збереженню природних екосистем та підвищенню якості життя сільського населення.

10. Запропоновано на рівні місцевого самоврядування створювати координаційні ради з розвитку соціальної інфраструктури як добровільні, дорадчо-консультативні органи з правом дорадчого голосу, до яких доцільно включити представників місцевого самоврядування, науково-освітніх установ, дослідницько-консультативних компаній, агробізнесу та підприємницьких структур, які функціонують на території громади або неподалік від неї. Визначено, що головною ціллю управління розвитком соціальної інфраструктури є підвищення рівня життя сільського населення завдяки забезпеченню високої якості та доступності соціальних послуг, які у

стратегічних програмах розвитку громади мають бути подані у вигляді коротко-, середньо- і довгострокових підцілей.

11. Встановлено, що у фінансово спроможних громадах спостерігається зростання видатків на оплату праці управлінського персоналу та на соціальні послуги. Фінансово спроможним громадам, рекомендується використовувати методики фінансового управління джерелами надходжень та видатками бюджету, що сприятиме збереженню та посиленню їх фінансової незалежності. Для фінансово нестійких громад доцільно забезпечити можливість використання інструментів антикризового управління щодо формування доходів та виплат бюджету, зокрема, фінансового забезпечення соціальної сфери сільських територій. Аргументовано, що в повоєнний період відновлення господарства виникне необхідність у розробленні для громад із критичною та незадовільною спроможністю стратегічних програм з урахуванням реальних причин втрати ними фінансової спроможності (вплив військових дій чи низька дієвість місцевого самоврядування).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Талавиця М., Косач І. Сучасні аспекти розвитку інфраструктури сільських територій. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. Вип.2(30). С. 85–92. URL: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2\(30\)-85-92](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2(30)-85-92).
2. Попело О. В. Сучасні тенденції інфраструктурного розвитку сільських територій на державному рівні. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2023. №1(61). С. 32–38.
3. Сільський сектор Київської області в умовах суспільних трансформацій: колективна монографія / Даниленко А. С., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф., Гринчук Ю. С., Гринчук В. Ю., Утеченко Д.М., Артимонова І. В., Герасименко І. О., Драган О. О., Ткаченко К. В., Біла Церква: БНАУ, 2020. 310 с.
4. Петрецький І. І. Потенціал розвитку сільських територій в умовах децентралізації. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2022. № 1 (59). С. 41–46. URL: [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2022.1\(59\).41-46](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2022.1(59).41-46).
5. Даниленко А. С. Методологічні засади пріоритетних напрямів наукових досліджень у аграрній економіці України / Даниленко А. С., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф. *Економіка та управління АПК*. 2021. № 1. С. 50–64. URL: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2021-162-1-50-62>.
6. Дудзяк О. А. Загальна методологія дослідження розвитку сільських територій. *Інноваційна економіка*. 2018. № 3–4. С. 75–79.
7. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. О. Васильєва. Київ: Наш Формат, 2018. 722 с.
8. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Том 3. Книга 2 / Маркс К., Енгельс Ф. Повне зібрання творів: у 50 т. / пер. з рос. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1965. Т. 25. Ч. 2. 511 с.
9. Samelson P., Nordhaus W.D. Economics. URL: https://moodle.estgv.ipv.pt/201920/pluginfile.php/59329/mod_resource/content/1/samunord19.pdf.
10. Rosenstein-Rodan P. N. Notes on the theory of the «Big Push» // Economic development for Latin America: proceedings of a conference held by the international economic association / ed. by H. S. Ellis, H. C. Wallich. London: Macmillan, 1961. P. 57–81.

11. Jochimsen R. Theorie der Infrastruktur: Grundlagen der marktwirtschaftlichen Entwicklung. Tübingen: Universität Tübingen, 1966. 253 pp.
12. Singer H. International development: growth and change. New York: McGraw-Hill, 1964. 295 p.
13. Clark J. M. Studies in the economic of overhead costs. Chicago: LBB, 1923. 515 pp.
14. Coase R. The Nature of the Firm. *Economica*, New Series, Vol. 4, No. 16 (Nov., 1937), pp. 386-405. URL: <https://www.scribd.com/document/341564476/The-Nature-of-the-Firm-Ronald-Coase>.
15. Nurkse R. Problems of capital formation in under developed countries. New York: Oxford University Press, 1958. 163 p.
16. Hirschman A. O. Strategy of economic development. New Haven: Yale University Press, 1958. 230 p.
17. Hirschman A. O. Strategy of economic development. New Haven: Yale University Press, 1958. 230 p.
18. Rostow W. The economics of take-off into sus-tained growth. London: Palgrave Macmillan, 1963. 482 p.
19. Youngson A. Overhead Capital Study Development Economics. 1st ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1967. 192 p.
20. Pesenti A. Manuale di economia politica. Vol. primo. Roma: Editori Riuniti Nuova Biblioteca di Cultura, 1970. 652 p.
21. Nurkse R. Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries. Oxford: Oxford University Press, 1966. 163 p.
22. Aschauer D. A. Is Public Expenditure Productive? *Journal of Monetary Economics*. 1989. Vol. 23. No. 2. P. 177–200. URL: [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(89\)90047-0](https://doi.org/10.1016/0304-3932(89)90047-0).
23. Васильєв О. В. Методологія і практика інфраструктурного забезпечення функціонування і розвитку регіонів України: монографія. Харків: ХНАМГ, 2007. 341 с.

24. Серьогіна-Берестовська О. В. Державне регулювання розвитку сільської соціальної інфраструктури. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Харків, 2019. С. 21–22.
25. Трушкіна Н. Еволюція теоретичних поглядів на сутність поняття «інфраструктура». Міжнародний міждисциплінарний журнал. *Věda a perspektivy*. 2023. No 3 (22). URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-3\(22\)-125-143](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-3(22)-125-143).
26. Мельник А., Шимко І. Інфраструктура адміністративного району в умовах секторальних і адміністративно-територіальної реформ. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2020. Вип. 25. С.31–41. DOI: <https://doi.org/10.35774/rarrrpsu2020.25.031>.
27. Дубницький В. І., Федулова С. О., Василюк О. В. Регіональна інфраструктура: модернізація, пріоритети та перспективи розвитку. *Проблеми економіки*. 2017. № 2. С. 161–166.
28. Friedmann J. Regional development policy: a case study of Venezuela. Cambridge: MIT Press, 1966. 279 p.
29. Boudeville J. Les espaces économiques. Paris: Presses universitaires de France, 1961. 128 p.
30. Perrou F. L'économie du XXe siècle. Paris: Presses universitaires de France, 1961. 610 p.
31. Pottier P. Axes de communication et développement économique. *Révue économique*. 1963. Vol. 14, no. 1. P. 58-132.
32. Weber A. Standort der Industrien. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1922. 268 p.
32. Christaller W. Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980. 331 pp.
34. Launhardt W. Die Bestimmung des zweckmässigsten Standortes einer gewerblichen Anlage. *Zeitschrift des Vereines deutscher Ingenieure*. 1882. Vol. 26. Pp. 106–115.
35. Park R. E. The city / R.E. Park, E.W. Burgess, R.D. McKenzie. Chicago, Illinois: The University of Chicago Press, 1925. 240 pp.

36. Hoyt H. The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities. Washington DC: Federal Housing Administration, 1939. 178 pp.
37. Hilgers M., Mangez É. Bourdieu's Theory of Social Fields: Concepts and Applications. Routledge, 2015. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315772493>.
38. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture Volume 1: The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley Blackwell. 2010. URL: https://urb.bme.hu/wp-content/uploads/2014/05/manuel_castells_the_rise_of_the_network_societybookfi-org.compressed.pdf.
39. Giddens E. The Structure of Society: An Essay on Structure Theory. United State by the California Press, 1984. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=x2bf4g9Z6ZwC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>.
40. Дюфо Ф. Значущість та неоднозначності економічної соціології Бурдьє / пер. з фр. О. Кучма. Спільне. 2011. URL: <https://commons.com.ua/en/sotsialni-strukturi-ekonomiki>.
41. Freeman R. E. Strategic Management: A Stakeholder Approach / R.E. Freeman; First Edition. Boston: Harpercollins College Div, January 1984. 275 p.
42. Porter M. The competitive advantage of nations. New York: Free Press. 1990. 855 pp.
43. Krugman P. First Nature, Second Nature and Metropolitan Location / P. Krugman // Journal of Regional Science. 1993. Vol. 33:2. P. 129–144.
44. McCombie J., Productivity Growth and Economic Growth: Essays on Verdoorn's Law, Editor (with M Pugno and B Soro), Houndmills: Palgrave, 2002. Setterfield M., A model of Kaldorian traverse: cumulative causation, structural change and evolutionary hysteresis, 2002.
45. Возняк Г. В. Сучасні теорії та парадигми регіонального розвитку: практичний вимір для України. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2015. Вип. 5. С. 671–677. URL: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/138.pdf>.
46. Цілі Сталого Розвитку: Україна: національна доповідь. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf>.

47. Luhmann N. Theory of society. Stanford, CA: Stanford University Press. 1997.
48. Бажал Ю. Еволюційна парадигма економіки перехідного періоду. Економіка України. 1993. № 8. С. 3–11. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149235851.pdf>.
49. Bertalanffy L. von. General system theory: foundations, development, applications. New York: G. Braziller, 1968. 289 p.
50. Недбалюк О. П., Дем'янишина О. А. Системний підхід до формування сучасної інфраструктури управління розвитком територіальних громад. Електронне видання: Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020, № 8. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.8.51>
51. Головашенко Ю. В. Теоретичні засади функціонування соціальної інфраструктури сільських територій. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 2. С. 34–46. doi:10.33245/2310-9262-2022-177-2-34-46
52. Телетов О. С., Летуновська Н. Є., Провозін М. В. Соціальна інфраструктура сучасних підприємств і територій : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. С. Телетова. Суми: Територія, 2019. 240 с.
53. Рябоконь В. П., Рарок Л. А. Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 56.
54. Кучеренко В. Р., Макуха С. М. Національна економіка: відтворення соціальної інфраструктури села. Одеса: Друкарський дім, 2012. 108 с.
55. Кучеренко В. Р., Громлюк В. В. та ін. Регіональна економіка: соціальна інфраструктура села. Одеса: «Астропринт», 2004. 144 с.
56. Саблук П. Т., Бугуцький О. А. та ін. Економічний і соціальний стан аграрного сектора України: наукова статистико-аналітична розробка. Київ: Інститут аграрної економіки УААН, 1997. 372 с.
57. Тимошенко М. М. Теоретичні засади розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3501>.
58. Мудрак Р. П. Соціальна інфраструктура сільських територій. *Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького*. 2019. Вип. 1. Серія: Економічні науки. С. 11–19.

59. Martens K., Wolff A., Hanisch M. Understanding social innovation processes in rural areas: empirical evidence from social enterprises in Germany, *Social Enterprise Journal*. 2019. Vol. 17 No. 2. pp. 220-239. URL: <https://doi.org/10.1108/SEJ-12-2019-0093>.

60. Kapusta F. Changes of Infrastructure of Rural Areas in Poland in Terms of the European Union. *Journal of agribusiness and rural development*. 2012. Vol. 2. No 24. Pp. 107–118. URL: <https://www1.up.poznan.pl/jard/index.php/jard/article/view/524>.

61. Uchyama Y., Kohsaka. Access and use of green areas during the COVID-19 pandemic. *Green Infrastructure management in the «new normal»*. Sustainability. 2020. No 12 (23). URL: <https://doi.org/10.3390/su12239842>.

62. Flitcroft R. L., Dedrick D.C., Smith C.L., Thieman C.A., Bolte J.P. Social infrastructure to integrate science and practice: the experience of the Long Tom Watershed Council. *Ecology and Society*. 2009. Vol. 14(2). Pp. 2–36. URL: <https://doi.org/10.5751/ES-03231-140236>.

63. Grum B., Kobal Grum D. Concepts of social sustainability based on social infrastructure and quality of life. *Quality of life*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1108/F-2020-0042>.

64. Утеченко Д. М. Інфраструктурне забезпечення соціального розвитку сільських територій Київської області. *Економіка та управління АПК*. 2019. Вип.1 (148). С. 76–88. URL: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2019-148-1-76-88>.

65. Палійчук Є. С. Соціальна інфраструктура села: організаційно-економічні передумови і механізми регулювання: монографія. Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород: АУТДОР-ШАРК, 2014. 169 с.

66. Трансформація соціальної інфраструктури в контексті забезпечення гуманітарного розвитку: кол. монографія. Вінниця. 2015. 384 с.

67. Ткачук В. А. Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій України в контексті їх сталого розвитку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2013. Вип. 3. С. 69–80.

68. Сільський сектор Київської області в умовах суспільних трансформацій: колективна монографія. Біла Церква: БНАУ, 2020. 310 с.

69. Головащенко Ю. В. Наукові засади дослідження інфраструктурної системи сільських територій. *Економіка та управління АПК*. 2024. № 1. С. 43–58. doi:10.33245/2310-9262-2024-189-1-43-58

70. Оробей В. В. Публічне управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій України: дисертація д-ра філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління». Харків, 2024. 282 с.

71. Сайт Всеукраїнської асоціації громад. URL: <https://communities.org.ua/about-vag>.

72. Freeman R. E. Strategic Management: A Stakeholder Approach / R.E. Freeman; First Edition. Boston: Harpercollins College Div, January 1984. 275 p.

73. Fujita M. The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade / M. Fujita, P. Krugman, A. J. Venables. The MIT Press, 1999. 367 p.

74. Sink Scott D., Tuttle, Thomas C. Planning and Measurement in Your Organization of the Future. Industrial Engineering and Management Press, 1989. 331 pp.

75. Оробей В. В. Правове регулювання публічного управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія: Державне управління. 2022. Вип. 2 (17). С. 254–260. DOI: <http://doi.org/10.52363/2414-5866-2022-2-29>.

76. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko179>.

77. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11>.

78. Про затвердження Національного плану захисту та забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2023 р. № 825-р. URL:

<https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%82%D0.pdf>.

79. Про затвердження Порядку ведення Реєстру об'єктів критичної інфраструктури, включення таких об'єктів до Реєстру, доступу та надання інформації з нього: постанова Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2023 р. № 415. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2023-%D0%BF#Text>.

80. Деякі питання паспортизації об'єктів критичної інфраструктури: постанова Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2023 р. № 818. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8.pdf>.

81. Методичні рекомендації щодо розроблення та затвердження місцевих програм забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури, програм підвищення стійкості територіальних громад до кризових ситуацій, викликаних припиненням або погіршенням надання важливих для їх життєдіяльності послуг чи для здійснення життєво важливих функцій: Наказ Адміністрації Держспецзв'язку від 30.11.2023 № 997. URL: <https://www.cip.gov.ua/ua/docs/nakaz-administraciyi-derzhspeczv-yazku-vid-30-listopada-2023-roku-997-pro-zdiisnennya-zhittyevo-vazhlyvikh-funk>.

82. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання роботодавцям компенсацій за працевлаштування зареєстрованих безробітних» від 10.02.2023 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2023-%D0%BF#Text>

83. Головащенко Ю.В. Формування інформаційно-аналітичного забезпечення управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій. *Економічний аналіз*. 2024. Т. 34. № 4. С. 83–94. doi:10.33574/esona

84. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України: стат. зб. Київ, 2014. 187 с.

85. Стратегія розвитку Київської області на 2021–2027 роки (із відповідними змінам): затверджена рішенням Київської обласної ради від 19.12.2019. № 789-32-VII. URL: <https://koda.gov.ua/kiivshhina/rozvytok-regionu/strategiya-rozvytku>.

86. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Київської області на 2024 рік затверджена рішенням Київської обласної ради від 19.12.2019 № 789-32-VII. URL: <https://koda.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/programa-soczekonom.pdf>.

87. Сайт Київської обласної військової адміністрації: URL: <https://koda.gov.ua/kiivshhina/rozvytok-regionu/regionalni-czilovi-programy>.

88. Сайт Тетіївської міської ради Київської області: URL: <https://tetiivmiskrada.gov.ua/programi-miskoyi-radi>.

89. Подік О. А. Розвиток інфраструктури регіону як один із головних важелів розвитку галузі свинарства. *Економіка АПК*. 2009. № 21. С. 53–56.

90. Лісовий А. Методичні підходи до оцінювання сільської соціальної інфраструктури в Україні. *Економіка України*. 2007. № 5. С. 52–55.

91. Ляшенко О. Визначення інтегрального показника рівня розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. Науково-виробничий фаховий журнал. 2011. С. 112–117.

92. Козирєва О. В. Кластерний аналіз як інструмент дослідження рівнів регіонального розвитку в контексті концепції «центр-периферія». *Економіка та суспільство*. Електронне наукове фахове видання. 2018. Вип. 17. С. 430–441.

93. Rural Development in the EU. Statistical and Economic Information Report 2013. EU: Agricultural and Rural Development, 2013. 390 pp.

94. Варченко О. М., Крисанов Д. Ф., Вернюк Н. О., Герасименко І. О., Головащенко Ю. В. Застосування когнітивного підходу до моделювання соціально-економічної інтеграції вимушених переселенців у приймаючих громадах. *Збірник наукових праць Уманського НУС*. 2024. Вип.104, ч. 2. DOI: <http://doi.org/10.32782/2415-8240-2024-104-2-233-254>

95. Терентьєв О. М., Просянкін-Жарова Т. І., Савастьянов В. В. Застосування когнітивного та ймовірнісного моделювання в задачах формування сценаріїв розвитку соціально-економічних систем. *Наукові вісті НТУУ «КПІ»*: науково-технічний журнал, 2016. № 5 (109). С. 37–47.

96. Левченко Н. М., Табаков І. С. Оцінювання інвестиційної привабливості підприємств за когнітивним підходом. *Сталий розвиток економіки*. 2019. № 2 (43). С. 63–70.

97. Згуровський М. З., Бідюк П. І., Терентьєв О. М., Просянкіна-Жарова Т. І. Байєсівські мережі в системах підтримки прийняття рішень. Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «Едельвейс», 2015. 300 с.

98. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України, 2020. 531 с.

99. Наврузов Ю. В. Системне визначення поняття категорії «громада». *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Університету академії державного управління*. 2000. Вип. 4. С. 223–228.

100. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 року № 280/97-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-ВР> (дата звернення: 26.01.2023).

101. Список територіальних громад України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8.

102. Patyka N., Nartiuk O. (2020). The status and ways of providing the rural population employment in Ukraine. *Ekonomika APK*, 27 (9), Pp. 42–52. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009042>.

103. Головащенко Ю. В. Зарубіжний досвід управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій. *Зб. наук. праць Уманського НУС*. 2024. Вип. 105. Ч. 2. С. 271–281. doi:10.32782/2415-8240-2024-105-2-271–281.

104. Шуст О. А., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф., Драган О. О., Ткаченко К. В. Досвід ідентифікації територіальних одиниць та управління розвитком сільських територій в Європейському Союзі та напрями його використання у вітчизняній практиці. *Економіка та управління АПК*. 2024. № 1. С. 6–27. doi: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2024-189-1-6-27>.

105. Бондар Т. В., Ганюков О. А. Зовнішня міграція українців до та після повномасштабної агресії (порівняльний аналіз). *Український соціум*. 2023. № 1. С. 32-53. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2023.01.032>.

106. Громадянської мережі ОПОРА. Дослідження: кількість українців та їх міграція за кордон через війну. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791>.

107. Міжнародна організація з міграції. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Грудень 2023. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop_R15_IDP_ENG-UKR_translation_v3.pdf.

108. Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення. Наказ Державної служби статистики України від 23.01.2013 № 16. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

109. KSE. Центр досліджень продовольства та землекористування. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf.

110. UkrAgroConsult. International Rescue Committee: сільське господарство серед найбільш постраждалих галузей в Україні. URL: <https://ukragroconsult.com/news/international-rescue-committee-silske-gospodarstvo-sered-najbilsh-postrazhdalyh-galuzej-v-ukrayini>.

111. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Прогнозна оцінка рівня бідності в Україні у 2022 р. за трьома сценаріями розвитку соціально-економічних процесів внаслідок російсько-української війни. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D0%B7%20%D0%B1%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%202022%20.pdf>.

112. Біленко О. В., Горбань С. Ф. Демографічна ситуація в Україні: сучасний стан та основні проблеми. *Ефективна економіка*. 2022. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.1.78>.

113. Стало відомо, як змінилась середня зарплата в аграрній галузі. URL: <https://agronews.ua/news/stalo-vidomo-yak-zminylas-serednya-zarplata-v-agrarnij-galuzi>.

114. Доступ до системи охорони здоров'я в сільській місцевості під час війни в Україні. Аналітичний звіт. Київ, 2024 р. URL: https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Analitychnyy-zvit_Dostup-do-systemy-okhorony-zdorovia-v-silskiy-mistsevosti-pid-chas-viyny-v-Ukraini_Medicos-del-Mundo-2024_ukr.pdf.

115. Закон України. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості / Відомості Верховної Ради (ВВР). № 5. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text>.

116. ООН: близько 40% українців потребуватимуть гуманітарної допомоги в 2024 році. URL: <https://suspilne.media/657864-onn-blizko-40-ukrainciv-potrebuvatimut-gumanitarnoi-dopomogi-v-2024-roci>.

117. Застрожнікова І. В. Створення опорних навчальних закладів в об'єднаних територіальних громадах. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2019. № 2 (22). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/8.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/8.pdf).

118. Головащенко Ю. В. Аналіз розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. *Економіка та управління АПК*. 2024. № 2. С. 150–161. doi:10.33245/2310-9262-2024-193-2-150-161.

119. НАСУ. Показники досягнення універсального охоплення населення медичними послугами на рівні первинної медичної допомоги. URL: <https://edata.e-health.gov.ua/e-data/dashboard/pmd-coverage-indicators>.

120. Борисенко Т. Телемедицина у селах Київщини: на Білоцерківщині відкрили мобільну службу. URL: <https://suspilne.media/kyiv/586941-telemedicina-u-selah-kiivsini-na-bilocerkivsini-vidkrili-mobilnu-sluzbu>.

121. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-ekoa179>.

122. Казюк Я., Венцель В., Герасимчук І. Оцінка фінансової спроможності територіальних громад за підсумками 2023 року. URL: <https://decentralization.ua/news/17881>.

123. Tou J. T., Gonzalez R. C. Pattern Recognition Principles. Addison-Wesley Publishing Company, 1974. 377 p. URL: <https://www.scribd.com/document/452064661/Pattern-Recognition-Principles>.

124. Міністерство відновлення, розвитку громад, територій та інфраструктури України. Оновлена державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки: ключові аспекти. URL: https://mtu.gov.ua/files/Avto/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0_%D0%9C%D0%98%%90_A4_ukr.pdf.

125. Гончаренко І. В., Перета В. А., Кучманич Н. І. Потенціал стратегічного розвитку об'єднаних територіальних громад регіону. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2020. Вип. 1. DOI: [https://doi.org/10.31521/2313-092X/2020-1\(105\)](https://doi.org/10.31521/2313-092X/2020-1(105)).

126. Державно-підприємницьке партнерство в умовах формування інституціонального порядку децентралізації: монографія. Юхименко П. І., Шуст О. А., Паска І. М., Гринчук Ю. С., Батажок С. Г. та ін. За заг. ред. д.е.н., професора Шуст О. А. Біла Церква, БНАУ, 2022. 464 с. URL: <https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/8132/1/State-business%20partnership.pdf>

127. Баланюк І. Ф., Іваночко Б. Р. Механізм інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій в територіальних громадах. *Інноваційна економіка*. 2024 № 3 [99]. С. 77–84. DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2024.3.10>

128. Постанова КМУ від 14 березня 2023 р. № 222. Про затвердження Порядку спрямування коштів на підготовку проектів державно-приватного партнерства та виконання довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної власності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-2023-%D0%BF#Text>.

129. Постанова КМУ від 8 лютого 2023 р. № 117. Порядок прийняття рішення про надання державної підтримки здійснення державно-приватного партнерства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2023-%D0%BF#Text>.

130. Шпикуляк О. Г., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І., Колесник Т. В., Бойчук А. Я. Стимулювання розвитку «зелених» енергетичних кооперативів як форми організації бізнесу у розбудові соціальної інфраструктури

сільських територій. Здобутки економіки: перспективи та інновації. 2024. (9). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13648686>.

131. На Одещині покинуте село перетворили на сучасну смарт-локацію. URL: <https://odessa-life.od.ua/uk/article-uk/na-odeshhini-pomerle-selo-peretvorili-na-suchasnu-smart-lokaciyu-foto#:~:text=%D0%9D%D0%>.

132. Kasinathan P., Pugazhendhi R., Elavarasan R. M. et al. Realization of Sustainable Development Goals with Disruptive Technologies by Integrating Industry 5.0, Society 5.0, Smart Cities and Villages. Sustainability. 2022. V. 14. URL: <https://doi.org/10.3390/su142215258>.

133. Zavratin V., Kos A., Duh E. S. Smart villages: Comprehensive review of initiatives and practices. Sustainability. 2018. Vol. 10. URL: <https://doi.org/10.3390/su10072559>.

134. Гончаренко І. В. Соціальна інфраструктура сільських територій регіону в контексті запровадження стратегії смарт-спеціалізації. Наук.-виробн. журнал. *Інноваційна економіка*. 2024. № 3. С. 200–207. DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.25 DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2024.3.25>.

135. Шуст О. А., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф. та ін. Досвід ідентифікації територіальних одиниць та управління розвитком сільських територій в Європейському Союзі та напрями його використання у вітчизняній практиці. *Економіка та управління АПК*. 2024. № 1. С. 6–27. URL: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2024-189-1-6-27>.

136. Schumacher Kim. Environmental, Social, and Governance (ESG) Factors and Green Productivity: The Impacts of Greenwashing and Competence Greenwashing on Sustainable Finance and ESG Investing. Electronic Journal. 2023. doi:10.2139/ssm.4303609.

137. Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. Про стратегічну екологічну оцінку зі змінами і доповненнями. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t182354?ed=2022_11_03.

138. Abhishek Parikh, Divya Kumari, Maria Johann, Dušan Mladenović. The impact of environmental, social and governance score on shareholder wealth: A new dimension in investment philosophy. Cleaner and Responsible Consumption. 2023. V. 8. doi:10.1016/j.clrc.2023.100101.

139. Principles for Responsible Investment. URL: <https://www.unpri.org>.
140. G20 Quality Infrastructure Investment. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/reg-54036-001-tar-ld-02.pdf>.
141. Пакуліна А. А., Рудас Д. С., Пакуліна А. С. Сталий розвиток соціальної інфраструктури сільських територій України. *Економіка та управління національним господарством*. 2019. Вип. 5. С. 93–101. <https://doi.org/10.32843/infrastruct35-13/>
142. Талавири М. П. Розвиток сільських територій на засадах сталості. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Економіка». 2016. Вип. 1 (47). Т. 2. С. 146–150. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/10743/1/%d0%a0%d0%9e%d0%97%d0%92%d0%98%d0%a2%d0%9e%d0%9a%20%d0%a1%d0%86%d0%986.pdf>.
143. Федотова Т. А. Концепція сталого розвитку соціальної інфраструктури в національній економіці: зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21 жовт. 2022 р.). Київ: КНЕУ, 2022. С. 335–338. URL: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/39154>.
144. Анісімов В. М. Проблеми соціальної інфраструктури в контексті реалізації завдань сталого розвитку в Україні. *Економіка природокористування і охорони довкілля*: Зб. наук. пр. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. С. 261–268. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/163017>.
145. Нагернюк Д., Непочатенко О. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 27. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-37>.
146. Указ Президента України від 30.09.2019 № 722 Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
147. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 686 р. Питання збору даних для моніторингу реалізації ЦСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2019-%D1%80#Text>.
148. Global Reporting Initiative. URL: <https://www.globalreporting.org/standards>.

149. Тимошенко М. М. Методичні засади оцінки сталого розвитку сільських територій: алгоритм, структурна схема та інструментарій дослідження. *Глобальні та національні проблеми економіки*: електрон. наук. фах. вид. 2018. Вип. 21. С. 348–356. URL: <http://repozitory.zhatk.zt.ua/handle/123456789/278>.

150. Нешева А. Д. Аналіз науково-методичних підходів до оцінювання сталості інфраструктури міста. 2021. *Економічний простір*. № 170. С. 61–68. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/170-11>.

151. Тульчинська С. О., Кириченко С. О. Дослідження методичних підходів до оцінювання розвитку соціальної інфраструктури в регіонах. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2017. №14. URL: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/108739/103685>.

152. Блащук-Дев'яткіна Н., Іванків В. Вплив фінансової стійкості місцевого бюджету на соціально-економічний розвиток територіальної громади. *Молодий вчений*. 2023. Вип. 10 (122), С. 183–188. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-36>.

153. Головащенко Ю. Інформаційно-аналітичне забезпечення оцінювання сталого розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. *Сталий розвиток економіки*. 2024. Вип. 4(51). С. 267–275. doi:10.32782/2308-1988/2024-51-38

154. Оробей В. В. Правове регулювання публічного управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій України. *Вісник національного університету цивільного захисту*. 2022. Вип. 2 (17). URL: <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2022-2-29>.

155. Панасюк В. М. Інформаційна система управління соціальною інфраструктурою регіону: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. [м. Тернопіль, 31 травня–01 червня 2018 р.]. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 327–330. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29654/1/327.pdf>.

156. Коленда Н., Демидович В. Сутність і завдання менеджменту соціальної інфраструктури підприємства. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 31. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-15>.

157. Paska I., Grynychuk Yu., Batazhok S. Methodological approaches to research the efficiency of social infrastructure management in rural territories. AIC

Economics and Management. 2024. № 2. Pp. 119–128. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2024-193-2-119-128>.

158. Сталий розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі. Дискусії 2016: колективна монографія / Андерсон В. М., Балджи М. Д., Баркан В. І. та ін.; Інститут телекомунікацій та глобального інформаційного простору НАН України; НТТУ «Київський політехнічний інститут»; Вища економіко-гуманітарна школа / за наук. ред. проф. Хлобистова Є. В. Черкаси: Чабаненко Ю., 2016. 590 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/147040657.pdf>.

159. Патицька Х. Фінансово-економічний потенціал територіальних громад: механізми функціонування та активізації: монографія. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2019. 209 с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20190007.pdf>.

160. Тимошенко М. М. Необхідність та шляхи зростання інвестиційної привабливості сільських територій на засадах інклюзивності. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*: розділ: Економічні науки. 2018. Вип. 29. URL: https://journals.pdu.khmelnitskiy.ua/index.php/podilian_bulletin/article/view/195.

161. Продан О. Реверсна дотація громад: бути чи не бути? URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/derzhbyudzhhet-2025-shcho-bude-z-reversnimi-dotaciya-mi-gromad-50467523.html#:~:text=%D0%94%D1>.

162. Ленков О. С. Антикризове управління розвитком територіальних громад: сутність та сучасні механізми. *Вісник післядипломної освіти*. 2023. Вип. 25 (54). DOI: [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)-150-167](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54)-150-167).

ДОДАТКИ

Напрями дослідження інфраструктури в теоріях регіонального і просторового розвитку

Теорія	Представники	Положення теорії	Теоретичні засади дослідження інфраструктури
Каркасні теорії	І.М. Маергойз, М.М. Баранський	Економічний каркас-території як кістяк, який формує території, її певну конфігурацію, взаємозв'язки в територіальній організації господарства і населення, їх взаємодії	Формування опорного кістяка тісно пов'язано із розвитком систем мережевої інфраструктури – транспорту, енергетики, зв'язку, роль інфраструктури розглядається з позиції забезпечення сполученості, пов'язаності розвитку територіальних інтегральних і спеціалізованих систем і підсистем
Центр-периферія	Д. Фріман та ін.	Дослідження нерівномірності економічного зростання регіональної системи і процесів просторової поляризації між ядром і периферією	Неоднорідність, недостатній розвиток інфраструктури в просторі, нестача сполучної інфраструктури стримує розвиток периферії та реалізацію цієї концепції
Теорія полюсів і центрів зростання	Ф. Перру, Ж. Будвіль та ін.	Економічний простір розглядається як центр, у якому діють певні доцентрові сили, направлені до полюсів, або фокусів зростання	Інфраструктура виконує забезпечувальну функцію у формуванні полюсів зростання
Концепція осей розвитку	П. Потье та ін.	Розвиток здійснюється вздовж головних інфраструктурних транспортних каналів, які поєднують між собою важливі промислові центри	Інфраструктура як засіб забезпечення сполучення територій (транспортний принцип)
Теорія кумулятивного зростання	Г. Мюрдаль, А. Хрішман, Ф. Перру, Х. Річардсон, Дж. Фрідман, Т. Хегерstrand, Ж.-Р. Будвіль, П. Потье, Х. Гірш та ін.	На передній план висуваються такі процеси, які розпочалися та створюють умови для наступного розвитку і забезпечують кінцевий результат, який перевершує початковий імпульс. При цьому рівні економічного розвитку регіонів не вирівнюються, а відбувається певне зближення між ними	Інфраструктура виконує функцію диференціювання, формування простору; формування точок зростання, в т.ч. на інфраструктурній основі; інфраструктура як фактор розміщення виробництва, канал поширення інновацій

Продовження додатку А

Неокласичні теорії регіонального зростання	Д. Рікардо, Е. Хекшер, Б. Оллін, Р. Солоу, Г. Менкью, Д. Ромер, Р. Барро, Х. Сала і Мартін та ін.	Факторна мобільність, взаємозамінність міжрегіональної торгівлі із міжрегіональним рухом факторів виробництва, за рахунок яких забезпечується зростання економік та зближення рівнів економічного розвитку таких регіонів	Інфраструктура як виробничий і просторовий фактор, що впливає на темпи зростання економіки регіонів
Теорії регіонального зростання	Х. Зіберт, Г. Мюрдаль, Дж. Фрідман, А. Маршалл, А. Уейл, Р. Холл, Ч. Джонс та ін.	Правила виробничої функції зі спадною і постійною віддачею масштабу, міжрегіональної мобільності факторів виробництва, збалансованого або рівноважного розвитку	Інфраструктура виконує функцію диференціації; інфраструктура як фактор зміни темпів зростання регіонів, окремих територій, розвиненість транспортної інфраструктури – умова зміни витрат на виробництво продукції
Концепція нової економічної географії	М. Фуджіта, П. Кругман, Е. Венейблс та ін.	Дослідження моделей просторової організації господарства, просторових взаємодій, прямих і зворотних зв'язків, доцентрових сил	Інфраструктура як фактор доцентрових і (або) відцентрових сил у просторі
Сучасні соціально орієнтовані теорії	Л. Ерхард, В. Ойкен, Е. Прайзер, А. Сен, Е. Лібанова, Л. Семів	Розглядаються напрями трансформації соціально-економічного простору, його елементів, ієрархій, мереж, зв'язків між численними об'єктами, які розміщені у населених пунктах, виробничими підприємствами, об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури відповідно до принципів сталого розвитку	Інфраструктура – основа зв'язку об'єктів економічного простору, кістяк економічної конфігурації території, формування середовища життєдіяльності людини, що дозволяє реалізувати принципи сталого розвитку

Джерело: узагальнено автором.

Розподіл сільських населених пунктів в Україні за кількістю населення та по розташуванню в них суб'єктів господарської діяльності, 2014 р.

	По всіх населених пунктах	У тому числі з кількістю населення (осіб):						
		49 і менше	50-99	100-199	200-299	300-499	500-999	1000 і більше
Сільські населені пункти, усього од.	27016	4684	2807	3911	2807	4118	5107	3582
частка, %	100,0	17,3	10,4	14,5	10,4	15,3	18,9	13,2
У них населення, тис. осіб	13560,3	98,9	207,3	571,1	691,3	1613,7	3572,9	6805,1
частка, %	100,0	0,7	1,5	4,2	5,1	11,9	26,3	50,3
1. Кількість населених пунктів, в яких розташовані підприємства								
сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних з ними послуг	15978	1258	1148	2035	1715	2990	3981	2851
лісового господарства та лісозаготівлі	2533	113	111	219	202	401	694	793
рибного господарства	1748	64	84	157	137	315	510	481
добувної промисловості і розроблення кар'єрів	646	21	30	49	64	88	172	222
переробної промисловості	3006	35	49	185	211	456	919	1151
будівництва	562	4	16	26	21	62	146	287
транспорту	931	14	19	37	59	111	231	460
Кількість населених пунктів, в яких не розміщено жодних суб'єктів господарської діяльності	9232	3308	1534	1643	878	853	703	313
частка від сіл по групі, %	26,6	68,7	51,3	37,8	26,7	16,2	9,8	4,8
2. Кількість суб'єктів господарської діяльності, розташованих у сільських населених пунктах								
сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних з ними послуг	50566	1907	1838	3700	3782	8606	14178	16555
лісового господарства та лісозаготівлі	3961	127	126	238	228	465	856	1921
рибного господарства	2871	76	100	201	191	491	872	940
добувної промисловості і розроблення кар'єрів	1688	22	34	75	75	109	211	1162
переробної промисловості	5391	37	69	244	287	698	1525	2531
будівництва	1395	4	19	26	38	73	173	1062
транспорту	1934	16	20	42	74	141	357	1284
Загальна кількість суб'єктів господарської діяльності	66076	2189	2206	4526	4675	10583	18172	23725
частка, %	100,0	3,3	3,3	6,8	7,1	16,0	27,5	36,0
Кількість суб'єктів господарської діяльності на 10 сіл, у яких вони розміщені	24,4	4,7	7,8	11,6	16,6	25,7	35,6	66,8

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Характеристика домогосподарств населення в сільських населених пунктах України, 2014 р.

	По всіх населених пунктах	У тому числі з кількістю населення (осіб):						
		49 і менше	50-99	100-199	200-299	300-499	500-999	1000 і більше
Сільські населені пункти, тис. од.	27016	4684	2807	3911	2807	4118	5107	3582
частка, %	100,0	17,3	10,4	14,5	10,4	15,3	18,9	13,2
1. Площа земельних ділянок, наданих домогосподарствам:								
Усього, тис. га	7152,7	116,8	205,0	495,9	524,9	1168,3	2114,3	2527,5
з них: а) для будівництва, для обслуговування житлового будинку та господарських будівель, усього	958,1	14,5	22,4	53,5	57,5	128,2	259,5	422,5
б) для ведення особистого селянського господарства, усього	2690,5	45,5	72,1	167,2	193,4	428,5	820,5	963,3
в) для товарного сільськогосподарського виробництва, усього	3409,0	55,7	108,7	268,0	267,1	598,4	1011,9	1099,2
2. Кількість сільських населених пунктів, господарства яких мали у приватній власності худобу, од.								
велику рогату худобу	25167	3067	2701	3855	2782	4099	5096	3567
з неї: корови	25000	2956	2679	3838	2773	4092	5095	3567
коні	18365	1334	1514	2526	2121	3330	4371	3169
свині	24592	2765	2570	3781	2750	4086	5080	3560
вівці	8174	467	563	969	800	1498	2120	1757
кози	21873	2007	2022	3185	2452	3794	4897	3516
3. Поголів'я худоби у приватній власності господарств населення, гол								
велика рогата худоба	2637476	28512	58868	166306	195785	447927	820265	919813
з неї: корови	1686995	16226	36868	105543	125981	285961	526397	590019
коні	308600	3419	7766	21754	27478	58678	97765	91740
свині	3180377	23630	52573	150422	203895	468384	966473	1315000
вівці	527763	11084	11908	21394	18253	45501	87260	332363
кози	442338	11108	12587	27816	27399	60391	123951	179086
4. Кількість сіл, господарства яких мали у приватній власності сільськогосподарську техніку, од.								
трактори	20698	1072	1670	3082	2474	3927	4967	3506
з них: міні-трактори (садово-городні) та мотоблоки	12674	362	624	1381	1371	2507	3559	2870
вантажні автомобілі	13145	205	439	1133	1329	2707	4104	3228
комбайни	9610	141	341	925	1016	2023	3013	2151
з них: зернозбиральні	9309	134	322	898	979	1962	2934	2080
5. Сільськогосподарська техніка у приватній власності господарств населення, од.								
трактори	297804	1889	4606	13740	18453	46034	95846	117236
з них: міні-трактори (садово-городні) та мотоблоки	112763	566	1307	4183	5998	15693	35364	49652
вантажні автомобілі	59770	236	572	1914	2915	7895	17614	28624
комбайни	24504	162	463	1433	1831	4615	8457	7543
з них: зернозбиральні	22626	154	412	1333	1675	4266	7802	6984

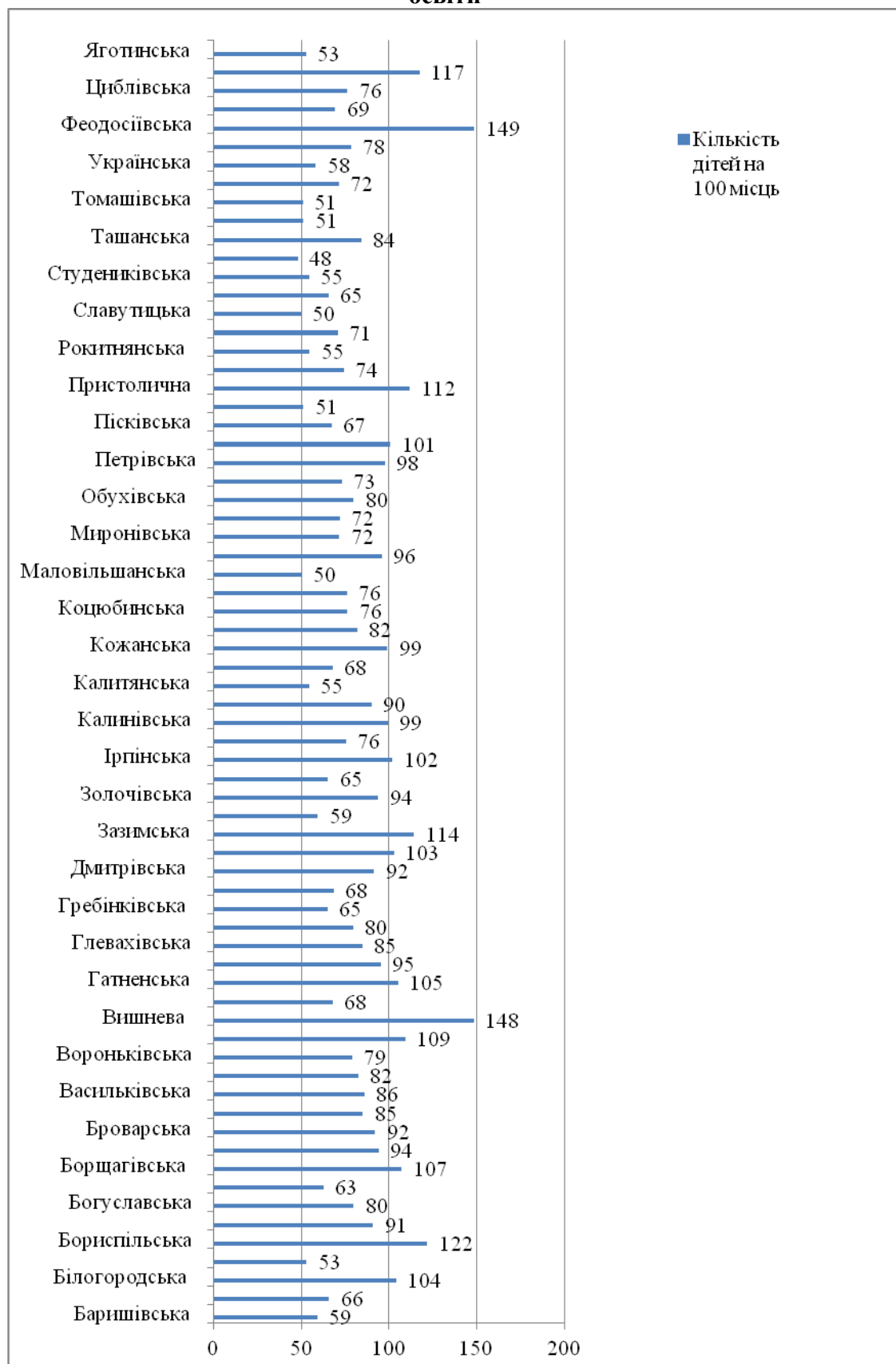
Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

**Соціально-територіальна підсистема сільського сектору України
та її забезпеченість об'єктами соціального призначення та інженерної
інфраструктури, 2014 р.**

№ з/п	Характеристика житлового фонду, об'єктів соціальної сфери та елементів інженерної інфраструктури, що розташовані/необхідні на території сільських населених пунктів
1.	Кількість житлових будинків, усього – 5898,4 тис. од., з них використовуються: постійно – 4958,1 тис. од. (84,1%), сезонно – 336,7 тис. од. (5,7%), пустують – 602,6 тис. од. (10,2%); загальна площа будинків – 380960,3 тис. м кв. Гуртожитки – 1830 од., у них місць – 92,4 тис. од. кількість квартир – 6151,6 тис. од., в т.ч. квартир, які мали: опалення – 2365,4 (38,4%); водопровід – 1616,9 (68,5%); каналізацію – 1376,4 (26,3%); природний газ – 3256,8 (53,9%); скраплений газ – 1873,4 (30,4); гаряче водопостачання – 748,1 (12,2)
2.	Наявність закладів, установ і підприємств соціально-культурної сфери: а) дитячі дошкільні заклади – 9079 од.; б) школи, усього – 12101 од., з них: І ступеня – 1340 од., І–ІІ ст. – 4397 од., І–ІІІ ст. – 6242 од.; в) загальноосвітні навчальні заклади нового типу – 117 од.; г) клуби, будинки культури – 15290 од.; бібліотеки – 13931 од.; д) лікарняні заклади, усього – 17790 од., з них: лікарні – 221 од., амбулаторії – 3801 од., фельдшерсько-акушерські пункти – 13511 од.; е) торговельні заклади, усього – 66527 од.; є) підприємства служби побуту, усього – 1788 од.; ж) відділення зв'язку – 10202 од.; з) їдальні, кафе, чайні тощо – 7759 од.; и) спортивні споруди – 7843 од.; і) культові споруди – 15252 од.; к) санаторії – 117 од.; л) будинки відпочинку – 186 од.
3.	Кількість сільських населених пунктів, що не мають дошкільних закладів, але мали дітей до 6 років – 17813 сіл (66% від загальної кількості сільських населених пунктів)
4.	Кількість сільських населених пунктів, що не мають шкіл, але мають дітей, підлітків та молодь 7–17 років – 15008 сіл (55,6% від загальної кількості сільських населених пунктів)
5.	Кількість сільських населених пунктів, що не мають закладів культури: а) клубу, будинку культури – 11439 сіл (42,3% від загальної кількості сіл); б) бібліотек – 13272 сіл (49,1% від загальної кількості сіл); кіноустановок – 26161 (96,8%)
6.	Кількість сільських населених пунктів, що не мають лікарняних закладів – 7306 сіл (27,0% від загальної кількості сіл)
7.	Кількість сільських населених пунктів, що не мають торговельних закладів – 8119 сіл (30,1% від загальної кількості сіл)
8.	Кількість сільських населених пунктів, що не мають окремих установ, підприємств і організацій соціальної сфери: а) відділення зв'язку – 16857 сіл (62,4% від загальної кількості сіл); б) їдальні, кафе, чайні тощо – 22493 сіл (83,3% від загальної кількості сіл); в) спортивні споруди – 21374 сіл (79,1% від загальної кількості сіл); г) культові споруди – 15452 од. (57,2% від загальної кількості сіл)
9.	Сільські населені пункти, які не мають вулиць з твердим покриттям і освітлених, усього – 3780 сіл; з них населення, осіб: 49 осіб і менше – 1918 село; 50–99 осіб – 563 села; 100–199 осіб – 533 села; 200–299 осіб – 249 сіл; 300–499 осіб – 262 села; 500–499 осіб – 198 села; більше 1000 осіб – 57 сіл
10.	Територія, зайнята під сільськими населеними пунктами, усього – 5516,1 тис. га, з них виділено під нове будівництво – 103 тис. га (1,9%)
11.	Кількість сільських населених пунктів, в яких необхідно відкрити: а) дитячий дошкільний заклад – 2900 сіл; б) школу – 724 сіл; в) лікарняний заклад – 914 села; г) торговельний заклад – 1660 сіл; д) їдальню, кафе – 1535 села; е) відділення зв'язку – 119454 села

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Кількість дітей у територіальних громадах на 100 місць в закладах дошкільної освіти

Джерело: складено та розраховано за даними Київської обласної військової адміністрації.

**Перелік територіальних громад, мешканців яких залучено до
опитування**

Назва громади	Область	Тип	Кількість населених пунктів, од.		Чисельність населення, осіб
			од.	з них села	
1. Білоцерківська	Київська	міська	17	16	218918
2. Гребінківська	Київська	селищна	12	10	13644
3. Маловільшанська	Київська	сільська	21	21	10772
4. Узинська	Київська	міська	19	10	20406
5. Фурсівська	Київська	сільська	11	11	11077
6. Паланська	Черкаська	сільська	18	18	6955
7. Тальнівська	Черкаська	міська	43	42	15864
8. Соколівська	Черкаська	сільська	9	9	2728
9. Іллінецька	Вінницька	міська	30	27	21374
10. Гайсинська	Вінницька	міська	43	42	44192

Джерело: складено автором.

**Характеристика соціальних і демографічних параметрів
респондентів, які проживають у сільській місцевості на постійній основі**

Параметри учасників дослідження	Кількість відповідей	Відсоток відповідей, %
1. Тривалість проживання у сільському населеному пункті на постійній основі		
так	600	100,0
ні	-	-
2. Стать		
чоловіча	380	63,3
жіноча	220	36,7
3. Вік		
18–25 років	150	25,0
25–45 років	150	25,0
45–65 років	150	25,0
понад 65 років	150	25,0
4. Сімейний стан		
не одружений/не одружена	180,0	30,0
одружений/одружена	360,0	60,0
вдівець/вдова	60,0	10,0
5. Наявність неповнолітніх дітей		
так	378	63,0
ні	222	47,0
6. Освіта		
середня	185	30,8
професійно-технічна	149	24,9
фахова передвища освіта	104	17,3
вища	113	18,9
інше	49	8,1
7. Зайнятість		
працевлаштований, працездатний вік	275	45,8
не працевлаштований, працездатний вік	207	34,6
працевлаштований, непрацездатний вік (понад 65 років)	77	12,8
не працевлаштований, непрацездатний вік (понад 65 років)	41	6,8
8. Величина доходу на одного члена домогосподарства в місяць		
до 5000 грн.	270	35,1
5000–8000 грн	287	57,9
8000–10000 грн	31	5,2
понад 10000 грн	12	2,7

Джерело: складено автором.

Відповіді респондентів, які проживають у сільській місцевості на постійній основі щодо наявності, доступності та якості послуг основних елементів соціальної інфраструктури

Запитання/варіанти відповідей	Кількість відповідей	Відсоток відповідей, %
1. Оцініть, будь ласка, достатність об'єктів локальної соціальної інфраструктури в населеному пункті Вашого нинішнього проживання?		
<i>заклади дошкільної освіти</i>		
достатньо (наявна)	362	60,4
не достатньо (відсутня)	238	39,6
<i>заклади загальної середньої освіти</i>		
достатньо (наявна)	492	68,2
не достатньо (відсутня)	108	31,8
<i>заклади охорони здоров'я (лікарня, ФАП)</i>		
достатньо (наявна)	436	72,7
не достатньо (відсутня)	164	28,3
<i>заклади фізичної культури і масового спорту</i>		
достатньо (наявна)	230	38,4
не достатньо (відсутня)	370	61,6
<i>заклади культури та відпочинку (будинки культури, бібліотеки тощо)</i>		
достатньо (наявна)	338	56,3
не достатньо (відсутня)	262	43,7
<i>заклади побутового обслуговування</i>		
достатньо (наявна)	244	40,6
не достатньо (відсутня)	356	49,4
<i>транспортне обслуговування (до центру надання адміністративних послуг громади, районного та обласного міста)</i>		
достатньо (наявна)	512	85,4
не достатньо (відсутня)	88	14,6
2. Яким чином, на Вашу думку, змінилася їх кількість за рік, що минув?		
<i>заклади дошкільної освіти</i>		
збільшилася		—
не змінилася	482	80,3
зменшилася	118	19,7
<i>заклади загальної середньої освіти</i>		
збільшилася		—
не змінилася	526	87,6
зменшилася	74	12,4
<i>заклади охорони здоров'я (лікарня, ФАП)</i>		
збільшилася		—
не змінилася		100,0
зменшилася		—
<i>заклади фізичної культури і масового спорту</i>		
збільшилася		—
не змінилася		80,7
зменшилася		19,3

Продовження додатку К

<i>заклади культури (будинки культури, бібліотеки)</i>		
збільшилася		—
не змінилася		65,8
зменшилася		34,2
<i>заклади побутового обслуговування</i>		
збільшилася		—
не змінилася		84,3
зменшилася		15,7
<i>транспортне обслуговування (до центру надання адміністративних послуг громади, районного та обласного міста)</i>		
розширилося		—
не змінилося		83,1
скоротилося (рейси)		16,9
3. Оцініть, будь ласка, якість послуг об'єктів локальної соціальної інфраструктури для населення за певними видами на теперішній момент часу		
<i>заклади дошкільної освіти</i>		
задовільне	421	70,2
не задовільне	179	29,8
<i>заклади загальної середньої освіти</i>		
задовільне	416	69,3
не задовільне	184	30,7
<i>заклади охорони здоров'я (лікарня, ФАПи)</i>		
задовільне	382	63,6
не задовільне	218	36,4
<i>заклади фізичної культури і масового спорту</i>		
задовільне	368	61,4
не задовільне	232	38,6
<i>заклади культури (будинки культури, бібліотеки)</i>		
задовільне	293	48,9
не задовільне	317	51,1
<i>заклади побутового обслуговування</i>		
задовільне	362	60,3
не задовільне	238	39,7
<i>транспортне обслуговування (до центру надання адміністративних послуг громади, районного та обласного міста)</i>		
задовільне	458	76,3
не задовільне	142	23,7
4. Яким чином, на Вашу думку, змінилася якість послуг за рік, що минув?		
<i>заклади дошкільної освіти</i>		
підвищилася	—	—
не змінилися	518	86,3
знизилася	82	13,7
<i>заклади загальної середньої освіти</i>		
підвищилася	—	—
не змінилися	490	81,6
знизилася	110	18,4

Продовження додатку К

<i>заклади охорони здоров'я (лікарня, ФАПи)</i>		
підвищилася	—	—
не змінилися	503	83,8
знизилася	97	16,2
<i>заклади фізичної культури і масового спорту</i>		
підвищилася	—	—
не змінилися	439	73,2
знизилася	161	26,8
<i>заклади культури (будинки культури, бібліотеки)</i>		
підвищилася	—	—
не змінилися	418	69,6
знизилася	182	30,6
<i>заклади побутового обслуговування</i>		
підвищилася	30	4,9
не змінилися	422	70,4
знизилася	148	24,7
<i>транспортне обслуговування (до центру надання адміністративних послуг громади, районного та обласного міста)</i>		
підвищилася	43	7,1
не змінилися	458	76,4
знизилася	99	16,5

Джерело: складено автором.

**Характеристика соціальних і демографічних параметрів
респондентів (внутрішньо переміщених осіб), які проживають у
сільській місцевості на постійній основі**

Параметри учасників дослідження	Кількість відповідей	Відсоток відповідей, %
1. Тривалість проживання у сільському населеному пункті з 2022 р.		
так	155	100,0
ні	-	-
2. Місце (область) постійного проживання, що передувало переїзду		
Донецька область	30	19,5
Луганська область	24	15,5
Харківська область	37	23,9
Запорізька область	28	18,0
Херсонська область	36	23,1
3. Стать		
чоловіча	110	70,8
жіноча	45	29,2
4. Вік		
18–25 років	28	18,2
25–45 років	62	40,1
45–65 років	50	32,2
понад 65 років	15	9,5
5. Сімейний стан		
не одружений/не одружена	24	15,7
одружений/одружена	114	73,7
вдівець/вдова	17	10,6
6. Наявність неповнолітніх дітей		
так	106	68,4
ні	39	31,6
7. Освіта		
середня	11	9,8
професійно-технічна	53	34,2
фахова передвища освіта	62	40,1
вища	29	18,9
інше	—	—
8. Зайнятість		
працевлаштований, працездатний вік	63	40,6
не працевлаштований, працездатний вік	77	49,7
працевлаштований, непрацездатний вік (понад 65 років)	3	1,9
не працевлаштований, непрацездатний вік (понад 65 років)	12	7,8
9. Величина доходу на одного члена домогосподарства в місяць		
до 5000 грн.	102	65,8
5000–8000 грн	53	34,2
8000–10000 грн	—	—
понад 10000 грн	—	—

Джерело: складено автором.

Розподіл територіальних громад України за областями та залежно від рівня фінансової спроможності у 2023 р.

	Кількість ТГ	Частка наявного населення *, %	Частка у площі, %	Доходи загального фонду на 1 жителя, грн	Видатки загального фонду на 1 жителя, грн	Видатки на утримання апарату управління на 1 жителя, грн	Капітальні видатки на 1 жителя, грн	Рівень дотаційності бюджетників, %	Частка управлінських видатків, %	Частка бюджетних видатків на оплату праці, %	Частка капітальних видатків бюджету, %	Частка трансфертів у дохідній частині бюджету, %	Частка місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів, %	Видатки на культуру і спорт на 1 жителя, грн
Вінницька	63	111,2	188,6	9232	10605	1386	1689	15,4	20,9	68,2	12,6	37,7	31,2	507
Волинська	54	75,3	144,2	8253	11226	1278	1586	24,2	25,2	71,0	10,4	49,4	26,4	465
Дніпропетровська	86	228,9	226,7	13411	13593	1972	5085	9,5	21,4	63,3	19,4	31,6	35,2	462
Донецька	46	132,4	128,2	5205	5157	1715	3012	33,1	88,6	67,9	17,8	56,5	23,8	183
Житомирська	66	87,1	211,0	10359	11481	1858	2314	13,5	25,2	68,9	13,8	38,1	30,4	446
Закарпатська	64	92,0	91,8	7275	10956	1473	1566	32,9	36,3	75,1	11,0	55,3	27,0	289
Запорізька	67	120,8	193,2	6507	8099	1209	1175	56,8	105,6	84,6	11,2	74,7	26,6	304
Ів.-Франківська	62	100,0	100,0	7209	10393	1481	1601	30,0	34,4	73,8	11,3	52,9	30,7	531
Київська	69	132,3	181,7	13321	13858	2203	4553	0,3	16,9	56,3	19,5	25,6	28,3	646
Кіровоградська	49	66,7	174,5	9530	11245	2003	1351	9,3	22,2	66,6	9,6	30,2	38,9	539
Луганська	26	47,5	130,7	1681	2423	950	481	73,6	258,1	85,3	15,3	86,3	20,4	60
Львівська	73	183,2	156,5	11261	12410	1468	2970	15,5	22,2	67,9	18,2	38,1	28,7	531
Миколаївська	52	80,5	170,6	9406	10632	1777	2026	17,2	26,3	66,8	13,6	41,1	35,1	533
Одеська	91	173,6	237,0	10117	10416	1802	3023	16,4	22,8	64,9	16,7	38,2	45,8	436
Полтавська	60	100,2	203,9	11952	12365	2187	3124	4,4	20,1	60,5	15,0	26,8	32,0	669

Продовження додатку М

Рівненська	64	84,3	143,2	7837	11264	1452	892	21,0	28,1	71,8	6,5	49,9	26,1	491
Сумська	51	76,5	169,3	8544	10271	1938	2528	11,4	23,9	62,6	15,6	30,9	30,7	564
Тернопільська	55	75,2	98,8	7358	10192	1372	1068	23,9	26,9	69,8	8,8	44,3	29,6	493
Харківська	56	191,8	223,5	8482	9258	1689	2985	28,8	36,6	63,9	23,8	50,4	32,6	379
Херсонська	49	74,4	188,0	2275	5307	1129	812	67,3	111,5	87,1	8,0	81,0	23,9	170
Хмельницька	60	90,8	147,1	9065	11172	1566	1601	16,7	24,6	69,4	11,4	38,5	31,0	513
Черкаська	66	86,0	148,7	10318	11049	1814	2064	12,1	22,3	64,1	14,4	31,7	33,2	513
Чернівецька	52	65,6	58,0	6523	9663	1252	1111	37,4	37,9	77,4	9,5	59,4	30,8	293
Чернігівська	57	70,6	226,5	9430	10332	1929	2869	13,2	24,5	66,2	17,2	34,5	29,2	493
Усього по країні	1438	2546,9	3941,7	9111	10491	1648	2282	22,3	38,5	69,1	14,0	44,3	31,0	446

Джерело: розраховано автором.

Розглянемо алгоритм внутрішньогрупових середніх.

Вихідні дані надаються у вигляді матриці, яка містить n стовпчиків і m рядків:

	X_1	X_2	...	X_n
Y_1	x_{11}	x_{12}	...	x_{1n}
Y_2	x_{21}	x_{22}	...	x_{2n}
...		...	...	...
Y_m	x_{m1}	x_{m2}	...	x_{mn}

де: X_i – вектор-стовпчик ($i=1,2,\dots,n$), Y_j – вектор-рядок ($j=1,2,\dots,m$). У даному випадку стовпчики – це найменування показників (факторів), а рядки – їх значення.

Алгоритм, що базується на обчисленні K внутрішньогрупових середніх, складається із наступних кроків.

Крок 1. Обираються K початкових центрів кластерів $Z_1(1), Z_2(1), \dots, Z_K(1)$. Центри початкових класів обираються довільно, зазвичай використовуються перші K результати вибірки заданої множини образів.

Крок 2. На k -му кроці ітерації задана множина образів $\{x\}$ розподіляється за K кластерам за таким правилом:

X належить $S_j(k)$, якщо $\|x - z_j(k)\| < \|x - z_i(k)\|$

для усіх $i = 1, 2, \dots, K, i \neq j$, де $S_j(k)$ – множина образів, включених до кластеру із центром $z_j(k)$. У разі рівності рішення приймається довільним чином.

Крок 3. За попередніми результатами (крок 2) визначаються нові центри кластерів $z_j(k+1)$, $j = 1, 2, \dots, K$, за умови, що сума квадратів відстаней між усіма образами, які належать множині $S_j(k)$ і новим центром кластера повинна бути мінімальною. Отже, нові центри кластерів $z_j(k+1)$ обираються таким чином, щоб мінімізувати показник:

$$I_j = \sum_{x \in S_j^{(k)}} \|x - z_j(k+1)\|^2, \quad j=1,2, \dots, K.$$

$$\text{Центр } z_j(k+1) = \frac{1}{N_j} \sum_{x \in S_j(k)} x, \quad j=1,2, \dots, K,$$

де N_j – число вибірових образів, що входять у множину $S_j(k)$.

Очевидно, що назва алгоритму « K внутрішньогрупових середніх» визначається методом, застосованим для послідовної корекції визначення центрів кластерів.

Крок 4. Рівність $z_j(k+1) = z_j(k)$ при $j = 1, 2, K$ є умовою збіжності алгоритму, і при його досягненні виконання алгоритму закінчується. В іншому випадку алгоритм повторюється від кроку 2.

Точність алгоритмів, що базуються на обчисленні K внутрішньогрупових середніх, залежить від кількості обраних центрів кластерів, від вибору вихідних центрів кластерів, і, відповідно, від особливостей даних [123].

Класифікація проводилася на основі використання системи статистичної обробки інформації «Сігма», яка розроблена у ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Результати кластерного аналізу

Опис	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	Середня відстань	Кількість об'єктів
Середні													
Кластер 1	983	59175	46692	4576	38796	-19,2	8,5	32,0	39,2	12,1	28,8	3507,4	10
Кластер 2	824	23589	20815	2845	8969	-12,4	12,3	43,8	29,7	15,6	20,2	7669,5	72
Кластер 3	631	11987	13361	2162	3300	0,7	18,6	59,1	18,5	24,2	28,6	3662,3	288
Кластер 4	449	6293	9675	1524	1406	19,9	25,9	70,4	11,8	42,4	33,4	2190,3	760
Кластер 5	191	2017	5663	1099	743	57,9	95,0	81,9	10,2	75,1	29,6	2604,7	308
Дисперсія													
Кластер 1	606	18380	25292	2302	46661	23,55	5,35	16,76	13,41	5,81	26,49	4380,2	0
Кластер 2	421	5145	5427	1417	4046	17,76	5,94	10,72	11,54	8,74	17,63	3828,4	0
Кластер 3	259	2399	2333	928	2210	13,66	8,28	9,72	10,10	9,30	14,38	1866,1	0
Кластер 4	189	1706	1213	488	1088	12,26	11,32	7,92	8,00	12,26	10,88	1000,7	0
Кластер 5	135	1235	2329	480	863	20,41	109,40	12,53	9,77	13,39	12,82	1056,9	0
Вариация													
Кластер 1	61,668	31,060	54,168	50,302	120,274	122,778	62,693	52,320	34,207	48,188	92,026	21,0	0
Кластер 2	51,043	21,812	26,072	49,803	45,112	143,188	48,204	24,475	38,858	56,181	87,217	49,9	0
Кластер 3	40,951	20,017	17,458	42,894	66,975	1875,542	44,607	16,445	54,516	38,489	50,337	51,0	0
Кластер 4	42,027	27,116	12,537	32,053	77,382	61,578	43,662	11,247	67,524	28,897	32,612	45,7	0
Кластер 5	70,771	61,220	41,123	43,638	116,221	35,278	115,124	15,299	95,447	17,829	43,290	40,6	0

Джерело: розраховано автором.

Стратегічні та оперативні цілі розвитку соціальної інфраструктури сільських територій

Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Заходи
Досягнення найповнішого задоволення потреб сільського населення у соціальних послугах; підвищення якості життя та життєдіяльності сільського населення; розвиток людського капіталу сільських територій	1. Створення інклюзивного середовища, яке надає кожному сільському жителю громади рівні можливості для навчання та розвитку	1.1. Забезпечення функціонування оптимальної мережі закладів дошкільної освіти з дотриманням умов безпеки. 1.2. Забезпечення функціонування оптимальної мережі закладів загальної середньої освіти з дотриманням умов безпеки. 1.3. Забезпечення доступності до освітніх послуг дітей з особливими освітніми потребами. 1.4. Надання транспорту для підвезення дітей до дошкільних закладів та закладів загальної середньої освіти. 1.5. Покращення фінансування та матеріально-технічного забезпечення закладів освіти задля підвищення якості надання освітніх послуг. 1.6. Надання підтримки розвитку мережі закладів позашкільної освіти для різнобічного розвитку особистості. 1.7. Створення рівних можливостей для особистісного та професійного розвитку жителів сільських населених пунктів. 1.8. Забезпечення доступу до здобуття освіти в закладах професійної, фахової передвищої та вищої освіти. 1.9. Надання можливості для здобуття освіти у дошкільних закладах, закладах середньої, позашкільної, професійної, фахової передвищої та вищої освіти для ВПО, а також для продовження навчання особами, які перебували за кордоном.
	2. Підвищення рівня доступності та якості медичного обслуговування	2.1. Забезпечення функціонування раціональної мережі закладів екстренної, первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої), паліативної, медичної реабілітації. 2.2. Проведення систематичного моніторингу потреб сільського населення громади в медичних послугах та рівня якості медичних послуг. 2.3. Забезпечення доступності для сільського населення медичної допомоги та необхідних медичних послуг, лікарських засобів і медичних виробів у рамках програми медичних гарантій. 2.4. Створення центрів психічного здоров'я на базі загальних закладів охорони здоров'я, які надають медичну та реабілітаційну допомогу населенню однієї або декількох громад. 2.5. Пропаганда серед населення здорового способу життя медичними закладами усіх рівнів через освітні та інформаційні заходи.

	3. Підвищення рівня фізичної активності та здоров'я населення	3.1. Підтримка розвитку спортивної інфраструктури та оновлення її матеріально-технічної бази, забезпечення діяльності закладів фізичної культури. 3.2. Пропаганда серед населення масового спорту та фізичної активності, залучення до спортивної діяльності ВПО та ветеранів війни. 3.3. Залучення сільського населення до облаштування спортивної інфраструктури, сприяння розвитку підприємництва у наданні послуг в галузі фізичної культури та спорту.
	4. Сприяння інтеграції сільської молоді та її участі в різних сферах життєдіяльності	4.1. Створення умов для розвитку та самореалізації, розширення можливостей для молоді регіону. 4.2. Покращення навичок молоді в різних сферах життєдіяльності, підвищення якості неформальної освіти для молоді. 4.3. Розвиток мережі закладів молодіжної інфраструктури (молодіжні центри, хаби, коворкінги) на території громади. 4.4. Покращення ментального здоров'я, створення безпекового і інклюзивного середовища для молоді.
	5. Створення рівних можливостей для розвитку всіх груп населення, зокрема ветеранів та військовослужбовців ЗСУ	5.1. Поліпшення системи соціальної підтримки та покращення матеріального становища ветеранів, членів сімей загиблих (померлих) захисників, військовослужбовців ЗСУ. 5.2. Створення умов для надання психологічної і професійної реабілітації та соціально-економічної підтримки ветеранів війни. 5.3. Пошук способів поліпшенні житлових умов ветеранів війни та членів їх сімей. 5.4. Створення умов для інтеграції, соціальної адаптації та підтримка ВПО, забезпечення належних умов для їх життєдіяльності. 5.5. Забезпечення доступності до базових соціальних послуг відповідно до потреб в громадах.
	6. Сприяння культурному та духовному розвитку жителів громади, створення можливостей для їх творчої самореалізації	6.1. Формування оптимальної мережі закладів культури та надання рівних можливостей доступу до неї жителям громад. 6.2. Покращення матеріально-технічного забезпечення сільських бібліотек, будинків культури, впровадження нових інформаційно-бібліотечних послуг, цифровізація надання культурних послуг. 6.3. Збереження, відновлення та популяризація пам'яток культурної спадщини громад.

	7. Поліпшення дорожньої мережі та покращення транспортного сполучення населених пунктів	7.1. Будівництво, реконструкція, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування державного та місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності в населених пунктах. 7.2. Забезпечення безпеки дорожнього руху пішоходів. 7.3. Забезпечення якісних, безпечних та доступних пасажирських перевезень на автобусних маршрутах загального користування, приміському залізничному транспорті та доступності до них. 7.4. Розвиток велосипедної інфраструктури.
	8. Забезпечення соціально-економічного розвитку територій громад, підвищення ефективності управлінських рішень	8.1. Розроблення стратегічних, програмних, планувальних документів розвитку територіальної громади. 8.2. Відновлення пошкоджених (зруйнованих) інфраструктурних об'єктів за принципом «краще, ніж було». 8.3. Підготовка та подання інвестиційних проєктів через екосистему DREAM для фінансування з державного бюджету (за рахунок усіх джерел, зокрема коштів міжнародних фінансових організацій та іноземних урядів), державної підтримки (державні гарантії тощо) або реалізації у рамках державно-приватного партнерства з метою відновлення та розвитку територіальних громад. 8.4. Створення мобільних об'єктів соціальної інфраструктури, насамперед у сфері медичного обслуговування, на рівні громади. 8.5. Мотивація до розвитку підприємництва на основі створення сімейних фермерських господарств, в т.ч. у сфері надання соціальних послуг.
	9. Цифровізація інфраструктурних об'єктів та вдосконалення системи надання адміністративних послуг	9.1. Модернізація мережевих, серверних та комунікаційних рішень органів місцевої (обласної) влади та місцевого самоврядування громад, сприяння створенню Smart Village (розумне село). 9.2. Розширення покриття 4/5G та впровадження нових стандартів зв'язку. 9.3. Впровадження електронних сервісів у місцевих органах влади. 9.4. Підвищення рівня цифрової грамотності сільського населення, зокрема завдяки створенню можливостей для навчання на Єдиному державному вебпорталі цифрової освіти «Дія. Освіта». 9.5. Розвиток системи надання адміністративних послуг, забезпечення зручного та наближеного доступу жителям громад до державних сервісів.

Джерело: узагальнено автором.

Вплив інфраструктури сільських територій на досягнення Цілей сталого розвитку

Цілі сталого розвитку	Напрями впливу інфраструктури
1. Подолання бідності	Надає доступ до базових потреб, створює можливості для розвитку сільських територій, підтримує соціально незахищені верстви сільського населення в умовах війни, сприяє зміцненню сільських громад, що постраждали від війни, особистих селянських господарств, розвитку підприємницької ініціативи сільського населення, допомагає у диверсифікації джерел доходів сільського населення.
2. Подолання голоду	Забезпечує фізичне переміщення агропродовольства, постачання сільського населення та господарств якісною водою, сприяє підвищенню продуктивності сільськогосподарського виробництва у господарствах різних форм власності.
3. Міцне здоров'я	Сприяє скороченню смертності сільського населення, підвищенню середнього віку його життя, забезпеченню доступу до послуг закладів охорони здоров'я, а також до лікарських препаратів та вакцин, запобігає виникненню небезпечних для життя та здоров'я населення ситуацій, пропагує здоровий спосіб життя.
4. Якісна освіта	Надає доступ до освітніх послуг та створює сприятливі для навчання дітей умови (електропостачання, опалення, Інтернет та ін.) у сільських населених пунктах.
5. Гендерна рівність	Створює умови для залучення жінок до економічної діяльності, зниження навантаження в умовах ведення домашнього господарства та господарської діяльності, скорочення материнської смертності та підвищення рівня освіти.
6. Чиста вода та належні санітарні умови	Забезпечує доступ сільського населення до чистої води, сприяє ефективному використанню водних ресурсів, зменшує забруднення водойм та ґрунту внаслідок ведення сільськогосподарської діяльності, створює належні санітарні умови для сільського населення в побуті та на виробництві агропродовольчої продукції та ін.
7. Доступна та чиста енергія	Забезпечує сільське населення чистою енергією на основі використання її альтернативних видів, стимулює розвиток зеленої економіки.
8. Гідна праця та економічне зростання	Створює безпечні робочі місця та сприяє економічному зростанню сільських територій і територіальних громад.
9. Інновації та інфраструктура	Скорочує нестачу інфраструктури, сприяє ефективному та довгостроковому використанню об'єктів, а також прийняттю інноваційних рішень.
10. Зменшення нерівності	Сприяє скороченню нерівності між селом та містом за рахунок будівництва необхідної інфраструктури, забезпечує створення комфортних умов для проживання у сільських населених пунктах, знижує міграцію та ін.
11. Сталий розвиток міст і громад	Створює комфортні умови життя та життєдіяльності для сільського населення, скорочує рівень забруднення сільських територій, попереджує виникненню стихійних загроз.
12. Відповідальне споживання	Сприяє переходу сільського господарства та сільських домогосподарств до економіки замкнутого циклу на основі будівництва біогазових заводів, які працюють із використанням біосировини.
13. Боротьба зі зміною клімату	Перехід від традиційної до сучасної інфраструктури із низькими рівнем викидів парникових газів задля зменшення негативного впливу на зміну клімату.
14. Збереження морських ресурсів	Сприяє збереженню морських екосистем, запобігає викидам відходів та забрудненню водойм у зоні сільських територій.
15. Збереження екосистем суші	Зберігає ареали проживання живих організмів, скорочує вирубку лісів на сільських територіях шляхом повторного використання ресурсів.
16. Мир та справедливість	Створює можливості для залучення заінтересованих осіб до планування та обговорення проєктів з метою запровадження відкритої і прозорої взаємодії для досягнення сталого розвитку сільських територій.
17. Партнерство заради сталого розвитку	Допомагає налагодити міжнародну, міжрегіональну, міжгалузеву та локальну взаємодію, забезпечує співпрацю держави, органів місцевого самоврядування, підприємств агробізнесу, жителів сіл, підприємців на основі реалізації проєктів на принципах державно-приватного партнерства.

Джерело: узагальнено автором.

Перелік ESG-показників, які характеризують сталість соціальної інфраструктури та сільської території

Показник	Цільові параметри
Екологічна сталість	
Коефіцієнт атмосферомісткості	Підвищення: біорізноманіття; енергоефективності; ефективності інвестиційних проєктів. Зниження: обсягів відходів, плати за утилізацію відходів.
Коефіцієнт відходомісткості	
Коефіцієнт енергомісткості	
Соціальна сталість	
Коефіцієнт стабільності персоналу	Підвищення: заробітної плати та соціальних виплат; кваліфікації персоналу; мотивації працівників; лояльності до роботодавця; соціальної стабільності на сільській території; доходів населення території; зайнятості населення та ін. Зниження: плинності кадрів; соціальної напруги на території; безробіття.
Коефіцієнт розвитку персоналу	
Коефіцієнт витрат на соціальний пакет	
Коефіцієнт соціального розшарування	
Коефіцієнт соціальних затрат	
Інституційна сталість	
<i>Заклади дошкільної та загальної середньої освіти:</i> кількість місць в організаціях, що здійснюють освітню діяльність за програмами дошкільної освіти на 100 дітей віком від 1 до 6 років, од.; чисельність педагогічних працівників у закладах, що здійснюють освітню діяльність за програмами дошкільної освіти, осіб на одну дитину віком від 1 до 6 років; кількість загальноосвітніх закладів на початок навчального року на 100 учнів у віці від 6 до 17 років, од.; чисельність вчителів на 100 учнів у віці від 6 до 17 років, осіб.	Підвищення: якості життя та життєдіяльності; рівня народжуваності, приросту населення; рівня доступу до об'єктів соціальної інфраструктури; рівня забезпечення населення об'єктами соціальної інфраструктури; обсягів виробництва продукції, виконаних робіт та наданих послуг у ТГ; дохідної частини бюджету ТГ; інвестиційної привабливості сільської території; конкурентоспроможності громади; ділової репутації; позицій у національних та регіональних рейтингах; рівня сталого розвитку соціальної інфраструктури та сільської території; Зниження: собівартості послуг соціальної сфери; відтоку сільського населення; чисельності непрацездатного населення.
<i>Заклади охорони здоров'я:</i> кількість ліжок у лікарнях на 1000 осіб населення, ліжко-місце; потужність амбулаторно-поліклінічної допомоги, відвідувань у зміну на 1000 пацієнтів, осіб; чисельність лікарів усіх спеціальностей на 1000 пацієнтів, осіб; чисельність середнього медичного персоналу на 1000 пацієнтів, осіб.	

<i>Заклади культури та спорту:</i> кількість культурних та розважальних закладів на 1000 душ населення, од.; чисельність працівників культурних та розважальних закладів на 1000 душ населення, осіб; кількість загальнодоступних бібліотек на 1000 душ населення, од.; чисельність працівників бібліотек на 1000 душ населення, осіб; кількість спортивних споруд на 1000 душ населення, од.; кількість дитячо-юнацьких спортивних шкіл на 100 учнів у віці від 6 до 17 років, од.	
<i>Демографічні фактори:</i> коефіцієнт народжуваності (чисельність народжених на 1000 дщш населення), проміле коефіцієнт співвідношення середньорічної чисельності мешканців сільської території до величини населення, що вибуло, осіб	
<i>Економічні чинники:</i> обсяг інвестицій в основний капітал в середньому на 1 мешканця сільської території, тис. грн /на 1 мешканця середньомісячна номінальна заробітна плата жителів сільської території, які задіяні в економічній діяльності на території ТГ; середня величина доходів від ведення особистого селянського господарства, грн обсяги виробництва та реалізації продукції, виконаних робіт та наданих послуг в межах ТГ на душу населення, тис. грн на 1 мешканця обсяги виробництва та реалізації продукції, виконаних робіт та наданих послуг в межах ТГ суб'єктами малого підприємництва на душу населення, тис. грн на 1 мешканця	
<i>Територіально-організаційні фактори:</i> густота населення, осіб / км² густота автодоріг загального користування місцевого значення, км /1000 км² густота залізничної мережі загального користування місцевого значення, км /1000 км² густота вуличної водопровідної мережі, км /1000 км² густота вуличної каналізаційної мережі, км /1000 км² густота теплових та газорозподільних мереж, км /1000 км²	
<i>Соціально-трудова фактори:</i> частка середньої чисельності працівників, працевлаштованих на території ТГ, від загальної чисельності працездатного населення, % частка працездатного населення у загальній чисельності населення ТГ, %	
<i>Соціальна орієнтованість бюджету</i> частка фактичних витрат бюджету громади на соціальну політику в загальному обсязі витрат, %	

Джерело: розроблено автором.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Статті у наукових фахових виданнях України:***

1. Головащенко Ю. В. Теоретичні засади функціонування соціальної інфраструктури сільських територій. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 2. С. 34–46. [doi:10.33245/2310-9262-2022-177-2-34-46](https://doi.org/10.33245/2310-9262-2022-177-2-34-46) (1,34 д.а.).
2. Головащенко Ю. В. Наукові засади дослідження інфраструктурної системи сільських територій. *Економіка та управління АПК*. 2024. № 1. С. 43–58. [doi:10.33245/2310-9262-2024-189-1-43-58](https://doi.org/10.33245/2310-9262-2024-189-1-43-58) (1,58 д.а.).
3. Головащенко Ю. В. Аналіз розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. *Економіка та управління АПК*. 2024. № 2. С. 150–161. [doi:10.33245/2310-9262-2024-193-2-150-161](https://doi.org/10.33245/2310-9262-2024-193-2-150-161) (1,56 д.а.).
4. Варченко О. М., Крисанов Д. Ф., Вернюк Н. О., Герасименко І. О., Головащенко Ю. В. Застосування когнітивного підходу до моделювання соціально-економічної інтеграції вимушених переселенців у приймаючих громадах. *Зб. наук. праць Уманського НУС*. 2024. Вип. 104. Ч. 2. 2024. С. 233–254. [doi:10.32782/2415-8240-2024-104-2-233-254](https://doi.org/10.32782/2415-8240-2024-104-2-233-254) (0,31 д.а.).
5. Головащенко Ю. В. Зарубіжний досвід управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій. *Зб. наук. праць Уманського НУС*. 2024. Вип. 105. Ч. 2. С. 271–281. [doi:10.32782/2415-8240-2024-105-2-271-281](https://doi.org/10.32782/2415-8240-2024-105-2-271-281) (1,09 д.а.).
6. Головащенко Ю. В. Формування інформаційно-аналітичного забезпечення управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій. *Економічний аналіз*. 2024. Т. 34. № 4. С. 83–94. [doi:10.33574/econa](https://doi.org/10.33574/econa) (1,18 д.а.).
7. Головащенко Ю. Інформаційно-аналітичне забезпечення оцінювання сталого розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. *Сталий розвиток економіки*. 2024. Вип. 4 (51). С. 267–275. [doi:10.32782/2308-1988/2024-51-38](https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-51-38) (1,14 д.а.).

Матеріали науково-практичних конференцій:

8. Головащенко Ю. В. Особливості функціонування соціальної інфраструктури сільських територій. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сільське господарство в умовах глобальних викликів: стратегічні пріоритети та загрози» (м. Біла Церква, 6–7 жовтня 2022 р.); Біла Церква: БНАУ, 2022. С. 97–102 (0,18 д.а.).
9. Головащенко Ю. В. Методичні підходи до вивчення соціально-економічної інтеграції ВПО в територіальних громадах. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрямки повоєнного відновлення аграрного сектору в аспекті досягнення цілей сталого розвитку» (Біла Церква, 6–7 червня 2024 р.); Біла Церква: БНАУ, 2024. С. 75–77 (0,21 д.а.).

БІЛОЦЕРКІВСЬКА МІСЬКА РАДА Київської області

вул. Я.Мудрого, 15, м. Біла Церква, Київська область, 09117, тел./факс (0456) 39-21-59, тел. (04563) 5-11-23
E-mail: bc_mvk@bc-rada.gov.ua Код ЄДРПОУ 26376300

04.02.2025р. № 47 На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Головашенка Юрія Валентиновича за темою «Управління розвитком
соціальної інфраструктури сільських територій» на здобуття наукового
ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 – Менеджмент**

Результати дисертаційного дослідження Головашенка Ю.В. на здобуття наукового ступеня доктора філософії з менеджменту, присвяченого дослідженню теоретико-методичних та прикладних аспектів управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій, знайшли відображення і практичний розвиток в діяльності Білоцерківської міської ради Київської області. Зокрема, використано результати статистичного аналізу фінансової стійкості громад та пропозиції щодо стратегічних пріоритетів розвитку соціальної інфраструктури, підвищення фаховості працівників місцевого самоврядування та цифровізації їхньої діяльності.

На особливу увагу заслуговують ідеї автора щодо впровадження концепції «Розумного села» в управлінні розвитком сільських територій як комплексного методу підвищення якості життя та інноваційного розвитку сільської громади.

Секретар міської ради

Володимир ВОВКОТРУБ

Вих. № 07/02-21
виз 07.12.2025 р.

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Головашенка Юрія Валентиновича за темою «Управління розвитком
соціальної інфраструктури сільських територій» на здобуття
наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 –
Менеджмент**

Результати дисертаційного дослідження Головашенка Ю.В. на здобуття наукового ступеня доктора філософії з менеджменту присвяченого дослідженню проблем управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій, знайшли відображення і практичний розвиток в діяльності в Фурсівській сільській громаді. Так, враховано результати статистичного аналізу фінансової спроможності громад в Україні з метою порівняння позиції громади, на основі чого схвалено використання пропозиції автора щодо використання інструментів фінансового менеджменту та антикризового управління розвитком громади в умовах в умовах воєнного стану.

В.с. міського голови

М.І. Гур'янов

ЛАДИЖИНСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
УМАНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ
вулиця Шкільна, 2, село Ладижинка, Уманський район, Черкаська область, 20382,
тел.: 050-250-02-99, E-mail: ladiginkasr@ukr.net,
сайт: www.ladyzhynska-gromada.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 26261436

Від. *Н.О.К.* 2025 р. № *4*

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Головашенка Юрія Валентиновича
за темою «Управління розвитком соціальної інфраструктури сільських
територій» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 073 – Менеджмент

Результати дисертаційного дослідження Головашенка Ю.В. з питань удосконалення управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій, які відображені в наукових публікаціях автора, мають наукову та практичну цінність, зокрема для здійснення аналітично-описового вивчення стану та розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, визначення особливостей управління сільським розвитком в умовах децентралізації та воєнного стану. Висновки, основні положення та рекомендації дисертаційного дослідження Головашенка Ю.В. були використані в роботі Ладижинської сільської ради Уманського району Черкаської області під час обговорення та прийняття стратегічних та оперативних завдань громади щодо підвищення якості соціальних послуг та рівня їх доступності для сільського населення на основі налагодження періодичного опитування населення, поширення практики використання мобільних груп в сфері охорони здоров'я, розвиток телемедицини, покращення транспортного забезпечення.

Цінною є пропозиція автора щодо використання принципів сталого розвитку у діяльності громад на основі врахування ESG-факторів при формуванні системи показників, які дозволять оцінити сталість розвитку соціальної інфраструктури на селі.

Сільський голова

Сергій ЦОКОЛЕНКО

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
09117, пл. Соборна 8/1, м. Біла Церква, Київська обл., Україна, тел./факс (04563) 5-12-88

27.06.2015 № 01-12/42

ДОВІДКА

про впровадження у освітній процес результатів наукового дослідження аспіранта
Білоцерківського національного аграрного університету Головащенко Юрія
Валентиновича на тему: «Управління розвитком соціальної інфраструктури
сільських територій»

У процесі виконання дисертаційного дослідження аспірант Головащенко Юрій Валентинович поглибив теоретико-методичні положення та обґрунтував практичні аспекти управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій.

Отримані результати наукового дослідження, зокрема систематизовані теоретичні та методичні положення дослідження соціальної інфраструктури сільських територій, а також розроблені практичні рекомендації щодо управління її розвитком в сучасних умовах використовуються в освітньому процесі Білоцерківського національного аграрного університету при викладанні дисциплін «Менеджмент», «Регіональна політика та місцеве самоврядування», «Публічне управління агросферою», «Методології наукових досліджень в економіці та менеджменті».

Перший проректор,
проректор з організаційної роботи,
д.с.-г.наук, професор

В.М. Недашківський

Декан економічного факультету, асп.н.,
професор

І.М. Паска

